

บทที่ ๕

กิจกรรมทาง เศรษฐกิจของรัฐส่วนกลางที่ส่งผลกระทบต่อหัวเมืองฝ่ายเหนือ

๕.๑ ชาวจีนคือกิจกรรมทาง เศรษฐกิจของรัฐในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

การอพยพเข้ามาทำกิจกรรมทาง เศรษฐกิจของชาวจีนในบริเวณดังกล่าวได้พบหลักฐานที่กล่าวถึงบทบาทของชาวจีนมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย กล่าวคือ "ยังมีชายพ้อค้าเกวียนเค็มชื่อจีนแจ่ง ซึ่งมีความชอบในแผ่นดินได้เป็นผู้สำเร็จราชการอยู่ ณ เมืองตาก"^๑ หลักฐานดังกล่าวให้ภาพของชาวจีนที่เข้าไปทำการค้าในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้เป็นอย่างดี ซึ่งการศึกษาของข้าพเจ้าไม่ได้มุ่งประเด็นไปที่ว่าชายพ้อค้าเกวียนที่เป็นชาวจีนคนนั้นจะเป็นพระเจ้ากรุงธนบุรีหรือไม่ แต่จุดมุ่งหมายของประเด็นการศึกษาต้องการจะชี้ให้เห็นว่าชาวจีนเหล่านี้ได้เข้ามามีบทบาททาง เศรษฐกิจในระดับท้องถิ่น และถ้าเป็นจริงอย่างที่กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารก็จะเห็นได้ว่าการค้ำนាំมาซึ่งความมั่งคั่งทาง เศรษฐกิจ ช่วยยกฐานะให้ชาวจีนก้าวขึ้นสู่การเป็นผู้นำในระดับท้องถิ่นได้

บทบาทของชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้พบหลักฐานการอพยพของชาวจีนเข้าไปตั้งหลักแหล่งในหัวเมืองฝ่ายเหนือในคอนปลายสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี อันมีผลสืบเนื่องมาจากการสิ้นบุญบารมีของผู้สนับสนุนรายใหญ่คือชาวจีน จากปัจจัยดังกล่าวจึงเป็นสาเหตุของการอพยพซึ่งมีทั้งชาวจีนที่หนีภัยการเมืองและเพื่อทำการค้าขาย^๒ ชาวจีนเหล่านี้เดินทางตามเส้นทางด่านน้ำเจ้าพระยาซึ่งเชื่อมกับแม่น้ำปิง วัง ยม น่าน ที่ปากน้ำโพ

^๑ ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ ๔๐, พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี, หน้า ๑๐๖.

^๒ ปลาย้อ ชนะนนท์, นายทุนพ้อค้ากับการก่อตัวและขยายตัวของระบบทุนนิยมในภาคเหนือของไทย พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๕๒๓ (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, ๒๕๓๐), หน้า ๒๖.

ชาวจีนมักจะอพยพเข้าไปตั้งหลักแหล่งบริเวณที่เป็นย่านการค้าโดยเฉพาะชุมชนชาวจีนแต่ละเมืองจะเป็นย่านท่าเรือของเมืองนั้นๆ เช่น ท่าอูรู และ ระแหง เป็นต้น^๗ และได้พบหลักฐานการอพยพของชาวจีนในสมัยรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ กล่าวคือชาวจีนได้เริ่มเข้าไปค้าเนนกิจกรรมทางเศรษฐกิจในรูปของนายอากร โดยเฉพาะอากรบ่อนเบี้ยและอากรสุรา และได้พบว่าหัวเมืองฝ่ายเหนือเกือบทุกหัวเมืองมีชาวจีนเข้าไปประกอบกิจกรรมทางการค้า และดำเนินการเป็นตัวแทนของรัฐส่วนกลางในการประมูลภาษีอากรจัดเก็บผลประโยชน์ส่งต่อให้รัฐในระบบเจ้าภาษีนายอากร และบทบาทของชาวจีนได้ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ ๓ เพราะปรากฏว่าในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๒ ได้มีชาวจีนเป็นจำนวนมากเดินทางอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในประเทศไทย ดังปรากฏในตารางแสดงจำนวนประชากรชาวจีนดังนี้

ประมาณปี ค.ศ.	ชาวจีน	ทุกเชื้อชาติ	ที่มา	
๑๘๒๒ (๒๓๖๕)	๔๕๐,๐๐๐	๒,๓๙๐,๕๐๐	Crawford	๑๘๓๐
๑๘๒๗ (๒๓๗๐)	๘๐๐,๐๐๐	๓,๒๕๒,๖๕๐	Malloch	๑๘๕๒
๑๘๓๕ (๒๓๗๘)	๕๐๐,๐๐๐	๓,๖๒๐,๐๐๐	Edmund Roberts from Malcom	—
๑๘๓๘ (๒๓๘๒)	๔๕๐,๐๐๐	๓,๐๐๐,๐๐๐	Malcom	๑๘๓๘
๑๘๔๕ (๒๓๘๘)	๑,๑๐๐,๐๐๐	๓,๖๕๓,๑๕๐	Malloch	๑๘๕๒
๑๘๕๕ (๒๓๙๘)	๑,๕๐๐,๐๐๐	๖,๐๐๐,๐๐๐	Pallegoix	๑๘๕๕

^๗ ปลาย่อ ชนะนัท, นายทุนพ่อค้ากับการก่อตัวและขยายตัวของระบบทุนนิยมในภาคเหนือของไทย พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๕๒๓ หน้า ๒๖.

^๘ จักรหมายเหคุรัชกาลที่ ๒, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘-๖๕.

^๙ วิลเลียม จี. สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ, ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘), หน้า ๖๘.

จะเห็นได้ว่าจำนวนประชากรชาวจีนมีปริมาณเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และตามรายงานของ Malloch ในปี พ.ศ. ๒๓๗๐ ว่าได้มีชาวจีนอาศัยอยู่ใน ๔ หัวเมืองฝ่ายเหนือ ถึง ๑,๔๐๐ คน^๖ ซึ่งจากหลักฐานดังกล่าวไม่ได้อ้างถึงตัวเลขของชาวจีนในหัวเมืองใหญ่ๆอย่างเช่น พิษณุโลกและพิษณุเสียด้วยซ้ำ อย่างไรก็ตามได้พบหลักฐานในปี พ.ศ. ๒๓๗๓ ที่ได้ให้ภาพชาวจีนในหัวเมืองฝ่ายเหนือในคราวรัฐส่วนกลางตรวจสอบเลขหัวเมืองฝ่ายเหนือและเกณฑ์ไม้ซอบสักส่วย ว่าได้มีชาวจีนเข้าไปสังกัดอยู่ในกลุ่มเลขส่วยของเจ้านายในหัวเมืองฝ่ายเหนือ อาทิเช่น เมืองสุโขทัย เจ้าเมืองและกรมการเมืองมีเลขจีนในสังกัด ๑๔ คนเป็นต้น^๗ ซึ่งจากหลักฐานดังกล่าวได้ให้ภาพของชาวจีนในหน้าที่เข้าไปสังกัดกรมกองของราชการส่วนท้องถิ่น^๘ แต่ไม่สามารถให้ภาพชาวจีนในแง่ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจได้ อย่างไรก็ตามได้พบหลักฐานว่าค้าขายชาวจีนที่อพยพเข้าสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือว่ารัฐส่วนกลางได้ให้ความคุ้มครองชาวจีนไม่ให้ต้องถูกเกณฑ์เข้าสังกัดในระบบส่วย ดังปรากฏว่า

บิกหนังสือทานเสียบียนตราไปถึงพระปลัดกรมการเมืองพิไชย
ค้าขายเงินรอด จีนมีชื่อ ๕ คน ฟ่านก้อยอยู่ใน ๗๗๗ สิบหนายก
ตั้งท่ามาหากินแขวงเมืองพิไชย บางโพ อยาให้เกณฑ์ราชการ...^{๑๐}

จากเหตุผลดังกล่าวพอจะให้ภาพการเข้าไปตั้งหลักแหล่งของชาวจีนในบริเวณดังกล่าว เพราะปรากฏว่าจากหลักฐานการผูกปี้ชาวจีนใน ๔ หัวเมืองฝ่ายเหนือในปี พ.ศ.

^๖ นครสวรรค์ กำแพงเพชร พิจิตร และเพชรบูรณ์.

^๗ B.J. Terwiel, Ibid. p. 142.

^๘ กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๓, เลขที่ ๒๔.

^๙ และนอกจากนั้นยังมีชาวจีนสังกัดอยู่ในกองส่วยเมืองสวรรคโลก ๑ คน ตาก ๒ คน และกำแพงเพชร ๔ คน.

^{๑๐} คณะรัฐบาล..., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, เล่ม ๕, หน้า ๓๕.

๒๓๗๗ ว่ารัฐมีรายได้จากการผูกปี้ครั้งนี้อยู่ถึง ๗,๐๖๕ บาท และมีจำนวนชาวจีนที่ผูกปี้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือถึง ๑,๗๗๔ คน^{๑๑} การเพิ่มปริมาณชาวจีนในบริเวณดังกล่าวคือการเข้าไปจัดทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งในรูปแบบตัวแทนของรัฐและดำเนินการค้าอิสระในหัวเมืองฝ่ายเหนือจะพบเห็นโดยทั่วไป ดังตัวอย่างการรายงานเกี่ยวกับการจัดส่งภาษีอากรเมืองนครสวรรค์ยังมีการรายงานเป็นภาษาจีน และจากการอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งของชาวจีนที่นครสวรรค์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีนเชื้อสายไหหลำ ฮกเกี้ยน และแต้จิ๋วตามลำดับ โดยเฉพาะชาวจีนเชื้อสายไหหลำได้เข้ามาอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก รัฐจึงได้จัดตั้งนายอำเภอจีนเพื่อปกครองชาวจีนที่เมืองนครสวรรค์ และตลอดจนทำหน้าที่เก็บภาษีชาวจีนในบริเวณดังกล่าวด้วย^{๑๒} จากหลักฐานได้ให้ภาพการผูกปี้และการเก็บค่าแรงเงินเมืองนครสวรรค์ในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ ว่ามีจำนวนชาวจีนถึง ๔๑๘ คน ซึ่งสามารถจัดเก็บเงินได้ถึง ๒,๕๐๘ บาท^{๑๓}

จะเห็นได้ว่าการเพิ่มปริมาณของชาวจีนในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนืออย่างรวดเร็วในช่วงเวลาดังกล่าว โดยเฉพาะที่เมืองนครสวรรค์จากเดิม ๕๒ คน ในปี พ.ศ. ๒๓๗๗ และเพิ่มขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ ถึง ๔๑๘ คน ในระยะเวลา ๑๐ ปี ซึ่งทั้งหมดนี้จะมีผลสืบเนื่องมาจากสาเหตุบางประการที่เป็นแรงผลักดันให้ชาวจีนเป็นจำนวนมากอพยพสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือ กล่าวคือในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ ได้เกิดการรวมกลุ่มของชาวจีนที่เรียกว่า "ตัวเหี้ย" ทำการก่อกบฏล้มระบอบราชวงศ์ทั้งไทยและจีน ในแขวงเมืองนครชัยศรี ฉะเชิงเทรา ราชบุรี และหัวเมืองอื่นๆในเขตที่ราบลุ่มภาคกลางตอนล่าง รัฐจึงได้ทำการปราบปรามกลุ่มชาวจีนเหล่านี้อย่างรุนแรง

^{๑๑} กหข., จดหมายเหตุนครสวรรค์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๖, เลขที่ ๕๒.

^{๑๒} กหข., จดหมายเหตุนครสวรรค์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๘. สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยานครสวรรค์ เรื่องตั้งเงินยกเป็นขุนนิคมประเทศ.

^{๑๓} กหข., จดหมายเหตุนครสวรรค์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๗.

จากการปราบปรามที่เกิดชาคและรุนแรงดังกล่าว น่าจะเป็นสาเหตุประการสำคัญที่ทำให้เลิกแรงกดดันต่อชาวจีนของกลุ่มสมาคมดังกล่าวคือการหนีราชภัยเข้าสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือ เพราะรัฐส่วนกลางได้ออกหนังสือจับกุมพร้อมกับรายชื่อชาวจีนที่ร่วมก่อการในครั้งนี้ไปตามหัวเมืองต่างๆในเขตท้องที่หัวเมืองชั้นในคอนเหนือบริเวณภาคกลางตอนบนอันได้แก่เมืองนครสวรรค์ ลพบุรี อ่างทอง อุทัยธานี พรหม อินทร์ ชัยนาท และเมืองสิงห์^{๑๔} จากสาเหตุดังกล่าวน่าจะเป็นแรงผลักดันที่ทำให้ชาวจีนหนีราชภัยเข้าสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัชกาลที่ ๓ เพราะบริเวณดังกล่าวไปได้ออกหมายเกณฑ์จับชาวจีนของกลุ่มสมาคมตัวเหี้ย ดังนั้นการหลบราชภัยขึ้นสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือตั้งแต่เมืองนครสวรรค์ขึ้นไปก็จะเป็นการปลอดภัย จากการควบคุมและจับกุมของอำนาจรัฐส่วนกลาง

การรูดคืบหน้าของชาวจีนในบริเวณดังกล่าวมีระบบราชการของรัฐเอื้ออำนวย
ดังปรากฏว่า

ขุนพิพิธภักดี ข้าหลวง พระปลัดและกรมการเมืองสวรรคโลก กราบบังคมทูล พระกรุณาว่าที่รอนทองมีอยู่หลายตำบล แด่เดโชไทยหาสันต์จักเจเนในการ จะซุกรอนทองไม จึงไคแดนอย หุครบจำนวนเกณฑ์คนละ ๒ สลิ่งไม ขุนพิพิธภักดีก็ได้ถวายแผนที่ตำบลรอนทอง ๑๑ ตำบล จึงทรงพระราชดำริ ว่าที่บอรอนทองเหล่านี้ก็มีลำห้วยลำธารพอจะปิดกั้นน้ำเป็นมามเมืองได้ โปรดเกล้าให้จัดเงินใส่หูขึ้นไปดูการรอนทอง ๗ เมืองสวรรคโลก ถ้าเงิน ใส่หูขึ้นไปดูจะทำกาที่บานเมืองใด จะจัดแจงให้เงินใส่หูขึ้นมาทำ จึงให้ ขุนพิพิธภักดีพาเงินใส่หูกับเงินมีชื่อ ๕ คน ขึ้นมา ณ แขวงเมืองสวรรคโลก และกำชับให้เจ้าเมืองสวรรคโลก... จัดแจงเสียบึงอาหารเลี้ยงขุนพิพิธ ภักดี เงินใส่หู และเงินมีชื่ออย่าให้ขัดสนได้...^{๑๕}

การอพยพของชาวจีนเข้าสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือมีทั้งการเข้าไปดำเนินการค้า ตลอดจนการเลื่อนไหลเข้าสู่ระบบราชการจักรณิเงินใส่หู และยังพบว่าชาวจีนเป็นจำนวนมากสังกัดอยู่ในระบบราชการส่วนท้องถิ่นเช่นที่เมืองพิษณุโลก ประกอบด้วยขุนนางจีน และไทย ดังปรากฏ "จีนข้าหลวงวัง หลวงศรีราชวัดเนสวร หลวงนา กรมการเมือง

^{๑๔} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๗๕.

^{๑๕} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๘, เลขที่ ๑๐.

พิษณุโลกได้เร่งรัดพระนครไทยส่งส่วยไม้ขอนสัก..."^{๑๖} และเมืองตาก "หนังสือหลวง
 อาวุโสกรมการเมืองตากมาถึงนายควรรักษ์ นายเวรมหาดไทย ด้วยข้าพเจ้าได้ให้จีนผู้
 หลานหลวงสมบัติคน ถือหนังสือมา..."^{๑๗} ลักษณะการแทรกตัวเข้าสู่ระบบราชการใน
 ท้องถิ่นหัวเมืองฝ่ายเหนือได้พบเห็นโดยทั่วไปในบริเวณดังกล่าว เพราะนอกจากชาวจีน
 จะเข้ารับราชการแล้ว ยังพบว่าชาวจีนเมืองนครสวรรค์ควบคุมส่งส่วย ดังปรากฏ
 "จีนไพร่ ๑๔ คน เป็นสี่ฝั่ง ๒ หาบ ๒๔ ชั่ง..."^{๑๘} การเคลื่อนย้ายอพยพของชาวจีน
 ส่วนใหญ่จะใช้เส้นทางตามลำน้ำจากหัวเมืองลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาคอนล่าง เข้าสู่หัวเมือง
 ฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะชาวจีนเชื้อสายไทหล่า ซึ่งจัดได้ว่าเป็นชาวจีนผู้บุกเบิกสยามคอนบน
 เพราะจากการตรวจสอบหลักฐานพบว่าชาวจีนไทหล่าเป็นจำนวนมากขึ้นไปจากหัวเมือง
 ภาคกลางนำสินค้าขึ้นไปจำหน่ายในหัวเมืองฝ่ายเหนือและเลยขึ้นไปถึงเมืองแพร่^{๑๙} ใน
 ขณะที่ชาวจีนจำนวนไม่น้อยที่อาศัยเส้นทางตามลำน้ำยมเอาสินค้าขึ้นไปจำหน่ายที่เมือง
 สุโขทัย ศรีสำโรง และสวรรคโลก วรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนก็ได้ให้ภาพประสพ
 การแห่งความเป็นจริงของผู้แคงที่เลยเดินทางในกระบวนทัพผ่านหัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่ง
 กล่าวถึงชาวจีนที่เมืองสวรรคโลกว่า

"ขุนนางกรมการนั่งศาลมี
 จีนแสไม้แกย้อมให้ปรับ

ปรีกษาคคือเมียทรง
 ว่าไสมวยพวยรับแต่คล้องคล้อง"^{๒๐}

^{๑๖} กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๗๔. ใบบอก
 เมืองพิษณุโลกส่งไม้ขอนสักจำนวนเกณฑ์.

^{๑๗} กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๗.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๙} กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๓๕.

^{๒๐} ทรนิลปากกร, ขุนช้างขุนแผน, หน้า ๕๕๑.

ซึ่งกลุ่มชาวจีนพวกนี้ส่วนใหญ่เป็นชาวจีนไหหลำ ที่ใช้เส้นทางคังกล่าวเดินทางขึ้นไปค้าขายถึงเมืองแพร์เช่นกัน^{๒๑} ในขณะที่กลุ่มชาวจีนแต้จิ๋วได้เดินทางตามลำน้ำปิงเข้าสู่เมืองตากและเลยขึ้นไปถึงเมืองเชียงใหม่ เพราะบริเวณของเมืองทั้งสองตั้งอยู่บนเส้นทางการค้ากองเกวียนที่ค้าขายระหว่างยูนนานกับพม่า^{๒๒} นอกจากการเคลื่อนย้ายของชาวจีน บริเวณหัวเมืองลุ่มน้ำในหัวเมืองฝ่ายเหนือแล้ว ยังพบว่าชาวจีนบางกลุ่มอพยพเข้าสู่ท้องถิ่นที่ห่างไกลและทุรกันดาร ดังปรากฏว่า มีชาวจีนเข้าไปอยู่อาศัยที่เมืองนครชุมที่เป็นเมืองขึ้นของเมืองพิษณุโลก^{๒๓} จากหลักฐานคังกล่าวจึงเป็นการให้ภาพชาวจีนที่แตกต่างจากสมมุติฐานเดิมที่ว่าในช่วงก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง คนจีนยังไม่ได้เดินทางเข้าไปทำการค้าขายถึงหมู่บ้าน ยังเพียงตั้งถิ่นฐานในชุมชนภาคกลางเป็นสำคัญ^{๒๔} กลุ่มชาวจีนพวกนี้ซึ่งส่วนใหญ่เป็นจีนไหหลำ จัดได้ว่าเป็น "นักเผชิญโชค" เพราะชาวจีนไหหลำจะมีลักษณะพิเศษคือว่าชาวจีนกลุ่มอื่นๆ ในแง่ที่ว่ามิถุนิค้าทานต่อไข่มาลาเรียและไข้เมืองร้อนอื่นๆ ได้^{๒๕} ส่วนการเคลื่อนย้ายของชาวจีนเข้าสู่เมืองเพชรบูรณ์นั้นจะคงอาศัยตามเส้นทางลำน้ำ เหมือนกับหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ เป็นสำคัญ โดยเฉพาะกลุ่มพ่อค้าชาวจีนจะนำสินค้าจากหัวเมืองที่ราบลุ่มภาคกลาง เช่นจากสระบุรีและกรุงเทพฯ เข้าไปค้าขายที่เมืองเพชรบูรณ์ ดังปรากฏว่า "มีพ่อค้าชาวจีนนำฝิ่นจากกรุงเทพฯ ผ่านเมืองสระบุรีขึ้นไปค้าขายที่เมืองหล่มสัก..."^{๒๖} และชากลับก็นำจะรับซื้อสินค้าของป่าจากบริเวณหัวเมืองคังกล่าวกลับมา

^{๒๑} วัลเดียม เจ. สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย, หน้า ๔๕.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน.

^{๒๓} กทช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๗๕. สารตราถึงพระยาเสนาข้าหลวงพระพิทักษ์บดี กรมการเมืองพระตะบอง เมืองมณฑล.

^{๒๔} ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า ๔๔.

^{๒๕} วัลเดียม เจ. สกินเนอร์, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๕.

^{๒๖} กทช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๒๖๐. สำเนาแปลหนังสือพระสุริยวงษากรมการเมืองหล่มสัก.

จำหน่ายยังกรุงเทพฯ

อย่างไรก็ตามชาวจีนในกลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำป่าสักค่อนข้างจะมีจำนวนน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ ทั้งนี้อาจมีผลสืบเนื่องมาจากเส้นทางคมนาคมตามลำน้ำป่าสักไม่สะดวกเท่าที่ควรและประกอบด้วยไม้ไผ่มาลาเรียชุกชุม และปัจจัยอีกประการหนึ่งน่าจะมีส่วนทำให้ชาวจีนที่เมืองเพชรบูรณ์มีจำนวนค่อนข้างน้อยกว่าหัวเมืองอื่นๆ ดังปรากฏว่า

แต่จีนเสียมยี่ซึ่งมา มีบุตรภรรยา ตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ เพชรบูรณ์คนหนึ่ง
ขึ้นไปเที่ยวค้าขาย ณ เมืองหลมสีก พระสุริยวงษา มาผูกปิ่นเสียมยี่
เมืองหลมสีกควยเมืองเพชรบูรณ์ อาหารรับประทานแค่มันกลอย จีน
ลูกค้าเรือลอยก็เลยขึ้นไป ณ เมืองหลมสีกหาอยู่เพชรบูรณ์...^{๒๓}

การเคลื่อนย้ายเข้าสู่หัวเมืองของชาวจีนในบริเวณดังกล่าวถึงแม้ว่าจะพบหลักฐานการประมุขจัดเก็บภาษีอากรของชาวจีนมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ แต่ก็มีชาวจีนที่อยู่อาศัยในเมืองเพชรบูรณ์เป็นจำนวนน้อย เพราะปรากฏว่าการผูกปิ่นชาวจีนในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ ได้เพียง ๔ คน^{๒๔} ถึงแม้ว่าจะมีหลักฐานที่กล่าวถึงชาวจีนอาศัยอยู่ในเมืองเพชรบูรณ์ในปี พ.ศ. ๒๓๗๐ เป็นจำนวนถึง ๑๕๐ คน^{๒๕} แต่ก็ไม่สามารถหาหลักฐานชั้นต้นมาสนับสนุนหลักฐานของมัลลอคได้

การทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวจีนในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้พบว่ามีชาวจีนเป็นจำนวนมากได้กลายสภาพเป็นนายทุนเงินกู้ควบคุมไปกับการทำธุรกิจทางการค้า คังกรณีเงินเพียงออกดอกเงินกู้ อยู่ในแขวงเมืองพิชัย^{๓๐} เพราะกิจกรรมดังกล่าวได้ทำผลกำไรให้ชาวจีนประเภทนายทุนเงินกู้เป็นจำนวนมาก ดังปรากฏ "อำแดงคำทำสารกรมหมื่น

^{๒๓} กษ., จกหมายเหตุนรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๑๑, เลขที่ ๕๒.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๒๕} B.J. Terwiel, Ibid. p. 142.

^{๓๐} กษ., จกหมายเหตุนรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๖๓. ร่างตราจีนเพียงอำแดงสุขทำเรื่องรាយมายื่นให้ชำระลูกหนี้ที่คิดค้าง.

บาทูเงินจันทก อำแดงกลืน แต้คันเป็นเงินตรา ๕ คำลึง กอกเท่าคัน..."^{๓๑} และบาง
ครั้งที่ผู้ขี้มโนไม่สามารถหาเงินมาชำระได้ ก็อาจสามารถชดใช้ในรูปสิ่งของที่ผ่านการตี
ราคาในรูปของเงินตราได้ ดังปรากฏ

นายมีกับนายมีซื้อได้เอาเงินตรา ๑๐ คำลึง ๒ บาท กับเรือพายมาส
โกธนวน ๑๑ ศอก ราคา ๓ บาท เงินตรา ๓ คำลึง น้ำมันยาง
๒๐ ทะนาน ราคา ๑ คำลึง ๑ บาท ได้ ๒๐๐ บัด ราคา ๑ คำลึง
๒ บาท รวมเป็นเงินตรา ๑๗ คำลึง...^{๓๒}

จากการเลื่อนไหลของชาวจีนเข้าสู่ระบบราชการในส่วนท้องถิ่นในบริเวณดัง
กล่าวจึงทำให้ชาวจีนแสวงหาผลประโยชน์ทั้งในรูปกิจกรรมของรัฐในระบบส่วยและระบบ
เจ้าภาษีนายอากร และตลอดจนการประกอบอาชีพทางการค้า จากปัจจัยต่างๆ เหล่านี้
ทำให้ชาวจีนสามารถสะสมความมั่งคั่งได้โดยอาศัยอิทธิพลของการเป็นนายทุนเงินกู้ และ
ยังพบว่าชาวจีนได้อาศัยการค้าเป็นหนทางที่นำไปสู่ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและยกฐานะ
เข้าสู่ระบบราชการ ดังกรณีการแต่งตั้งนายอำเภอจีนเมืองนครสวรรค์ว่า "แยกแซ่หุน
หัยล่า กังบ้านเรือนอยู่ ณ แขวงเมืองนครสวรรค์ เป็นจีนเก่า ภาคภูมิมั่งคั่ง..."^{๓๓}

จากความมั่งคั่งของชาวจีนจึงทำให้ชาวจีนบางกลุ่มสามารถสร้างอิทธิพลใน
ท้องถิ่นได้อย่างเช่นการประมูลอากรบ่อนเบี้ย ผู้ประมูลจะต้องเป็นคนมีอิทธิพลควบคุมนัก
เลงการพนันและจ้างนักเลงคุมบ่อนการพนัน^{๓๔} ซึ่งชาวจีนก็ได้อาศัยความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ
ดังกล่าวสร้างอิทธิพล และนอกจากนั้นชาวจีนได้ชื่อว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีการผสมกลมกลืน

^{๓๑} กทช., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๖๖. ร่างตรา
เรื่องจันทกทำเรื่องรายขึ้นยังลูกขุน ณ ศาลหลวงว่าลูกหนี้ยังตกค้าง.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน.

^{๓๓} กทช., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๘.

^{๓๔} กทช., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๕๓.

กับชาวพื้นเมืองโค้วไค โดยเฉพาะชาวพื้นเมืองที่มีพื้นฐานวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาอย่างชาว
ไทยและมอญ เป็นต้น เพราะจากการมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีทำให้ชาวจีนสร้างความ
ศรัทธาแก่ประชาชนและผู้นำในท้องถิ่นได้ ทั้งการเป็นกลุ่มผู้นำทางจิตใจในท้องถิ่น เช่น
กรณีเงินชง เมืองพิชัยร่วมมือกับกรมการเมืองและราษฎร เมืองพิชัยและสวรรคโลกบูรณะ
ปฏิสังขรณ์วัดพระแท่นศิลาอาสน์ ดังที่กล่าวมาแล้ว

ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ทำให้กลุ่มชาวจีนสร้างอิทธิพลทางการเมืองในระดับท้องถิ่น
ได้ โดยเฉพาะการแต่งงานกับลูกหลานข้าราชการ ดังกรณีมีดาเงินในเมืองตาก และนอกจาก
นั้นยังอาศัยกลุ่มบุคคลจากวงราชการในการเชื่อมโยงฐานะทางเศรษฐกิจได้ดังกรณี เงินกองโปย
เมืองนครสวรรค์ให้ขุนพิไชยวาริประมูลอากรตลาด เป็นต้น การรุกคืบหน้าทางเศรษฐกิจ
ของชาวจีนในบริเวณดังกล่าวจะเห็นได้ว่าเมืองที่เป็นเขตอิทธิพลเงินในหัวเมืองฝ่ายเหนือ
ได้แก่เมืองนครสวรรค์ โดยเฉพาะเมืองนี้มีชาวจีนเป็นจำนวนมากทำการค้าและประมูล
ภาษีอากรโดยปราศจากการต่อต้านจากกลุ่มผู้นำในท้องถิ่น ในขณะที่การรุกคืบหน้าของชาว
จีนในการประมูลจัดเก็บภาษีอากรในหัวเมืองนอกเขตอิทธิพลเงินอย่างเช่นเมืองกำแพงเพชร
และพิศิตรจะได้รับการต่อต้านอย่างรุนแรงจากกลุ่มผู้นำ ดังกรณีการประมูลจัดเก็บอากร
สมพัคษรและอากรเกวียนเมืองกำแพงเพชร เป็นต้น ซึ่งได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อของการ
จัดเก็บ การรุกคืบหน้าทางเศรษฐกิจของชาวจีนค่อนข้างเป็นไปอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะ
การอาศัยระบบราชการและความชำนาญในการจัดเก็บภาษีอากร เพราะปรากฏว่ามีคน
ไทยเป็นจำนวนมากในหัวเมืองฝ่ายเหนือที่ถ่ายทอดการประมูลจัดเก็บภาษีอากรต่อชาว
จีน^{๓๕} และประสบปัญหาการจัดเก็บอากรที่ขาดทุนเป็นจำนวนมากจนต้องล้มเลิกกิจการและ
เปิดโอกาสให้ชาวจีนเข้าแทนที่ในระบบดังกล่าว ดังกรณีนาขุมรับทำอากรสมพัคษรเมือง
พิศิตรขาดทุนเงินหวิดจึงรับประมูลต่อ^{๓๖} ตัวอย่างดังกล่าวเป็นตัวอย่างที่หยิบยกมาเพื่อให้
เห็นภาพกิจกรรมของชาวจีนทางเศรษฐกิจในหัวเมืองฝ่ายเหนือซึ่งมีเป็นจำนวนมาก

^{๓๕} กทข., จดหมายเหตุนิตยสารที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๕๕.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน.

ในการกำจัดอิทธิพลของผู้นำในท้องถิ่นโดยอาศัยอำนาจรัฐส่วนกลาง ดังกรณีของเมือง
กำแพงเพชร

อย่างไรก็ตามบทบาทของชาวจีนต่อการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในหัว
เมืองฝ่ายเหนืออื่นๆจะพบเห็นโดยทั่วไปในทำนองเดียวกันไม่ว่าจะเป็นเมืองสวรรคโลก
สุโขทัยและพิชัย เป็นต้น การอพยพของชาวจีนจากหัวเมืองลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง
เข้าสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือที่เป็นแหล่งชุมทางการค้า เช่นเมืองนครสวรรค์หรือเมืองพิชัยที่
เป็นเมืองท่าของสินค้าของป่า เพราะปรากฏว่ามีชาวจีนเป็นจำนวนมากนำสินค้าจาก
กรุงเทพฯ ไปจำหน่ายที่เมืองบางโพแขวง เมืองพิชัยและบางครั้งเลยขึ้นไปทำการค้าถึง
เมืองน่าน^{๓๗} และชาวลับก็นำสินค้าจากเมืองเหล่านั้นลงมาจำหน่ายที่เมืองบางโพเพื่อรอ
การรับซื้อจากพ่อค้าส่วนกลาง

จากสภาพดังกล่าวจะมีชุมชนชาวจีนเป็นจำนวนมากที่เมืองบางโพในแขวงเมือง
พิชัย ซึ่งเป็นชุมชนที่เติบโตขึ้นมาพร้อมกับเมืองนครสวรรค์ในช่วงตอนกลางสมัยรัชกาลที่ ๓
นอกจากนั้นการรุกคืบหน้าของชาวจีนในระบบเจ้าภาษีนายอากรมีกลุ่มผู้นำในท้องถิ่นหัว
เมืองฝ่ายเหนือเป็นจำนวนมากที่พยายามปรับตัวเข้ากับระบบเจ้าภาษีนายอากรโดยการ
ร่วมมือกับคนแปลกหน้า อย่างชาวจีนในการเข้าหุ้นประมูลภาษีอากรและตลอดจนการให้
ความร่วมมือในการจัดเก็บ เพราะมีผลประโยชน์ร่วมกัน

ในขณะที่ชาวจีนโพ้นทะเลหรือพวก "เจ๊ก"^{๓๘} กำลังดำเนินกิจกรรมทาง
เศรษฐกิจสู่ดินแดนสยามตอนบน ในขณะที่เดียวกันก็ได้มีชาวจีนทางบกที่เรียกว่า "ฮ้อ"^{๓๙}
ก็มุ่งทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจลงสู่ทางใต้ซึ่งพวกฮ้อนี้นำนำสินค้าจากทางตอนใต้ของจีน
แถบยูนนาน^{๔๐} ผ่านมาทางหลวงพระบางเข้ามาค้าขายที่เมืองน่านและเมืองแพร่และบางปี

^{๓๗} กทช., จดหมายเหตุนครรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๓๕.

^{๓๘} วิลเลียม เจ. สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย, หน้า ๔๐.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖. ซึ่งจะกล่าวถึงเส้นทางการค้าแถบยูนนานในหัวข้อต่อไป.

อาจเลยเข้ามาค้าขายถึง เมืองบางโพ แขวงเมืองพิชัย ซึ่งสินค้าที่นำมาจำหน่ายให้แก่
ทองแดง^{๔๑} ซึ่งนำสินค้ามาส่งต่อให้แก่ชาวจีนโพ้นทะเลกลับเข้ามาจำหน่ายยังกรุงเทพฯ

กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวจีนได้สร้างฐานะความร่ำรวยให้แก่คนจีนเป็น
จำนวนมากทั้งในด้านการค้า การเป็นนายทุนเงินกู้และการประมูลจัดเก็บภาษีอากร โดย
อาศัยระบบราชการที่เป็นกลไกของรัฐเข้าช่วย และจากการที่ชาวจีนไม่ต้องสังกัดในระบบ
ไพร่จึงเท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวจีนเดินทางเข้าไปประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ
ได้โดยเสรีทั่วราชอาณาจักร เพราะปรากฏว่ามีเชลยชาวญวนที่ถูกส่งไปตั้งหลักแหล่งใน
หัวเมืองฝ่ายเหนือได้ทำการหลบหนีโดยการแต่งกายปลอมตัวเป็นชาวจีนเพื่อหลีกเลี่ยง
การจับกุมของเจ้าหน้าที่^{๔๒} จากการปลอมตัวเป็นชาวจีนดังกล่าวเป็นเครื่องบ่งบอกถึง
ความมีอิสระเสรีในการเดินทางของชาวจีนได้เป็นอย่างดี

จากเหตุผลดังกล่าวจึงเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวจีนสร้างฐานะทางเศรษฐกิจ
ทั้งในรูปกิจการส่วนตัว และการตอบสนองระบบกลไกของรัฐทางเศรษฐกิจในระบบเจ้า
ภาษีอากรได้เป็นอย่างดีในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าชาวจีนเป็นกลุ่มคน
ที่มีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในบริเวณดังกล่าว โดยเฉพาะการคัดกรองผล
ประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เคยเป็นผลประโยชน์ก่อแหล่งรายได้เดิมของกลุ่มผู้นำในหัวเมือง
ฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะระบบเจ้าภาษีนายอากรซึ่งชาวจีนได้อาศัยความบกพร่องในระบบ
กลไกของรัฐแสวงหาผลประโยชน์ดังกล่าวในเวลาต่อมา และชาวจีนก็เป็นตัวจักรสำคัญ
ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบช่วย โดยเฉพาะการแปรรูประบบช่วยเข้ามาสู่การ
จัดเก็บในระบบเจ้าภาษีนายอากร ดังกรณีการจัดเก็บช่วยบ้านเมืองเพชรบูรณ์ กับการ
จัดเก็บบ้านบริเวณหัวเมืองลุ่มน้ำปิง วัง ยม น่าน เข้าสู่ระบบเจ้าภาษีนายอากรโดย

^{๔๑} กษ., จดหมายเหตุนัยกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๑๓.

^{๔๒} กษ., จดหมายเหตุนัยกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๓๔. กล่าวให้การ
เรื่องญวนเมืองพิษณุโลกหนีลงมาอยู่ ณ กรุงเทพฯ.

มีชาวจีนเป็นผู้ประมูลการจับเก็บ จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่าการที่เมืองใดมีชาวจีนอพยพเข้าไปสู่อาศัยมากเมืองนั้นการจับเก็บผลประโยชน์ของรัฐจะรุ่งเรืองในเรื่องภาษีอากรมากกว่าการจับเก็บในระบบส่วย คังกรณีของเมืองเพชรบูรณ์ที่ระบบภาษีอากรขยายตัวอย่างเชื่องช้า เพราะมีชาวจีนเข้าไปทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจน้อยกว่าหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ^{๔๓} ในขณะที่หัวเมืองฝ่ายเหนือลุ่มน้ำปิง วัง ยม น่าน ชาวจีนได้เสนอตัวทำการจับเก็บในระบบส่วยเข้าสู่ระบบภาษีอากร

๕.๒ การค้าและการแลกเปลี่ยน

หัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นดินแดนที่คั่นกึ่งกลางระหว่างดินแดนล้านนากับหัวเมืองลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ซึ่งทำให้บริเวณนี้เปรียบเสมือนเป็นตัวกลางในการติดต่อค้าขายระหว่าง ๒ ภูมิภาค ซึ่งลักษณะการค้าในหัวเมืองฝ่ายเหนืออาจแบ่งได้เป็น ๒ ส่วนคือการค้าภายในภูมิภาคของตนเองกับการค้าระหว่างภูมิภาค ซึ่งแยกเป็นการค้ากับอาณาจักรล้านนาและการค้ากับส่วนกลาง

ส่วนการค้าข้ามพรมแดนจะทำการติดต่อค้าขายกับพม่า หลวงพระบาง และยูนนานในจีน ดังนั้นการศึกษาเพื่อมองให้เห็นภาพของการค้าจึงต้องศึกษาถึงเส้นทางการค้า ผู้ประกอบการค้าและประเภทของสินค้า ซึ่งสามารถแยกเป็นรายละเอียดได้ดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ เส้นทางการค้าภายในภูมิภาคหัวเมืองฝ่ายเหนือ จะประกอบด้วยเส้นทางน้ำและทางบกในการติดต่อค้าขาย

๑. เส้นทางน้ำที่ใช้ในการติดต่อระหว่างหัวเมืองต่างๆในหัวเมืองฝ่ายเหนือ เป็นเส้นทางนิยมใช้กัน ได้แก่เส้นทางลำน่านน้ำปิง ยม น่าน และเส้นทางลำน่าน้ำป่าสัก ซึ่งสามารถแยกอธิบายเป็นหัวข้อ ดังต่อไปนี้

^{๔๓} การจับเก็บผลประโยชน์ในเรื่องการผูกปี้, ภาคผนวก, หน้า ๓๕๘-๓๖๑.

๑.๑ เส้นทางลำน้ำน่าน ใช้ในการติดต่อไต่ระหว่างเมืองนครสวรรค์ และท่าอิฐของเมืองบางโพ แขวงเมืองพิชัย โดยเริ่มต้นจากปากน้ำโพเมืองนครสวรรค์ ผ่านเมืองพิจิตร ท่าพ้อ พิษณุโลก พรหมพิราม ทรอน พิชัย จนถึง ท่าอิฐ ซึ่งจัดเป็นเส้นทางการค้าที่สำคัญทางด้านตะวันออก^{๔๔}

๑.๒ เส้นทางลำน้ำปิง ใช้เส้นทางติดต่อเมืองนครสวรรค์ถึงเมืองตาก โดยเริ่มต้นจากปากน้ำโพ ผ่านเมืองกำแพงเพชรและตาก^{๔๕}

๑.๓ เส้นทางลำน้ำป่าสัก เป็นเส้นทางที่หัวเมืองแถบนี้ใช้เส้นทางติดต่อกับหัวเมืองบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง โดยมีจุดเริ่มต้นที่เมืองกรุงเก่า สระบุรี แก่งค้อย ชัยบาดาล บัวชุม ท่าโรง เพชรบูรณ์ และหล่มสัก^{๔๖} ซึ่งเส้นทางดังกล่าวเป็นเส้นทางโบราณที่พ่อค้าจากอาณาจักรล้านช้าง เคยใช้ติดต่อค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา

นอกจากเส้นทางทั้ง ๓ แล้วยังมีเส้นทางการค้าสายสั้นๆที่ใช้ติดต่อภายในได้แก่เส้นทางคามลำน้ำยวมซึ่งผ่านเมืองสุโขทัย ศรีสำโรงจนถึงเมืองสวรรคโลก นอกจากนี้ยังใช้เส้นทางคลองพิง เป็นเส้นทางใช้ในการติดต่อระหว่างเมืองพิษณุโลก สุโขทัย และสวรรคโลก แต่เส้นทางนี้จะมีอุปสรรคในฤดูแล้ง เพราะลำน้ำขึ้นเขินทำให้เรือที่สัญจรไปมาประสบปัญหาตักชัก^{๔๗}

^{๔๔} รวบรวมจาก กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๒๑. และ จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๒๓๔. และเลขที่ ๒๕๓ และจากการรายงานของสังฆราช ปาลเดกัวซ์ในเค้าเรื่องกรุงสยาม, หน้า ๔๔.

^{๔๕} รวบรวมจาก กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๖๕. ร่างตราขอรับบอกเรื่องทาส ขุนพิพิธภักดี และการรายงานของมัลลอค กูรายละเอียดยจาก

^{๔๖} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๒๖๐. และ จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๓๔.

^{๔๗} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๑๐, เลขที่ ๔๓. ใบบอกเมืองสุโขทัย ส่งไปอย่างท่าแฉนพระเจ็กีย และ หจช., ร.๕, ม.๒, ๑๔/๘๒. รายงานกรมหมื่นคำรงตราจระชาการเป็องพิจิตร และเมืองพิษณุโลก ร.ศ. ๑๑๗.

อย่างไรก็ตามปัญหาที่พบในเส้นคมนาคมทางน้ำทั้ง ๓ ดังที่กล่าวมาแล้ว ในฤดูแล้งจะประสบปัญหาคล้ายๆกับคลองพิง แต่ก็ยังเป็นเส้นทางคมนาคมที่ใช้ประโยชน์ได้มากที่สุด โดยเฉพาะเส้นทางคมนาคมทางน้ำลุ่มน้ำน่านเพราะมีน้ำลึกมาก^{๔๘} ถึงในฤดูแล้งก็ยังสามารถเดินทางได้ซึ่งผิดกับแม่น้ำปิงที่ค่อนข้างจะตื้นเขินและเป็นอุปสรรคต่อการเดินเรือ

๒. เส้นทางบกสายต่างๆที่เชื่อมต่อกันระหว่างหัวเมืองฝ่ายเหนือ

๒.๑ เส้นทางจากเมืองพิษณุโลก นครไทย แยกไปเมืองหล่มสัก และมีเส้นทางจากเมืองนครไทยแยกไปเมืองค่าน้ำข้าย เส้นทางนี้เป็นเส้นทางที่ใช้เดินทางมาตั้งแต่สมัยอยุธยาและในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และเป็นเส้นทางการค้าที่พ่อค้าชาวล้านช้างเดินทางเข้ามาค้าขายที่เมืองพิษณุโลกด้วย^{๔๙}

๒.๒ เส้นทางจากเมืองสุโขทัยเชื่อมเมืองตาก เป็นเส้นทางที่ผ่านอำเภอบ้านค่านลานหอยในปัจจุบัน เป็นเส้นทางที่พวกพ่อค้าจากเขตแดนพม่าใช้^{๕๐}

๒.๓ เส้นทางบกจากเมืองพิษณุโลกถึงเมืองนครสวรรค์ ซึ่งส่วนใหญ่เส้นทางจะมีผู้ใช้้น้อยมาก เพราะจะมีอุปสรรคต่อการเดินทางในช่วงฤดูฝนเพราะมีสภาพพื้นดินเป็นโคลนตมที่เกิดจากการท่วมขังของน้ำบริเวณหนองน้ำและบึงใหญ่ ตั้งแต่ทางคอนไคของเมืองพิษณุโลกจนถึงเมืองนครสวรรค์ เช่นบึงสีไฟและบึงบอระเพ็ด เป็นต้น เส้นทางนี้ส่วนใหญ่จะใช้เดินทางและบรรทุกสิ่งของที่มีน้ำหนักมาก เพราะไม่สะดวกต่อการขนส่งทางน้ำ เช่นการส่งช้างหลวง^{๕๑} และการเดินทาง

^{๔๘} บง เฮอร์นีย์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยบ, หน้า ๕๔.

^{๔๙} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ หน้า ๕๐. และคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. รายงานผลสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก ครั้งที่ ๒ วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม พิษณุโลก ๒๕๒๕, หน้า ๓๔๕.

^{๕๐} กหข., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๓, เลขที่ ๓๐๑. สารตราเรื่องให้เอาตัวกรมการเมืองตาก ที่รู้เรื่องงะจันตะ, งะวะระ ทองชู ส่งไปกรุงเทพฯ.

^{๕๑} กหข., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๒๑.

๒.๔ เส้นทางจากเมืองพิษณุโลกผ่านเมืองพิชัย หุง เซลียง สวรรคโลก ตาก และเดิน เส้นทางนี้เป็นเส้นทางเดินทัพในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๒.๕ เส้นทางจากท้องที่อำเภอบางมูลนากในจังหวัดพิจิตรปัจจุบัน ไปเมืองเพชรบูรณ์และหล่มสัก เส้นทางนี้เป็นเส้นทางที่พ่อค้าในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน นำสินค้าไปจำหน่ายยังเมืองเพชรบูรณ์และเส้นทางดังกล่าวทำให้เมืองเพชรบูรณ์เชื่อมต่อกับหัวเมืองฝ่ายเหนือแถบลุ่มน้ำน่าน ซึ่งเส้นทางดังกล่าวในคราวสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ เสด็จตรวจราชการเมืองเพชรบูรณ์ก็ได้ใช้เส้นทางดังกล่าวในการเดินทาง^{๕๒} เพราะแม่น้ำป่าสักจะมีอุปสรรคในการเดินทางในฤดูแล้ง เส้นทางนี้มีจุดเริ่มต้นการเดินทางดังนี้

บางมูลนาก ผ่านบ้านกำบาง บ้านโฆษ บ้านกองทูล บ้านนาเฉลียง บ้านนายม ถึงเมืองเพชรบูรณ์ แล้วแยกออกเป็น ๒ สายคือ^{๕๓}

๑. เพชรบูรณ์ไปหล่มสัก ระยะทางประมาณ ๑,๒๐๐ เส้น
๒. เพชรบูรณ์ไปเมืองวิเชียรบุรี นครราชสีมา เส้นทางนี้เป็นเส้นทางที่พ่อค้าจากหัวเมืองฝ่ายเหนือไปค้าขายแถบเมืองนครราชสีมา^{๕๔}

๕.๒.๒ เส้นทางการค้าระหว่างพรมแดน

เส้นทางการค้าดังกล่าวเป็นเส้นทางการค้าระหว่างหัวเมืองฝ่ายเหนือกับดินแดนล้านนาและเชื่อมโยงไปถึงเส้นทางการค้าระหว่างพรมแดนไปถึงดินแดนคอนไตในยูนานดินแดนบางส่วนของพม่าและเวียงจันทน์ ซึ่งพ่อค้าที่ดำเนินการค้าประกอบไปด้วย

^{๕๒} สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, เที่ยวเมืองต่างๆ เล่าเรื่องมณฑลเพชรบูรณ์ (พระนคร : โรงพิมพ์การทหารสื่อสารบางซื่อ, ๒๕๑๐), หน้า ๑-๓.

^{๕๓} กจช., ร.๕, ย.บ. ๕/๔๓. เรื่องพระยาเพชรรัตนสงครามขออนุญาตเงิน ๕,๐๐๐ บาททำทางเกวียนแต่เมืองพิจิตรไปเมืองเพชรบูรณ์ และแต่เมืองเพชรบูรณ์ไปเมืองหล่มสัก, (๑ ม.ค. ๒๔ ก.พ. ๑๑๘).

^{๕๔} กจช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๑๔๓.

๒.๔ เส้นทางจากเมืองพิษณุโลกผ่านเมืองพิชัย หุ่ง เซลียง สวรรคโลก ตาก และเงิน เส้นทางนี้เป็นเส้นทางเดินทัพในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๒.๕ เส้นทางจากท้องที่อำเภอบางมูลนากในจังหวัดพิจิตรปัจจุบัน ไปเมืองเพชรบูรณ์และหล่มสัก เส้นทางนี้เป็นเส้นทางที่พ่อค้าในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน นำสินค้าไปจำหน่ายยังเมืองเพชรบูรณ์และเส้นทางดังกล่าวทำให้เมืองเพชรบูรณ์เชื่อมต่อกับหัวเมืองฝ่ายเหนือแถบลุ่มแม่น้ำน่าน ซึ่งเส้นทางดังกล่าวในคราวสมเด็จพระยา คำรงราชานุภาพ เสด็จตรวจราชการเมืองเพชรบูรณ์ก็ได้ใช้เส้นทางดังกล่าวในการเดินทาง^{๕๒} เพราะแม่น้ำป่าสักจะมีอุปสรรคในการเดินทางในฤดูแล้ง เส้นทางนี้มีจุดเริ่มต้น การเดินทางดังนี้

บางมูลนาก ผ่านบ้านกำบาง บ้านโกษ บ้านกองมูล บ้านนาเฉลียง บ้านนายบ ถึงเมืองเพชรบูรณ์ แล้วแยกออกเป็น ๒ สายคือ^{๕๓}

๑. เพชรบูรณ์ไปหล่มสัก ระยะทางประมาณ ๑,๒๐๐ เส้น
๒. เพชรบูรณ์ไปเมืองวิเชียรบุรี นครราชสีมา เส้นทางนี้เป็นเส้นทางที่พ่อค้าจากหัวเมืองฝ่ายเหนือไปค้าขายแถบเมืองนครราชสีมา^{๕๔}

๕.๒.๒ เส้นทางการค้าระหว่างพรมแดน

เส้นทางการค้าดังกล่าวเป็นเส้นทางการค้าระหว่างหัวเมืองฝ่ายเหนือกับดินแดนล้านนาและเชื่อมโยงไปถึงเส้นทางการค้าระหว่างพรมแดนไปถึงดินแดนตอนใต้ในยุคนานดินแดนบางส่วนของพม่าและเวียงจันทน์ ซึ่งพ่อค้าที่ดำเนินการค้าประกอบไปด้วย

^{๕๒} สืบแต่เจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, เที่ยวเมืองต่างๆ เล่าเรื่องมณฑลเพชรบูรณ์ (พระนคร : โรงพิมพ์การทหารสื่อสารบางซื่อ, ๒๕๑๐), หน้า ๑-๓.

^{๕๓} กจช., ร.๕, ย.ข. ๕/๔๓. เรื่องพระยาเพชรรัตนสงครามขออนุญาตเงิน ๕,๐๐๐ บาททำทางเกวียนแต่เมืองพิจิตรไปเมืองเพชรบูรณ์ และแก่เมืองเพชรบูรณ์ไปเมืองหล่มสัก, (๑ ม.ค. ๒๔ ก.พ. ๑๑๘).

^{๕๔} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๑๔๓.

พ่อค้าพื้นเมืองในหัวเมืองฝ่ายเหนือ พวกจีนฮ่อ พม่า พวกคองสุ หรือ พวกอ๊กอ ซึ่งอยู่ระหว่างตะเข็บรอยต่อพรมแดนไทยกับพม่า และนอกจากนั้นยังมีพ่อค้าลาวชาวหลวงพระบางและลาวเวียงจันทน์ซึ่งสามารถที่จะอธิบายเส้นทางการค้าได้ดังต่อไปนี้คือ

๑. เส้นทางการค้ากับหัวเมืองล้านนา ซึ่งเส้นทางการค้านี้แบ่งออกเป็น ๒ เขตคือ

๑.๑ เส้นทางการค้ากับหัวเมืองล้านนาทางทิศตะวันออก ปัจจุบันศูนย์กลางของการค้าอยู่ที่เมืองท่าอิฐ บางโพ แขวงเมืองพิชัย ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของริมฝั่งแม่น้ำน่านซึ่งเป็นตลาดบก เพราะเส้นทางล่าน่านเดินทางได้สะดวกแก่เมืองพิชัย เรือสินค้าที่มาจากกรุงเทพฯ จะมารวมกันขนถ่ายสินค้าที่บางโพ ซึ่งทุกปีจะมีพ่อค้าจากหลวงพระบาง เมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองเงิน และตลอดจนพ่อค้าจากดินแดนสิบสองปันน่านำสินค้าลงมาจำหน่ายและรับซื้อสินค้าจากกรุงเทพฯ กลับไป^{๕๕} ซึ่งส่วนใหญ่พ่อค้าพวกนี้จะเป็นพวกจีนฮ่อ^{๕๖} และในขณะเดียวกันก็จะมีการค้ากองโคของรัฐส่วนกลางที่เมืองพิชัย จะนำสินค้าเหล่านี้บรรทุกโคเข้าไปค้าขายในดินแดนลาวอีกด้วย^{๕๗} ซึ่งเส้นทางดังกล่าวพวกพ่อค้าจะใช้โคและม้าช่วยในการขนส่งสินค้า เช่น

- เส้นทางท่าอิฐ-บางโพ-แพร่-น่าน เส้นทางสายนี้พ่อค้าเมืองแพร่ เมืองน่านจะเดินทางโดยใช้เส้นทางล่าน่าน^{๕๘}

^{๕๕} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์, เทียบความทางรถไฟ, หน้า ๘๒.

^{๕๖} กษ., จดหมายเทศุรชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๓.

^{๕๗} กษ., จดหมายเทศุรชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๓, เลขที่ ๑๖. บัญชีคัสตี

สวนหลวงเป็องลพบุรี และเงินกำไรกองโคเมืองพิชัย.

^{๕๘} ชูลิทธิ ชูชาติ, "การค้าวัวควาง" เศรษฐศาสตร์ปริทัศน์, ๘ (กันยายน ๒๕๒๕), หน้า ๖๒.

- เส้นทางท่าอริ ขางโพ-พะเยา-เชียงราย เส้นทางนี้พวกพ่อค้าพื้นเมืองจากบริเวณดังกล่าวจะนำสินค้าพื้นเมืองลงมาจำหน่ายที่เมืองขางโพ โดยบรรทุกกองเกวียนลงมา

๑.๒ เส้นทางการค้ากับหัวเมืองล้านนาทางทิศตะวันตก เส้นทางการค้านี้มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนครสวรรค์และเมืองตาก ดังปรากฏว่ามีพ่อค้าชาวเมืองเชียงใหม่ ลำพูน จะนำสินค้าพื้นเมืองใส่เรือแม่ปะ นำลงมาจำหน่ายที่เมืองตาก^{๕๕} และในขณะเดียวกันก็มีพ่อค้าจากเมืองตากนำสินค้าขึ้นไปจำหน่ายที่เมืองเชียงใหม่^{๖๐} และล่องลงมาค้าขายที่เมืองนครสวรรค์ และมีพ่อค้าจากกรุงเทพฯขึ้นไปรับซื้อสินค้าพื้นเมืองที่เมืองตากและเลยขึ้นไปซื้อสินค้าถึงเมืองเชียงใหม่ด้วย^{๖๑} เส้นทางนี้เป็นเส้นทางที่พ่อค้าชาวพื้นเมืองและชาวจีนนำสินค้าจากกรุงเทพฯขึ้นไปจำหน่ายในหัวเมืองฝ่ายเหนือ และหัวเมืองล้านนาลุ่มน้ำปิง

๒. เส้นทางการค้าระหว่างหัวเมืองฝ่ายเหนือกับดินแดนหัวเมืองลาวล้านช้าง อันได้แก่เมืองหลวงพระบางและเวียงจันทน์ เส้นทางการค้านี้ใช้ทั้งเส้นทางบกและเส้นทางน้ำ พ่อค้าที่ประกอบการค้าส่วนใหญ่ได้แก่ชาวจีนฮ่อและลาว เส้นทางที่สำคัญได้แก่

๒.๑ เส้นทางพินุกโลก หลวงพระบาง เป็นเส้นทางที่เริ่มค้นตั้งแต่เมืองพินุกโลก นครไทย ก่านซ่าย เลย หลวงพระบาง ซึ่งเส้นทางนี้พ่อค้าชาวเมืองก่านซ่ายนำสินค้าไปจำหน่ายที่หลวงพระบาง^{๖๒} และเส้นทางนี้ใช้ติดต่อกับหัวเมืองลุ่ม

^{๕๕} กษ., จดหมายเหตุการณ์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๔๓. สารตราเมืองเชียงใหม่เรื่องการจัดตั้งเมืองเชียงแสน และให้คอยระวังทัพพม่า.

^{๖๐} กษ., จดหมายเหตุการณ์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๐.

^{๖๑} กษ., จดหมายเหตุการณ์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๖, เลขที่ ๑. ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี.

^{๖๒} กษ., ร.๕, ป.๒, ๑๔/๘๒.

แม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างได้ โดยเฉพาะเส้นทางบางเรือที่เมืองพิษณุโลก

นอกจากนั้นยังมีเส้นทางการค้ากับหลวงพระบางที่สะดวกและพ่อค้านิยมใช้คือ เส้นทางจากหลวงพระบางลงเรือไปเมืองปากลาย แล้วนำสินค้าบรรทุกช้างและวัวไปยังเมืองพิชัย โดยใช้ระยะเวลาเดินทาง ๘ วัน เส้นทางจากเมืองพิชัย (บางโพ) ผ่านเมืองแปก-น่าน-เมืองซุง-หลวงพระบาง เส้นทางนี้จากเมืองพิชัย (บริเวณจังหวัดอุตรดิตถ์) เดินทางบกตลอด สำหรับเส้นทางพิชัย-เมืองแปก-น่าน-ท่ามุ่น-หลวงพระบาง ซึ่งเส้นทางนี้จะลงเรือที่ท่ามุ่น^{๒๓}

๒.๒ เส้นทางไปเมืองเวียงจันทน์ โดยมีจุดเริ่มต้นที่เมืองพิษณุโลก ผ่านเมืองนครไทย-ค่านซ้าย-เลย-อุตรธานี-หนองคาย-เวียงจันทน์ หรือเดินทางจากเมืองพิชัย-นครไทย-เวียงจันทน์ และ เวียงคำใต้ และสามารถขึ้นทางเมืองน้ำปากคิน แขวงเมืองพิชัย แล้วไปเมืองหลวงพระบางได้ ซึ่งเส้นทางเหล่านี้ได้พบการรายงานในสมัยรัชกาลที่ ๕ แต่เป็นที่เชื่อกันว่าเส้นทางเหล่านี้ได้ใช้ประโยชน์มาตั้งแต่สมัยโบราณ เพราะเท่าที่ตรวจพบจากหลักฐานประเภทสารตรา ใบบอก และเส้นทางการเดินทางในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนค้น ก็ได้ให้ภาพเส้นทางการค้าเหล่านี้ได้ดีพอสมควร

๓. เส้นทางการค้ากับยูนนาน เท่าที่ตรวจพบหลักฐานชั้นต้นได้พบว่าเส้นทางการค้ากับยูนนาน พวกพ่อค้าพม่าใช้เส้นทางคิกค้อค้าขายกับพวกพ่อค้าในดินแดนสิบสองปันนา (ยูนนาน) โดยใช้เส้นทางผ่านหัวเมืองฝ่ายเหนือตอนบนโดยเฉพาะเมืองตาก เดินทางผ่านเมืองลำปาง^{๒๔} ซึ่งเส้นทางดังกล่าวจะปรากฏเป็นลักษณะการค้าตามเส้นทางดังต่อไปนี้

^{๒๓} พระวิภาคภูวตล, บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในดินแดนสยาม, วารสารแผนกที่ฉบับพิเศษครบรอบ ๒๐๐ ปี กรุงรัตนโกสินทร์, ๒๔-๒๕ (กรกฎาคม ๒๕๒๔-มิถุนายน ๒๕๒๖), หน้า ๕๕-๑๐๑.

^{๒๔} กทช., จดหมายเหตุการณ์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๒๐. ใบบอกเมืองเงิน เรื่องได้เห็นพวกอังกฤษ ๒๐ คน เข้ามาเมืองเงิน.

- เส้นทางระหว่างตาก-เมืองเชียงตุง-เชียงราย แล้วแยกไปเมืองเชียงใหม่-ตาก-แม่สอด และมะละแหม่ง^{๖๕}

๔. เส้นทางการค้ากับพม่า เป็นเส้นทางการค้าระหว่างพม่ากับหัวเมืองฝ่ายเหนือที่เมืองบางโพ ในแขวงเมืองพิชัยกับเมืองมะละแหม่งในพม่า ซึ่งเส้นทางดังกล่าวส่วนใหญ่พ่อค้าจากเบือน่าน หลวงพระบาง ไซ้ เป็นเส้นทางติดต่อค้าขายกับพม่า เส้นทางนี้เริ่มค้นจากเมืองบางโพ แขวงเมืองพิชัยผ่านมายังเมืองพินอโลก สุโขทัย ตาก แม่สอด มะละแหม่ง เส้นทางดังกล่าวพวกของสุไซ้ในการเดินทางติดต่อทำการค้าขายในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓

การยกภาพเส้นทางการค้ามาประกอบการศึกษาและวิจัยในเรื่องการค้าในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ต้องการให้เห็นภาพกิจกรรมทางเศรษฐกิจในหัวเมืองฝ่ายเหนือให้กระจ่างชัดยิ่งขึ้น ถึงแม้ว่าเส้นทางการค้าจะมีอุปสรรคบ้างในการเดินทางติดต่อค้าขาย โดยเฉพาะเส้นทางบกจะมีอุปสรรคมากในฤดูฝนและเป็นสาเหตุให้การค้าหยุดชะงักลงในบางช่วง แต่เมื่อถึงฤดูแล้งพ่อค้าก็จะใช้เส้นทางดังกล่าว ส่วนเส้นทางน้ำจะมีอุปสรรคการเดินทางในฤดูแล้งเพราะทำให้การสัญจรทางเรือติดขัด โดยเฉพาะเส้นทางตามลำน้ำปิงในช่วงเหนือเมืองตากขึ้นไป

จากปัญหาดังกล่าวจึงทำให้การค้าในหัวเมืองฝ่ายเหนือพบอุปสรรคบ้างในบางฤดูกาล

๕.๒.๓ สภาพการค้าในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

ตามหลักฐานที่กล่าวถึงสภาพการค้าในหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยอยุธยาตอนปลายว่าบริเวณดังกล่าวมีการค้าในรูปของพ่อค้ากอง เถวียนเดินทางค้าขายในหัวเมืองฝ่ายเหนือบริเวณเมืองตาก^{๖๖} และนอกจากนั้นยังให้ภาพการค้าของป่าที่พ่อค้าจากหัวเมืองฝ่าย

^{๖๕} ชูสิทธิ์ ชูชาติ, "การค้าวัวตาง", หน้า ๕๕.

^{๖๖} อ้างอิงแล้วในหัวข้อ ๕.๑.

เหมือนน้ำล่องลงเรือมาขายที่กรุงศรีอยุธยาว่าสินค้าจากเมืองพิษณุโลกมี น้ำอ้อย ยาสูบ ชีผึ้ง และสินค้าจากเมืองตากและเพชรบูรณ์ มี ครั้ง เหล็ก ใต้ หวาย ชัน น้ำมันยาง ยาสูบ ฯลฯ^{๖๗} ซึ่งจากหลักฐานพอจะให้เห็นกิจกรรมทางการค้าในบริเวณดังกล่าวว่ามี ทั้งชาวพื้นเมืองและชาวจีนที่มีอาชีพประกอบการค้าเป็นจำนวนมาก ดังปรากฏในวรรณกรรมร่วมสมัยที่กล่าวถึงสภาพการค้าในบริเวณดังกล่าว

"เข้าพิจิตรวังจันทร์น้ำค้เซา
เออเรือขายเหล้าชาวเราฉวย
ยกขึ้นเรือโคไ้ใหม่เล็ก
บึงปึกกูปึกสะอึกลว่า"

รับว่าเฮ้ยโขนโคนเรือแจ็ก
พะซีใบใส่บวยฉวยเหวยเค็ก
ถีบเรือแจ็กเจ้าของร่องโรไป
เรือกัฎฐา หน้าโขนเซาโคนไ้"^{๖๘}

จากหลักฐานดังกล่าวได้ให้ภาพกิจกรรมทางการค้าในหัวเมืองฝ่ายเหนือในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๒ และ ๓ และได้ทำตรวจสอบกับหลักฐานชั้นต้นประเภทจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ ในการจัดเก็บอากรตลาดหัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่งสนับสนุนภาพกิจกรรมทางการค้าในขุนช้างขุนแผนได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะกิจกรรมการค้าทางน้ำซึ่งได้ตรวจสอบหลักฐานการจัดเก็บอากรตลาดของ ๕ หัวเมืองฝ่ายเหนืออันได้แก่ พิษณุโลก พิจิตร พิชัย สวรรคโลก และสุโขทัย ในปี พ.ศ. ๒๓๘๕-๒๓๘๕ พร้อมกับอากรตลาดเมืองนครสวรรค์ กำแพงเพชรและตาก ในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๘๘-๒๓๘๘ ว่ามีเรือจำหน่ายสินค้าในท้องน้ำของชาวจีน ไทยและมอญ เป็นจำนวนถึง ๓๑ รายการ^{๖๙} และได้กล่าวถึงกิจกรรมการค้าทางน้ำ โดยเฉพาะพวกเรือนแพที่จอดเทียบท่าบริเวณเมืองต่างๆในหัวเมืองฝ่ายเหนือถึง ๔ รายการ^{๗๐} และในขณะเดียวกันกิจกรรมการค้าในตลาดบกก็ไม่น้อยหน้าตลาดทางน้ำ

^{๖๗} ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, ระบบเศรษฐกิจอยุธยา, หน้า ๕๐.

^{๖๘} การคิดปากกร, ขุนช้างขุนแผน, หน้า ๕๕๒.

^{๖๙} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๗๘, และ จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๗๔, และ จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๘, และเลขที่ ๔๖.

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน.

ดังปรากฏว่ามีสินค้าที่ค้างห้างขายสินค้าเป็นการถาวรและเร่ขายถึง ๓๕ รายการ^{๗๑} ซึ่งรายการสินค้าเป็นจำนวนมากเหล่านี้มีทั้งสินค้าที่ผลิตได้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือและสินค้าที่นำมาจากตลาดกรุงเทพฯ^{๗๒} และหลักฐานดังกล่าวได้ให้ภาพการค้าของตลาดในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้พอสมควร เพราะปรากฏว่ารายได้จากอากรตลาดของรัฐใน ๔ หัวเมืองฝ่ายเหนือในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ได้ถึง ๔,๒๑๐ บาท

สภาพการค้าในหัวเมืองฝ่ายเหนือพิจารณาแบ่งออกได้เป็น ๔ กลุ่มตามสภาพภูมิศาสตร์ คือ

๑. การค้าของกลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำปิง
๒. การค้าของกลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำยวมและน่าน
๓. การค้าศูนย์กลางที่เมืองนครสวรรค์
๔. การค้าของกลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำป่าสัก

ซึ่งในที่นี้จะขอแยกอธิบายสภาพการค้าเป็นเซกๆไป กล่าวคือ

๑. สภาพการค้าของกลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำปิง

สภาพการค้าของกลุ่มหัวเมืองตากและกำแพงเพชร จะพบว่าการค้าของบริเวณนี้ส่วนใหญ่จะเป็นการค้าในรูปสินค้าของป่า โดยเฉพาะจะมีพ่อค้าจากกรุงเทพฯ เข้ามารับซื้อสินค้าในบริเวณหัวเมืองดังกล่าว โดยเฉพาะการรับซื้อสินค้าของป่าที่ถูกนำลงมาจากกลุ่มหัวเมืองล้านนา และถ้าบางปีสินค้าชนิดดังกล่าวขาดแคลน พ่อค้าจากกรุงเทพฯ ที่ขึ้นมารับซื้อสินค้าที่เมืองตากก็จะขึ้นไปรับซื้อสินค้าในแถบเมืองลำปาง ดังปรากฏ

ขุนชำนาญภูภักดิ์ ขึ้นมาแต่เมืองตาก บ้านระแหง อู่อาศัยอยู่ ณ เรือนนายแดง ที่ชายมีทองคู่กับเงินตรา ๑๑ ซึ่ง กับบ้านทุ่งหมวจะขึ้นมาจัดซื้อ นอระมด งามซาง ไม่นอนสัก...^{๗๓}

^{๗๑} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๗๘, และ จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๗๔, และ จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๘, และเลขที่ ๔๖.

^{๗๒} ดูรายการสินค้าในอากรตลาดในภาคผนวก.

^{๗๓} กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๓, เลขที่ ๑๐.

ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเมืองตากเป็นเมืองท่าบนฝั่งแม่น้ำปิงที่เป็นตลาดกลางที่ซื้อขายสินค้าจาก
กรุงเทพฯ และหัวเมืองล้านนา ดังปรากฏว่า "นายขุนารจันธา บุตรเขยพระยารัตนเมือง
แก้ว (ลำพูน) กับลาวมีชื่อ เอาสิ่งของสินค้าบรรทุกเรือแม่ปะ ๓ ลำลงมาจำหน่าย ณ
เมืองตาก..."^{๗๔} หลักฐานดังกล่าวให้ภาพปริมาณสินค้าของกลุ่มหัวเมืองล้านนาที่เข้า
สู่ศูนย์กลางการค้า ที่เมืองตาก และแสดงให้เห็นถึงกลุ่มพ่อค้าจากหัวเมืองล้านนาโดย
เฉพาะกลุ่มพ่อค้าที่มีตำแหน่งทางการเมืองในท้องถิ่น สามารถเก็บผลผลิตส่วนเกินในระบบ
ส่วยแก่บรรดาไพร่พลเมืองในสังกัดนำมาแปรรูปเป็นสินค้า อย่างเช่นบุตรเขยของพระยา
ลำพูนที่นำสินค้าลงมาจำหน่ายเพราะปรากฏว่าเรือแม่ปะหรือเรือหางแมลงป่อง ๑ ลำ
จะบรรทุกสินค้าได้ถึง ๒.๕ ตัน หรือประมาณ ๒๐๐-๕๐๐ หนึ้น หรือ ๓,๐๐๐-๕,๐๐๐
กิโลกรัม^{๗๕} ดังนั้นการที่นายขุนารจันธา บุตรเขยพระยาลำพูนบรรทุกสินค้าใส่เรือแม่ปะ
ถึง ๓ ลำ และจะต้องมีสินค้าที่บรรทุกลงมาจำหน่ายที่เมืองตากอย่างต่ำประมาณ ๕,๐๐๐-
๑๕,๐๐๐ กิโลกรัม ก็นับว่าเป็นปริมาณสินค้าที่มาก และจากหลักฐานดังกล่าวก็ได้ให้ภาพ
ตลาดของเมืองตากได้คือพอสมควรว่าการค้าน่าจะคึกคักมาก เพราะเมืองตากเป็นแห่ง
ชุมนุมของพ่อค้าชาวจีน^{๗๖} ที่นำสินค้าจากกรุงเทพฯ และนครสวรรค์ขึ้นไปจำหน่ายในกลุ่ม
หัวเมืองลุ่มน้ำปิง และในขณะเดียวกันกลุ่มพ่อค้าจากเมืองตากก็จะนำสินค้าจากเมืองตาก
ขึ้นไปจำหน่ายในหัวเมืองล้านนา ดังปรากฏว่า "เห็นแต่ลูกค้าเมืองตากเอาสินค้าไป
ขายเมืองเชียงใหม่ กลับลงมาถึงเมืองตาก ณ เกื่อนอาย ช้างขึ้นและเรือลูกค้า ๒ ลำ..."^{๗๗}

อาจกล่าวได้ว่าเมืองตากเป็นศูนย์รวมของสินค้าจากกรุงเทพฯ และสินค้าจาก
กลุ่มหัวเมืองล้านนาจากลุ่มน้ำปิงและน้ำวังตอนบน อันได้แก่เมืองเชียงใหม่ ลำพูน และ

^{๗๔} กทข., จดหมายเหตุนิตยสารที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๔๓.

^{๗๕} ปลัยอ้อ ชนะนนท์, นายทุนพ่อค้ากับการก่อและขยายตัวของระบบทุนนิยม
ในภาคเหนือของไทย พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๕๒๓, หน้า ๒๗.

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน.

^{๗๗} กทข., จดหมายเหตุนิตยสารที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๐.

ลำปาง อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าเมืองกำแพงเพชรจะไม่ใช่วัสดุที่รวบรวมสินค้าของป่า แต่เมืองกำแพงเพชรก็เป็นทางผ่านของสินค้าดังกล่าว ดังปรากฏว่ามีไม้ขนสักเป็นจำนวนมากที่พ่อค้าที่เป็นเจ้านายชั้นสูงในกลุ่มหัวเมืองล้านนา โดยเฉพาะเมืองลำปางและลำพูน ให้ไพร่คุมไม้ขนสักล่องลงมาขายที่กรุงเทพฯ^{๓๘} และนอกจากนั้นยังพบว่าสภาพการค้าของเมืองกำแพงเพชรก็คึกคักไม่แพ้เมืองตาก ดังปรากฏในคราวรัฐส่วนกลางให้เมืองตากและกำแพงเพชรรายงานปริมาณน้ำฝนคนข่าวให้ทราบว่า "พระยากำแพงเพชรเที่ยวฝากหนังสือกับลูกค้าวานิช..."^{๓๙} ลงมากรุงเทพฯ หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ามีพ่อค้าจากกรุงเทพฯ และพ่อค้าท้องถิ่นจากหัวเมืองฝ่ายเหนือ นำสินค้าจากบริเวณดังกล่าวลงมาจำหน่ายที่กรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก จึงทำให้พระยากำแพงเพชรถึงกับฝากหนังสือราชการลงมา อย่างไรก็ตามได้มีการตรวจสอบรายการสินค้าของอากรตลาดเมืองกำแพงเพชรที่มีสภาพรายการจัดเก็บไม่แตกต่างจากหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ^{๔๐} แต่ปริมาณสินค้าที่มีจำหน่ายคงมีจำนวนน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับเมืองนครสวรรค์จากการตรวจสอบพบว่า มีการรายการสินค้าที่มีจำหน่ายในเมืองกำแพงเพชรเป็นสินค้าที่แปรรูปมาจากของป่าเช่น ไม้ ชัน น้ำมันยาง เลื่อที่ทำจากหวาย และเส้าไม้ เป็นต้น และนอกจากนั้นก็ยังมีสินค้าที่แปรรูปจากผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร เช่น น้ำอ้อย และน้ำตาล เป็นต้น^{๔๑}

ความเปลี่ยนแปลงตามแนวพรมแดนด้านทิศตะวันตกมีส่วนผลักดันทำให้เกิดการค้าเสรีขึ้นเมื่อพม่าตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ กล่าวคือได้มีพ่อค้าอังกฤษ พม่า มอญ และทองสุ ซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษนำสินค้าเข้ามาจำหน่ายโดยผ่านเมืองตากและกำแพง

^{๓๘} กหข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๐.

^{๓๙} กหข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๖๕. ร่างกราบทอบได้รับบอกเรื่องข่าวระควมทาส ชุนพิพิชภักดี.

^{๔๐} กหข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๕.

^{๔๑} กหข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๓๖.

เพชร จากปัจจัยดังกล่าวจึงทำให้กลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำปิงกลายเป็นย่านการค้าที่คึกคักขึ้น ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ ว่า "พ่อค้าชาวอังกฤษ นายไพร่ ๒๐ คน สอบสวนว่าจะไปค้าขายถึงเมืองมหาชนาร สิบสองปันนา..."^{๘๒} จากการทำหัวเมืองเหล่านี้กลายเป็นเส้นทางการค้า และสภาพการค้าเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบเดิม กล่าวคือก่อนการยึดครองของอังกฤษพวกพ่อค้าส่วนใหญ่เป็นชาวพม่าและมอญ แต่หลังจากการยึดครองพ่อค้าส่วนใหญ่จะเป็นคนในบังคับของอังกฤษ เพราะปรากฏว่าสินค้าที่พ่อค้าชาวอังกฤษต้องการมากก็คือช้าง เพราะช้างเป็นสัตว์ที่ใช้เป็นยานพาหนะในกิจกรรมป่าไม้ ดังปรากฏว่ามีขโมยลักช้างไปขายให้แก่พ่อค้าชาวอังกฤษ และนอกจากนั้นพระเชียงใหม่ยังขายกระบือให้แก่พ่อค้าชาวอังกฤษอีกด้วย^{๘๓} จากความต้องการช้างในการชักลากไม้ของชาวอังกฤษ จึงมีพ่อค้าชาวไทยส่วนใหญ่มาช้างไปจำหน่ายให้แก่พ่อค้าชาวอังกฤษแถบชายแดนเมืองตาก โขยไปหาการขโมยช้างจากหัวเมืองชั้นในฝ่ายเหนือ เช่น สุโขทัย และ สวรรคโลก^{๘๔} ส่วนกระบือก็เป็นสัตว์ที่มีความต้องการมากในอาณานิคมของอังกฤษในพม่า เพราะกระบือเป็นสัตว์เศรษฐกิจที่ล้มลุกช้าว เพื่อตอบสนองนโยบายการค้าของอังกฤษในอาณานิคม^{๘๕} จะเห็นได้ว่าสภาพการค้าของกลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำปิง เรืองคึกคักเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะการค้าตามตะเข็บรอยต่อของพรมแดน เพราะปรากฏว่ามีพ่อค้าตองสูงซึ่งเป็นคนในบังคับของอังกฤษนำสินค้าเข้ามาจำหน่ายเพิ่มมากขึ้น ดังปรากฏ

^{๘๒} กทศ., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๒๐. ในมอกเมืองเงิน เรื่องไล่ให้พวกอังกฤษ ๒๐ คน เข้ามาเมืองเงิน.

^{๘๓} กทศ., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๔๒. หนังสือพระยาศรีสหเทพฯ เรื่องให้ขุนภักดีณรงค์ขึ้นมาชำระความ.

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๘๕} การขยายเนื้อที่ทำกรเพาะปลูกข้าว ทำให้กระบือไม่เพียงพอกับความต้องการต่อการผลิตเพื่อส่งออก.

ด้วยของสุ่มองเวิน อยู่เมืองกรานกับังสิงชะ ะจันตะ เข้ากัน
นายไพร-๒๐ คน มีคำรองกับอังกฤษ เจ้าเมืองเบาะตำเลิม ว่า
คงดู ขอหนังสือเดินทางอังกฤษเขามาค้าขาย ณ เมืองระแหง
มีสินคากับปืนคาบศิลาซัค เป็นเงิน ๒,๐๒๐ บาท พวกนั้นมาถึงเมือง
ระแหง แล้วยังเมืองบังซัง แขวงเมืองสวรรคโลก...^{๘๖}

และจากการตรวจสอบรายการสินค้าของพวกตองสุ่มองสินค้านี้ทั้งหมด ๒๔ รายการ^{๘๗} ซึ่ง
เป็นสินค้าที่ผ่านกระบวนการผลิตจากประเทศอาณานิคมตะวันตกประมาณ ๘ รายการ^{๘๘}
และสินค้านี้จะถูกนำไปจำหน่ายที่เมืองสวรรคโลกและพิชัย^{๘๙} จะเห็นได้ว่าสภาพของ
สินค้าที่ใช้ในการอุปโภคเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเป็นอังกฤษได้ครอบครองอาณานิคมในพม่า
และอังกฤษก็นำจะมีส่วนในการนำความเปลี่ยนแปลงเข้าสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือโดยเฉพาะ
การนำระบบเงินตราเข้าไปใช้ในบริเวณดังกล่าว เช่นการจ้างแรงงานในบริเวณหัวเมือง
ฝ่ายเหนือ ตักไม้สัก กานไม้สัก เป็นต้น^{๙๐}

จะเห็นได้ว่าเมื่อพ่อค้าตองสุ่มองจำหน่ายสินค้าหมดแล้วก็จะทำการซื้อสินค้าจาก
หัวเมืองฝ่ายเหนือกลับไปโดยเฉพาะกระบือ โดยใช้เส้นทางผ่านด่านกระแวนที่บริเวณ
ชายแดนเมืองตากกับพม่า^{๙๑}

^{๘๖} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๓๐๑. สารตรา
เรื่องให้เอาตัวกรมการผู้เรื่องงะจันตะ, ะวะระระ, คงดู ส่งไปกรุงเทพฯ.

^{๘๗} ดูรายการสินค้าตองสุ่มองภาคผนวก. หน้า ๓๗๓-๓๗๔. มี ๒๔ รายการ ๒๓ ชนิด

^{๘๘} ยกเว้นเครื่องเทศ.

^{๘๙} ไปรคดูรายละเอียดการค้าของพวกตองสุ่มองในหัวเมืองลุ่มน้ำยมและน่าน.

^{๙๐} กานไม้ คือ การจะตัดไม้จะต้องจ้างพนักงานฟันกระเทาะเปลือกไม้รอบๆต้น
เพื่อให้ตัดไม้ตาย แล้วทิ้งไว้รอการตัด.

^{๙๑} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๓๐๑.

อย่างไรก็ตามหัวเมืองลุ่มแม่น้ำปิง โดยเฉพาะเมืองตากและกำแพงเพชรส่วนใหญ่จะทำการค้ากับกลุ่มหัวเมืองล้านนาเป็นสำคัญ และนอกจากนั้นยังมีการทำการค้าตามแนวพรมแดนพม่า ส่วนสินค้าที่ส่งมาจำหน่ายจากดินแดนอาณานิคมของอังกฤษส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าที่ผ่านขั้นตอนการผลิตในโรงงานอุตสาหกรรม ประเภทสินค้าฟุ่มเฟือยอันได้แก่ เครื่องประดับ เครื่องนุ่งห่ม และภาชนะเครื่องใช้ตามแบบตะวันตกมากขึ้น ซึ่งน่าจะบ่งบอกถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในเวลาต่อมา โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อ การผลิตเพื่อการค้า อันเป็นบ่อเกิดแห่งการสะสมความมั่งคั่ง ซึ่งปัจจัยดังกล่าวน่าจะจะเป็นตัวจักรสำคัญในการเลือกสรรสินค้าในการอุปโภคและบริโภค เพราะการค้าและการจ้างแรงงานนำพาซึ่งรายได้ในการสะสมทุนของบรรดาราษฎรในบริเวณดังกล่าว เมื่อมีการสะสมทุนได้มากขึ้น น่าจะก่อให้เกิดแรงกระตุ้นในการผลิต ซึ่งจะเห็นได้ว่าปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้มีการขยายเนื้อที่ทำการเพาะปลูกในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือเพิ่มขึ้น^{๕๒}

๒. สภาพการค้าของกลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำยมและน่าน

สภาพการค้าของกลุ่มหัวเมืองในบริเวณดังกล่าว ส่วนใหญ่ชาวจีนเป็นผู้ประกอบการค้ามากกว่าชาวพื้นเมือง เพราะปรากฏว่านอกจากเมืองนครสวรรค์ ตาก พิษณุโลก แล้ว เมืองพิชัยก็ได้กลายเป็นหัวเมืองที่อยู่ในเขตอิทธิพลทางการค้าของชาวจีนในเวลาต่อมา ทั้งนี้อาจมีผลสืบเนื่องมาจากหัวเมืองบริเวณดังกล่าวมีสินค้ามากกว่าส่วนอื่นๆ ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ เพราะบริเวณดังกล่าวเป็นดินแดนที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจมาตั้งแต่อดีตดังปรากฏไว้ในคำให้การขุนหลวงวดีประจักษ์ทรงธรรม และจดหมายเหตุลาลูแบร์ว่าดินแดนแถบนี้เป็นแหล่งที่มีการค้ามากที่สุดโดยเฉพาะที่เมืองพิษณุโลก และนอกจากนั้นยังมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่บ่งบอกถึงหัวเมืองลุ่มน้ำน่านเป็นบริเวณที่เป็นทางผ่านของสินค้าของพวกลาวล้านช้างที่นำสินค้าลงมาจำหน่ายที่อยุธยา^{๕๓} สภาพการค้าของหัว

^{๕๒}ดูรายละเอียดการขยายเนื้อที่เพื่อเพาะปลูกในภาคผนวก ในส่วนของการจัดเก็บอากรสมพัทธ อากรค่านา, หน้า ๓๐๖ และ ๓๓๕.

^{๕๓}ดูรายละเอียดประสิทธิ รุ่งเรืองรัตนกุล, ระบบเศรษฐกิจอยุธยา, หน้า ๕๐.

เมืองบริเวณดังกล่าวได้ปรากฏหลักฐานให้เห็นชัดว่ากลุ่มชนในท้องถิ่นและชาวจีนได้เริ่มทำการค้าในท้องถิ่นดังกล่าวเพิ่มมากขึ้น ดังปรากฏว่า "มีพ่อค้าขายของเราจะนำสินค้าในท้องถิ่นหัวเมืองฝ่ายเหนือ เช่น ปลาแห้ง ปลาเค็มชนิดต่างๆ พริกแห้ง และผักชนิดต่างๆ เช่น มะเขือ นำสินค้าใส่เรือล่องลงมาขายถึงเมืองชัยนาท"^{๕๔} หลักฐานดังกล่าวไม่ระบุว่า เป็นพ่อค้าจากชาวเมืองใด แต่จากการสันนิษฐานก็น่าจะเป็นพ่อค้าในหัวเมืองแถบลุ่มน้ำยมและน่าน กล่าวคือจะต้องเป็นพ่อค้าจากเมืองนครสวรรค์ พิจิตร และพิษณุโลก อย่างแน่นอน เพราะถ้าพิจารณาจากสภาพภูมิประเทศกับหัวเมืองลุ่มน้ำปิงตั้งแต่เมืองนครสวรรค์ กำแพงเพชร ถึงเมืองตาก เป็นที่ดอนและภูมิประเทศเป็นที่สูงตลอด ในขณะที่ตั้งแต่เมืองนครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลก พิชัย สุโขทัย และสวรรคโลก ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงถึงที่ปาลเดกัวซ์ได้รายงานสภาพของภูมิประเทศในบริเวณลุ่มน้ำน่านว่าอุดมสมบูรณ์ไปค่ายสัตว์น้ำและสัตว์ป่านานาชนิด^{๕๕} และวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนก็ได้บรรยายสภาพธรรมชาติวิทยาเกี่ยวกับสภาพภูมิประเทศของหัวเมืองลุ่มน้ำน่านว่า

"กองทัพยกออกนอกพิจิตร
บางแห่งใหญ่โตมโหฬาร
ดูจากหลังมาเห็นคลาคล่ำ
ชะโคกอุยกองซุนดองลอย
เทโพเทพาทังปลาช่อน
สุลลิกสลากปลาตะเพียนเวียนกราย
ที่บางแห่งปลาชุมเห็ดากุมภา
พอไคยินเสียงคนช่างบนอึ่ง

ต้องเลียบชิดบึงบางที่ขวางหน้า
เป็นที่ปลาอาศัยทั้งใหญ่น้อย
บางโคกคว่ำไผ่ผูกแล้วมุดลอย
ฝูงปลาสวาย เป็นหมู่กลับคล้าย
เนื้ออ่อน นวลจันทร์พรรณสวาย
หลายหลากวายเป็นแหกอยู่ในบึง
ไลปลาฟาดหางคังผางผิง
ก็จมคัง หลิกหลบลงกบคาน"^{๕๖}

ถึงแม้ว่าจะเป็นกรมองภาพประวัติศาสตร์ที่สะท้อนมาจากร่องรอยของวรรณกรรมที่ถูกปรุงแต่งด้วยอรรถรสของกลุ่มผู้แต่งที่มีความคุ้นเคยเกี่ยวกับท้องถิ่นในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

^{๕๔} คณะรัฐบาลฯ..., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, เล่ม ๔. หน้า ๕๔.

^{๕๕} บงเชญอร์ ปาลเดกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า ๕๔.

^{๕๖} กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน, หน้า ๖๖๒-๖๖๓.

ซึ่งจากหลักฐานของปลาแลกัวซ์ ก็ได้ให้ภาพสะท้อนเกี่ยวกับชีวิตความเป็นประสพการณ์แห่งความจริงว่า

เราเลือกเดินทางไปขายแม่น้ำสายหลัง (แม่น้ำน่าน) นี้ทั้งสองฝั่ง
เก็บไปคุ้มป่าทึบ ถ้ามีขึ้นไปจรจะเข้จะไหวอยู่ในน้ำ แล้วลึงก็พากัน
ร้องเรียกจกจกชม เสียงช่างฟังเหมือนฟารองทำไหกล้วพิลึก...^{๕๗}

จากหลักฐานดังกล่าวได้ให้ภาพที่สอดคล้องกับวรรณกรรมดังกล่าวได้เป็นอย่างดี และนอกจากนั้นยังมีหลักฐานชั้นต้นที่กล่าวสนับสนุนหลักฐานที่มองผ่านจากวรรณกรรมร่วมสมัย ที่ให้ภาพภูมิประเทศของพื้นที่ในลุ่มน้ำน่านตั้งแต่เมืองพิษณุโลกถึงเมืองนครสวรรค์ว่า "ถ้าทางบกแต่เมืองพิษณุโลกจะส่งไปเมืองนครสวรรค์ เป็นน้ำโคลนจะเดินข้างลงไปหา มิได้ให้พระยาพิษณุโลกทำแพรับข้างลงแพลงลงไป ณ กรุงเทพฯ..."^{๕๘} และนอกจากนั้น ยังมีหลักฐานร่วมสมัยที่ได้ให้ภาพถึงความอุดมสมบูรณ์ของลำน้ำในบริเวณหัวเมืองดังกล่าว โดยเฉพาะที่เมืองสุโขทัยว่า "ชาวบ้านแก่งหลวงได้มาจับปลาแทบทุกบ้าน... จับปลาได้มากเหลือบริโภคลำบากมาเป็นเสบียงกลับกรุงเทพฯ..."^{๕๙} จากหลักฐานที่ยกตัวอย่างมาทั้งหมดพอจะฉายภาพถึงการค้าของกลุ่มคนในบริเวณหัวเมืองลุ่มน้ำยมและน่านได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะการนำผลผลิตส่วนเกินที่ผลิตได้ในท้องถิ่นออกจำหน่ายและถ้านำมาตรวจสอบหลักฐานจากอากาศที่จัดเก็บใน ๕ หัวเมืองฝ่ายเหนือแล้วจะพบว่า สินค้าในรายการอากาศดังกล่าวถึงว่าเป็นเรือขายปลาแห้ง ปลาสด ปลาสด ปลากราย จัดเก็บอากาศปีละ ๑ บาท และเรือปลาสดใหญ่ ๓ วา ปีละ ๑ บาท และ ๔ วา ๒ วา ปีละ ๑ บาท ๒ สลึง และ ๕ วา ๒ วา ปีละ ๒ บาท^{๖๐} จากรายการ

^{๕๗} บงเชญอร์ ปลาแลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, หน้า ๘๔.

^{๕๘} กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๒๑.

^{๕๙} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ วชิรญาณ, เล่ม ๑ ตอน ๒, (จ.ศ. ๑๒๔๓ นปท.), หน้า ๑๑๓.

^{๖๐๐} กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๔๖.

อาการตลาดพอจะให้ภาพถึงสินค้าที่ผลิตได้ในบริเวณดังกล่าวว่ามีเป็นจำนวนมากถึงกับเหลือจำหน่าย

สภาพการค้าบริเวณหัวเมืองดังกล่าว นอกจากจะมีพ่อค้าชาวพื้นเมืองแล้วยังพบว่าพ่อค้าจากกรุงเทพฯ นำสินค้ามาจำหน่าย ดังปรากฏว่า

นายคำเป็นข้าอยู่ในสมเด็จพะเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าบางกุก นำเรื่องราวขายนี้ยังขุน ณ ศาลากลางลาวโทษ หลวงพลตุคราช หลวงเทพ ณ วัน เดือน ๕ ปีมะเส็งสัพทศ นายคำ อำแดงนัม จัดซื้อสินค้าบรรทุกเรือกุ และขึ้นไปค้าขาย ณ แขวงเมืองพิชัย...^{๑๐๑}

อย่างไรก็ตามสภาพการค้าของหัวเมืองในบริเวณดังกล่าวได้เริ่มตึกคักเพิ่มมากขึ้นเพราะว่ามีชาวจีนเป็นจำนวนมากเข้าไปค้าเป็นการค้าที่เมืองพิชัย ดังปรากฏว่า

มีชาวจีนบางกลุ่มไปตั้งโรงสินค้าที่เมืองแพร่ และเดินทางมารับซื้อสินค้าจากเมืองบางโพ แขวงเมืองพิชัย และพร้อมกันนั้นก็นำสินค้าจากแคนลาวเข้ามาจำหน่ายในเมืองบางโพ โดยเฉพาะสินค้าประเภทนี้^{๑๐๒}

จากหลักฐานดังกล่าวได้ให้ภาพการค้าของเมืองพิชัยโดยเฉพาะที่เมืองบางโพ ซึ่งมีสภาพเป็นศูนย์กลางการค้า เพราะเป็นแหล่งที่รวบรวมสินค้าเป็นจำนวนมากทั้งสินค้าจากกรุงเทพฯ และสินค้าจากหัวเมืองลาวหลวงพระบางตลอดจนสินค้าจากหัวเมืองล้านนาค้านตะวันออก

อาจกล่าวได้ว่าเมืองบางโพ แขวงเมืองพิชัยเป็นศูนย์รวมของการค้าที่ตึกคักมากที่สุด ในหัวเมืองฝ่ายเหนือริมฝั่งแม่น้ำน่าน ซึ่งภาพการจัดเก็บอาการตลาดได้สะท้อนให้เห็นถึงสภาพการค้าและจัดเก็บอากรได้เป็นจำนวนมาก และเกิดการก้าวถอยในการจัดเก็บอากรระหว่างเจ้าเมืองบางโพกับนายอาการตลาด ดังปรากฏว่า

^{๑๐๑} กทศ., จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๓, เลขที่ ๒๕๓. หนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงพระลพบุรี เรื่องทาสขุนชาญชัยหนีป่าพักอยู่ ณ แขวงลพบุรี.

^{๑๐๒} กทศ., จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๔๐. ร่างตราพระยามหาอำมาตย์เรื่องเจ้าเมืองกรมการเมืองบางโพค้าฝิ่นเถื่อน.

พระบางโพจัดแจงให้ตั้งห้างรับซื้อของขายของแก่ลูกค้าได้ซื้อขายเป็น
ปรกติ ครั้น ณ ปีเดชะเบญจศก พระบางโพให้ลูกค้ายขายของตัวเอง
แล้วลึกลาศินค้าหักเอาเงินของลูกค้ำไว้ค่าสิ่งละเฟื้องบ้าง ค่าสิ่งละ
สลึงบ้าง ลูกค้ำแตกคั้นเก็บเอาเข้าของสินค้าขนขายบนเรือนโรง
เจ้าตลาดจะเรียกเอาตลาดลูกค้ำว่าจะเรียกตลาดกับเรือนกับโรง
พิถีไต่ไม่มีเงินอากรตลาดขาดเรียกเงินอากรหาได้โดยสะดวกไม่...^{๑๐๓}

การค้าที่เมืองบางโพแขวงเมืองพิชัยได้เจริญรุ่งเรืองมาก เพราะนอกจากพ่อค้าชาวจีน
จะตั้งรับห้างซื้อสินค้าจากหัวเมืองลาวตอนบนแล้ว ในช่วงตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ สินค้า
จากกรุงเทพฯ ก็หลั่งไหลเข้าสู่เมืองท่าบางโพ ดังปรากฏว่ามีพ่อค้าชาวจีนจากเมืองน่าน
ลงมารับซื้อสินค้าประเภทผ้าไหม ไบทองและอื่นๆ จากแขวงเมืองบางโพขึ้นไปจำหน่ายที่
เมืองน่าน^{๑๐๔} จากสภาพการล้าจกกล่าวได้ทำให้เมืองบางโพเป็นศูนย์กลางของการค้า
เพราะนอกจากจะมีพ่อค้าชาวจีนมารับซื้อสินค้าดังกล่าวแล้ว ยังมีพ่อค้าชาวจีนบางพวก
ทำการประมูลอากรสุราและทำหน้าที่เป็นผู้จำหน่ายสุราก็ปรากฏว่า "จีนแสงเป็นหลวงจู
จำหน่ายสุราแขวงเมืองลับแล..."^{๑๐๕} นอกจากพ่อค้าชาวจีนจะนำสินค้าจากเมืองพิชัย
ขึ้นไปจำหน่ายแถวเมืองแพร่ เมืองน่านแล้ว ยังพบว่ามีการค้าของหลวงที่สนับสนุนการค้า
ในเมืองพิชัย โดยเฉพาะรัฐจะทำการค้าในรูปของกองโคคุ้มโคต่างๆ ไปค้าขาย "ณ
แขวงเมืองลาว จำนวนปีระกาเอกศก ได้เงินกำไรถึง ๕ ชั่ง..."^{๑๐๖} หลักฐานดังกล่าว
ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการค้าของหลวงในหัวเมืองฝ่ายเหนือซึ่งมีเพียงเมืองเดียวคือเมืองพิชัย
ซึ่งเจ้าหน้าที่ทำการค้าของหลวงมีตำแหน่งเป็นขุนพิทักษ์คำวิ ควบคุมการค้าของรัฐส่วน

^{๑๐๓} กหข., จกหมบายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๔๐. หนังสือ
พระยาตรีสุทนต์พระยาสุริยวงศา เรื่องขอแรงเลิกเมืองต่างๆบารอนทอง.

^{๑๐๔} กหข., จกหมบายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๓๕. หนังสือ
พระยามหาอำมาตย์ถึงพระยาพิไชย เรื่องซื้อเชื้อจิ้งของแล้วยังไม่ชำระ.

^{๑๐๕} กหข., จกหมบายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๑๑๔.

^{๑๐๖} กหข., จกหมบายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๓, เลขที่ ๑๖. บัญชีที่ปลี
สวนหลวงเมืองลพบุรีและเงินกำไรกองโคเมืองพิชัย.

กลาง เพราะปรากฏว่าเมื่อถึงสิ้นปีบุคคลพวกนี้จะได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด^{๑๐๓}

จากการค้าของหลวงในเขตหัวเมืองพิชัยพอจะเป็นที่ยืนยันได้ว่าเมืองบางโพ เป็นเมืองท่าซึ่งมีบทบาทสำคัญในการค้าภายในของสยามตอนบน เพราะการค้าที่นี้ท่าท่าไร ให้แก่พ่อค้าเป็นจำนวนมาก ดังกรณีการค้าของหลวงได้กำไรปีละ ๕ ชั่ง และนอกจากนั้น รัฐบาลยังนำเงินรายได้จากการค้าดังกล่าวไปจัดซื้อทองแดงและไม้ขอนสัก

อย่างไรก็ตามก็มีหลักฐานที่ให้ภาพการค้าของ เมืองพิชัยว่ามีพ่อค้าชาวจีนฮ่อ นำสินค้าลงมาจำหน่ายในแขวง เมืองพิชัย

โปรดเกล้าให้เจ้าพนักงานเอาเงินหลวงจัดซื้อทองแดงลูกคำก็ได้น้อย หาพอใช้ในราชการไม่ และฮอลูกคำโคเอาทองแดงแท่ง รูปพรรณ ลงมาขายที่เมืองแพร่อยู่ทุกปีปีใดขาด บางปีก็เอามาขายที่หัวเมืองชั้น เมืองพิไชย...^{๑๐๔}

นอกจากเมืองบางโพจะเป็นศูนย์กลางการค้าของสินค้าในแถบหัวเมืองลุ่มน้ำน่านตอนบน แล้ว ยังมีพ่อค้าชาวจีนฮ่อและหลวงพระบางนำสินค้ามาจำหน่ายเช่นกัน นอกจากนี้ยังมี สินค้าของพวกพ่อค้าจากดินแดนพม่า โดยเฉพาะพวกตองสูได้นำสินค้าเข้ามาค้าขายผ่าน ค่านเข้ามาทางเมืองตาก โดยจุดมุ่งหมายปลายทางที่เมืองบางโพ^{๑๐๕}

นอกจากการค้าในบริเวณแขวง เมืองพิชัยแล้วยังพบว่าได้มีการค้าแถบหัวเมือง ลาวบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ทางตอนเหนือโดยเฉพาะกลุ่มพ่อค้าลาวพวนจากเมืองสุยเข้ามา ค้าขายที่เมืองแมคในแขวงเมืองพิชัย ดังปรากฏว่า "นายรอยอุปลีเมืองสุย ถิ่นหนังสือ

^{๑๐๓} กทข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๒๕๔. บัญชี เบี้ยหวัดหัวเมือง.

^{๑๐๔} กทข., จดหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๑๓. สารตรา เรื่องตอบรับครั้งส่วยกับเรื่องเกณฑ์เจ้าเมืองกรมการกองนอกท่าส่วยทองแดงฯ.

^{๑๐๕} จะกล่าวในส่วนการค้าของเมืองสวรรคโลกและสุโขทัย.

ขุนศรีโสภณ กรมการเมืองสุย ลงมาถึงขุนมหาคไทยแม่ว่าจะขอมาค้าขายตามประเพณี..."^{๑๑๐} หลักฐานชิ้นนี้แสดงให้เห็นถึงเส้นทางการค้าของกลุ่มหัวเมืองลาวกับหัวเมืองฝ่ายเหนือที่มีมาตั้งแต่อดีตและยึดถือเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา เพราะการค้าน่าจะทำให้เกิดความมั่งคั่งแก่ผู้ประกอบการค้า เพราะปรากฏว่าไพร่จากกองส่วยไม้เมืองพิษณุโลกได้ปลื้มตัวออกจากระบบกองส่วยโดยที่นายไพร่รู้เห็นไปประกอบการค้า กล่าวคือ "นายพูนกับผู้มีชื่อเอาสิ่งของไปค้าขาย ณ แขวงเมืองนครราชสีมา..."^{๑๑๑} ซึ่งจากหลักฐานดังกล่าวคงจะทําการให้พ่อค้าอย่างมาก เพราะปรากฏว่านอกจากพ่อค้าจากเมืองพิษณุโลกจะนำสินค้าไปค้าขายถึงเมืองนครราชสีมาแล้ว เมืองที่พ่อค้านำสินค้าไปขายผ่าน เช่น เมืองวิเชียร และ เพชรบูรณ์ พวกพ่อค้าพวกนี้น่าจะซื้อสินค้ากลับมาด้วยจากหัวเมืองเหล่านั้น เพราะกิจการการค้าของหัวเมืองบริเวณดังกล่าวทําการให้ผู้ประกอบการค้าอย่างยากจึงทำให้การค้าขยายวงกว้างเพิ่มมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการประมูลจัดเก็บอากรตลาด ๕ หัวเมือง อันได้แก่ พิษณุโลก พิษณุโลก พิษณุ สวรรคโลก และสุโขทัย เพิ่มปริมาณมากขึ้น กล่าวคือ ได้มีการประมูลจัดเก็บอากรตลาดในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ เป็นเงิน ๓๓ ชั่ง ๕ ตำลึง และเพิ่มขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ เป็น ๓๕ ชั่ง ๕ ตำลึง และมีการประมูลเพิ่มขึ้นในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๘๖-๒๓๘๘ เป็น ๔๐ ชั่ง ๑๐ ตำลึง และ ๔๒ ชั่ง ๑๐ ตำลึง ตามลำดับ^{๑๑๒} จะเห็นได้ว่าการประมูลอากรตลาดได้มีปริมาณจัดเก็บที่เพิ่มขึ้นแสดงว่าการค้าคึกคักมากในบริเวณหัวเมืองลุ่มน้ำยมและน่าน ซึ่งจากการตรวจสอบประเภทของสินค้าและประเภทของห้างร้านที่จำหน่ายสินค้าในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ มี ๔๐ รายการ และเพิ่มขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ อีก ๓๒ ราย รวมทั้งสิ้น ๗๒ รายการ^{๑๑๓} จะเห็นได้ว่าปริมาณความดี

^{๑๑๐} กหข., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๗.

^{๑๑๑} กหข., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๑๔๗. ร่างหนังสือพระยามหาอำมาตย์.

^{๑๑๒} คู่มือรายละเอียดการจัดเก็บอากรตลาด ในส่วนของหัวเมืองลุ่มน้ำยมและน่าน ในภาคผนวก, หน้า

^{๑๑๓} เรื่องเดียวกันกับเชิงอรรถที่ ๓.

ของการประมูลจัดเก็บอากร เป็นเครื่องบ่งบอกถึงความรุ่งเรืองทางการค้าในบริเวณดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

อาจกล่าวได้ว่าสภาพการค้าของกลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำน่านนั้นค่อนข้างจะคึกคักมากกว่าส่วนอื่นๆ ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ เพราะกินแดนดังกล่าวเป็นบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะของป่าและสินค้าทางการเกษตร และนอกจากนั้น ยังเป็นศูนย์ทางการค้าของสินค้าจากส่วนกลางและสินค้าจากหัวเมืองลาวตอนบนอีกด้วย

ส่วนสภาพการค้าของกลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำยม สภาพการค้าในบริเวณดังกล่าว จะมีพ่อค้าชาวจีนไหลมาเป็นผู้ประกอบการ โดยเฉพาะการนำสินค้าจากเมืองนครสวรรค์ และกรุงเทพฯ ขึ้นไปจำหน่ายที่เมืองสุโขทัย ศรีสำโรงและสวรรคโลก ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ากลุ่มชาวจีนพวกนี้เป็นชาวจีนพวกแรกที่เข้าไปตั้งถิ่นฐานพร้อมกับประกอบการค้า และถ้าเปรียบเทียบสภาพการค้าของกลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำยมกับหัวเมืองลุ่มน้ำน่านโดยเฉพาะเมืองพิชัยนั้นนับว่าสภาพการค้าในบริเวณหัวเมืองลุ่มน้ำยมดูเหมือนจะคึกคักน้อยกว่า ถึงแม้ว่าเส้นทางล่าน้ำยมจะเป็นเส้นทางที่นำไปสู่เมืองแพร่ก็ตาม แต่ก็พอมีพ่อค้าจากเมืองแพร่ลงมาจับซื้อสินค้าที่เมืองสวรรคโลก และสุโขทัยบ้าง แต่เป็นส่วนน้อย เพราะพ่อค้าจากเมืองแพร่จะลงมาจับซื้อสินค้าที่เมืองบางโพเพราะเป็นแหล่งชุมนุมทางการค้า การค้าของหัวเมืองในบริเวณดังกล่าวนอกจากจะมีพ่อค้าชาวจีนไหลมาแล้วยังมีพวกตองสู้นำสินค้าจากตะวันตกเข้ามาจำหน่ายที่เมืองบางซัง แขวงเมืองสวรรคโลก ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ว่า "ตองสู ๑๘ คน เอาผ้าสักหลาด แอบ ตะกร ไหล่กตะใบ กับสิ่งของเล็กน้อยมาขาย ณ เมืองบึงขัง..."^{๑๘} จะเห็นได้ว่าสภาพการค้าของบริเวณดังกล่าวเริ่มคึกคักเพิ่มมากขึ้น เมื่อเหตุการณ์ทางการเมืองในพม่าเริ่มเปลี่ยนแปลงไปดังที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งสินค้าของตองสูที่นำมาจำหน่ายทั้งหมดมี ๒๔ รายการ ซึ่งเป็นสินค้าที่ผ่านชั้น

^{๑๘} ฎีกายละเอียด จีนเมืองแพร่มาซื้อสินค้าที่เมืองพิชัยในส่วนของการค้าลุ่มน้ำน่าน, หน้า ๑๗๕.

^{๑๙} กัซซ., จดหมายเหตุนครสวรรค์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๕๐. สารตราตองสูเข้ามาค้าขายเมืองสวรรคโลกเกี่ยวข้องกับสุนสิทธิ์.

ตอนในการผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรมตะวันตก อาทิ ผ้าสักหลาด ตะกร
 ตักกระดาษ กระดาษกลมและกระดาษสีเหลือง ปืนคาบศิลา ขวดแก้วและสมุด
 เป็นต้น^{๑๖} จะเห็นได้ว่าภาพของสินค้าเริ่มเปลี่ยนแปลงไปดังที่กล่าวมาแล้ว

อย่างไรก็ตามสภาพการค้าของกลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำน่านและยม เจริญรุ่งเรือง
 มากในแถบเมืองพิษณุโดยเพราะที่เมืองบางโพ (ท่าอิฐ) เพราะเป็นเมืองท่าขนถ่ายสินค้า
 จากหัวเมืองลาวล้านนา และล้านช้างคอนเหนือ ตลอดจนสินค้าจากญวนนาน ในขณะที่พ่อค้า
 เหล่านี้รับซื้อสินค้าที่มาจากกรุงเทพฯที่เมืองบางโพกลับไปจำหน่ายในเขตแดนของตน
 จากปัจจัยดังกล่าวจึงทำให้เมืองบางโพเริ่มเติบโตขึ้นอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ ๔ จน
 กลายเป็นเมืองอุครคิด้ และในเวลาต่อมาไปต้องสังกัดเมืองพิษณุอีกต่อไป อันมีผลสืบ
 เนื่องมาจากการค้าในฐานะเมืองท่าในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

๓. สภาพการค้าเมืองนครสวรรค์

เมืองนครสวรรค์เติบโตขึ้นมาด้วยการค้าของชาวจีนโดยแท้ ทั้งนี้อาจมีผลสืบ
 เนื่องมาจากเมืองนครสวรรค์เป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนชัยภูมิที่ดี กล่าวคือเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บน
 เส้นทางคมนาคมทางน้ำระหว่างหัวเมืองฝ่ายเหนือและหัวเมืองที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
 คอนล่าง หรืออีกนัยหนึ่งเมืองนครสวรรค์เปรียบเสมือน "ประตูสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือ" จาก
 ปัจจัยดังกล่าวจึงทำให้เมืองนครสวรรค์เป็นแหล่งรวบรวมสินค้าที่ขนส่งมาจากกรุงเทพฯ
 ดังปรากฏว่ามีพ่อค้าชาวจีนนำสินค้าจากกรุงเทพฯขึ้นไปจำหน่ายที่เมืองนครสวรรค์^{๑๗} และ
 ปรากฏว่าได้มีชาวจีนอาศัยอยู่ที่เมืองนครสวรรค์เป็นจำนวนมากดังที่กล่าวมาแล้ว^{๑๘} ซึ่ง
 พวกชาวจีนเหล่านี้ได้เข้าไปทำการค้าและเป็นลูกจ้างแรงงานที่เมืองนครสวรรค์ กล่าวคือ

^{๑๖} ฎีกาการค้าสินค้าของสูง. ภาคผนวก, หน้า ๓๓๓-๓๓๔.

^{๑๗} กหข., จดหมายเหอรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๘๖. สารตรา
 เจ้าพระยาจักรีถึงพระยาแก้วเพชรให้ส่งเลิกไพร่หลวงกับกระเบื้องเข้าปากกรุงเทพฯ.

^{๑๘} ฎีกาการผูกปี่ชาวจีน. ภาคผนวก, หน้า ๓๕๘.

รัฐได้ทำการจัดเก็บค่าแรงเงินเมืองนครสวรรค์ในปี พ.ศ. ๒๓๕๗ ในอัตราคนละ ๖ บาท^{๑๘} ซึ่งจัดเก็บได้เงินค่าแรงเป็นจำนวนมาก^{๑๙} ที่เข้ามาทำกิจกรรมทางการค้ากับทั้งชาวจีน ไทหล่า แค้ว และสกอเกียน การค้าของชาวจีนที่เมืองนครสวรรค์ได้เจริญรุ่งเรืองมาก เพราะนครสวรรค์เป็นแหล่งรวบรวมสินค้าจากส่วนกลางซึ่งพ่อค้าในหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้ง ลุ่มน้ำปิง ขม และน่าน ก็ได้มารับสินค้าจากเมืองนครสวรรค์ขึ้นไปจำหน่ายในภูมิภาคต่าง ๆ ของตน ซึ่งการค้าที่เมืองนครสวรรค์จะเป็นกิจกรรมการค้าทางน้ำเสียส่วนใหญ่ ดังปรากฏว่า

มีผู้รายปล้นเรืออ่าแคงนี้บ ที่จอกเรืออยู่ฝั่งตะวันตกของเมืองนครสวรรค์...
ทุบตีซึ่ง เป็นตีของจีนนามเสียมยอแคงจอกก้านนลลาด ใส่เงินไว้
เป็นเงินตรา ๖ ชั่ง ๑๐ คำลิ่ง...^{๒๐}

จากหลักฐานดังกล่าวได้ให้ภาพการจัดเก็บอากรตลาดทางน้ำของเมืองนครสวรรค์ได้พอสมควร เพราะมีหลักฐานที่ระบุว่าการค้าของตลาดน้ำในอากรตลาดว่ามีเรือเส้าใหญ่ เรือศรีระศึกักแดน เรือชายผ้าเทศ ผ้าสุรภัก เรือชายโองไห เรือปากใต้ ๒ เส้า เรือชายหม้อ เรือกะเซอ เรือกุ เรือชายกะปิ เรือชายปลาทะเล และเรือชายขมเข้ามาค้าขายในตลาด เป็นคน^{๒๑} และนอกจากนั้นอัตราค่าจ้างบรรทุกสิ่งของเรือที่ย่านเมืองนครสวรรค์ยังมีอัตราค่าจ้างที่สูงกว่าหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่น ๆ ในการจัดเก็บอากรตลาด^{๒๒} และนอกจากนี้ยังมีหลักฐานที่ให้ภาพการค้าทางน้ำที่คึกคักมากของเมืองนครสวรรค์ว่าท้องน้ำเต็มไปด้วยเรือสินค้าจากหัวเมืองภาคกลางทั้งเรือชายของทะเล เรือชาย

^{๑๑๘} กทช., จดหมายเหตุนครสวรรค์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๗.

^{๑๒๐} กล่าวแล้ว ในหัวข้อการผูกปิ่น และหัวข้อบทบาทของชาวจีนต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ.

^{๑๒๑} กทช., จดหมายเหตุนครสวรรค์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๗๔.

^{๑๒๒} ฎีกายละเอียด อากรตลาดหัวเมืองฝ่ายเหนือในภาคผนวก. หน้า ๓๒๖.

^{๑๒๓} กทช., จดหมายเหตุนครสวรรค์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗,

ผลไม้ เรือขายของเบ็ดเตล็ดเป็นจำนวนมาก และมีเรือของพ่อค้าจากเมืองสุพรรณบุรี ขึ้นมารับซื้อกล้วยไข่และน้ำมันยางที่เมืองนครสวรรค์^{๑๒๔} ในขณะที่การค้าทางบกก็ไม่ค่อยไปกว่าการค้าทางน้ำกล่าวคือมีสินค้าที่วางจำหน่ายทั้งสินค้าของป่า สินค้าเกษตรกรรม หัตถกรรมและสินค้าที่ผ่านชั้นคอนการผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรม เช่น สมุด กระดาษ และผ้าต่างๆ และนอกจากนั้นยังพบว่าชาวจีนบางกลุ่มจัดตั้งโรงคัมภีร์สุราที่เมืองนครสวรรค์^{๑๒๕} และนอกจากการค้าดังกล่าวยังมีการลักลอบค้าฝิ่นให้กับชาวจีนเมืองนครสวรรค์^{๑๒๖} ซึ่งลักษณะของการสูบฝิ่นก็เป็นเครื่องบ่งบอกได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ ๓ ผู้ที่ชอบลักลอบสูบฝิ่นก็น่าจะมีแต่ชาวจีนเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งแสดงว่าเมืองนครสวรรค์มีชาวจีนเป็นจำนวนมากเหมือนกับเมืองพิชัยกักรณิกรยาเจ้าเมืองพิชัยลักลอบขายฝิ่นให้กับชาวจีนหลักฐานดังกล่าวให้ภาพกิจกรรมทางการค้าแบบส่งต่อสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือ จึงอาจกล่าวได้ว่าการค้าที่เมืองนครสวรรค์เป็นการค้าในลักษณะของพ่อค้าคนกลาง

๔. สภาพการค้าของหัวเมืองลุ่มน้ำป่าสัก

สภาพการค้าของหัวเมืองลุ่มแม่น้ำป่าสักและหัวเมืองบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ค่อนข้างจะมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจน้อยกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ การค้าของหัวเมืองในบริเวณดังกล่าวอันมีเมืองเพชรบูรณ์เป็นเมืองหลัก พร้อมทั้งเมืองขึ้นอันได้แก่เมืองหล่มสัก เสน และแก่นท้าว ซึ่งลักษณะการค้าจะเป็นการค้าระหว่างเมือง ดังปรากฏว่า "อนึ่งให้เกณฑ์ไพร่เมืองเพชรบูรณ์ เมืองหล่มสัก เมืองเสน เมืองแก่นท้าว ไว้กับบ้านเมือง กล่าวจะไปเที่ยวค้าขายเสียต่างเมือง..."^{๑๒๗} จากหลักฐานดังกล่าวได้ให้

^{๑๒๔} ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า

^{๑๒๕} กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๔๘.

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๒๗} กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๙๖, เลขที่ ๔. ใบบอกเมืองเพชรบูรณ์.

ภาพการค้าระหว่างเมืองว่าเมื่อราษฎรเสร็จสิ้นฤดูกาลทำนาแล้ว เมื่อมีเวลาว่างก็จะไปทำการค้าระหว่างหัวเมืองเช่นราษฎรเมืองเลย อาจเดินทางไปค้าขายโคและกระบือที่เมืองเพชรบูรณ์และบริเวณหัวเมืองใกล้เคียง อย่างไรก็ตามไม่สามารถตรวจพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ให้ภาพการค้าประเภทดังกล่าวได้ มีเพียงหลักฐานทางสมัยซึ่งพอจะให้ภาพการค้าของหัวเมืองลาวบนเทือกเขาเพชรบูรณ์ได้ว่ามีชาวเมืองค่านย้ายไปติดค้าขายกับชาวเมืองหลวงพระบางและไปซื้อโคกระบือมาจากมณฑลลาวพวน (หนองคาย และอุครธานี) มาขายที่มณฑลพิษณุโลกและมณฑลลาวเฉียง^{๑๒๘}

อย่างไรก็ตามวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนก็ได้ให้ภาพการค้าโคและกระบือของหัวเมืองบนที่ราบสูงโคราช ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นของพจนานายร้อย หรือ "นายฮ้อย" ว่า

"ถัดบ้านนั้นอายसानกเล็ก
สกักศิโคต่างทางโคราช

อยู่คั่งถุงเหล็กผิวอีตี
แห่งอายชั่วผิวอีปากลับคั้งคี่"^{๑๒๙}

ถึงแม้ว่าหลักฐานดังกล่าวจะไม่ให้ภาพของการค้าโคและกระบือของเมืองในบริเวณลุ่มแม่น้ำป่าสักได้ แต่ก็พอจะให้ภาพลักษณะการค้าประเภทดังกล่าวในบริเวณหัวเมืองใกล้เคียง เช่น โคราช อุครธานี และหนองคาย ซึ่งมีลักษณะทางวัฒนธรรมล้านช้างคล้ายคลึงกับหัวเมืองชั้นของเพชรบูรณ์ เช่น หล่มสัก เลย และแก่นท้าว เป็นต้น

นอกจากการค้าประเภทดังกล่าวแล้วยังมีการค้าประเภทกองคาราวานเกวียนของพ่อค้าที่นำสินค้าพื้นเมืองและสินค้าจากกรุงเทพฯขึ้นไปขายในหัวเมืองลาวอีกด้วย ดังกรณีตัวอย่างการค้ากองโคของหลวงเบืองพิชัย ซึ่งภาพของการค้าบริเวณหัวเมืองดังกล่าวได้ปรากฏให้เห็นเด่นชัด ในกรณีเบืองหล่มสักกล่าวหาเมืองเพชรบูรณ์ว่าละเลยต่อหน้าที่

^{๑๒๘} กิจช., ร.๕, บ.๒, ๑๔/๘๒. รายงานกรมหมื่นคำรงตราจระชาการเมืองพิจิตร เมืองพิษณุโลก.

^{๑๒๙} กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน, หน้า ๖๐๕.

พระยาเพชรบูรณ์หาได้ให้กรมการ เมืองเพชรบูรณ์ไปกำกับดูแลเมืองเลย เมืองแก่งท่าว จึงเกิดโจรผู้ร้ายฆ่าลูกค้าตายในแขวงเมืองเลย เมืองแก่งท่าวแล้วเก็บเอาทรัพย์สินของเงินทองลูกค้าผู้ตายไปเสียสิ้น...^{๑๓๐}

นอกจากการค้าระหว่างเมืองภายในเขตเดียวกันแล้วยังมีพ่อค้าจากเมือง พิษณุโลกนำสินค้าไปจำหน่ายที่เมืองเพชรบูรณ์ วิเชียร และเมืองนครราชสีมาอีกด้วย^{๑๓๑} จากข้อความดังกล่าวได้ทำให้เห็นภาพการค้าของเมือง เพชรบูรณ์กับหัวเมืองฝ่ายเหนือ ลุ่มแม่น้ำน่าน โดยเฉพาะกลุ่มพ่อค้าที่นำสินค้าพื้นเมืองและสินค้าที่ถูกส่งมาจากกรุงเทพฯ ไปจำหน่ายในหัวเมืองดังกล่าว

อย่างไรก็ตามก็มีพ่อค้าชาวจีนจากกรุงเทพฯ นำสินค้าขึ้นไปจำหน่ายที่เมืองหล่มสัก ดังปรากฏ "จีนน้อยนำมיןจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปจำหน่ายที่เมืองหล่มสักโดยเดินทางมาจาก สระบุรี..."^{๑๓๒} และ "จีนเสียมัยซึ่งมาที่บุตรภรรยาตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ เมืองเพชรบูรณ์ คนหนึ่งขึ้นไปเที่ยวค้าขาย ณ เมืองหล่มสัก..."^{๑๓๓} ข้อความดังกล่าวให้ข้อมูลเกี่ยวกับการค้าของชาวจีนในบริเวณหัวเมืองลุ่มแม่น้ำป่าสัก แต่ไม่สามารถทราบได้ว่ามีสินค้าอะไร ที่ชาวจีนนำไปจำหน่ายนอกจากนี้ แต่อย่างไรก็ตามได้มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่น่า จะให้ภาพของสินค้าเมืองเพชรบูรณ์ที่ถูกส่งมาจากกรุงเทพฯ ในกรณีตัวอย่างของสินค้ารส ของลูกสาวเจ้าเมืองเพชรบูรณ์ว่ามีเครื่องถมเมืองนครศรีธรรมราชรวมอยู่ด้วยเช่น

^{๑๓๐} กษ., จกหมบายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๒๖๐. สำเนาแปล หนังสือพระสุริยวงษาเมืองหล่มสัก.

^{๑๓๑} กษ., จกหมบายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๑๘๗.

^{๑๓๒} กษ., จกหมบายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๒๖๐.

^{๑๓๓} กษ., จกหมบายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๑๑, เลขที่ ๕๒.

"ชั้นถมละคร และจอกโสภาสถมละคร"^{๑๓๔} จากหลักฐานดังกล่าวพอจะให้เห็นภาพสินค้าที่พ่อค้าจากกรุงเทพฯ นำมาจำหน่ายที่เมืองเพชรบูรณ์และน่าจะจำหน่ายในท้องตลาดที่เมืองดังกล่าวด้วย แต่ไม่สามารถตรวจสอบรายการสินค้าจากอากรตลาดเมืองเพชรบูรณ์ได้ เพราะไม่สามารถตรวจพบหลักฐานการจึกเก็บอากรตลาดเมืองเพชรบูรณ์ แต่ถ้านำมาเปรียบเทียบกับรายการจึกเก็บอากรตลาดหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆจะพบว่าเครื่องถมยาและถมเงินเมืองนครศรีธรรมราชมีจำหน่ายในท้องตลาดในหัวเมืองฝ่ายเหนือ^{๑๓๕}

อย่างไรก็ตามในทางตรงกันข้ามก็จะมีพ่อค้าเมืองเพชรบูรณ์นำสินค้าพื้นเมืองที่มีบากลงมาจำหน่ายในบริเวณหัวเมืองภาคกลาง เช่นเมืองกรุงเก่า ดังปรากฏว่า "ไพร่มีชื่อจึกหาป่านส่ง หาไม่ได้ไพร่มีชื่อจึกได้ยาสูบมอบให้หลวงวัง เอาลงมาขายเอาเงินใช้ค่าป่านคิดเป็นเงิน ๑๑ คำลึง ๑ เชื้อง..."^{๑๓๖} การที่สภาพการค้าของเมืองเพชรบูรณ์และหัวเมืองใกล้เคียงเมื่อเปรียบเทียบกับส่วนอื่นๆของหัวเมืองฝ่ายเหนือนับว่าค้อยอยู่มาก อาจมีผลสืบเนื่องมาจากสินค้าของป่าและสินค้าพื้นเมืองถูกจึกเก็บในระบบส่วยจึงเป็นสาเหตุทำให้สินค้าดังกล่าวมีจำนวนน้อย ดังปรากฏว่า "ค้วยเมืองเพชรบูรณ์กันดารอาหารได้รับประทานแค้นกลอย จินลูกค้าเรือลอยก็เลยขึ้นไป ณ เมืองหล่มสัก..."^{๑๓๗} และนอกจากนั้นยังมีหลักฐานกล่าวสนับสนุนถึงความกันดารของเพชรบูรณ์และให้ภาพความอุดมสมบูรณ์ของสินค้าเมืองหล่มสักในทำนองเดียวกับเหตุผลของเงินเสียมียรในคราวบุตรชายพระเพชรบูรณ์ขึ้นไปซื้อสินค้าเมืองหล่มสักว่า "เอาข้าพเจ้าลงมาถวายเป็นมหาดเล็ก เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราธิราชฯ ครั้นถวายตัวเสร็จแล้ว ข้าฯ ก็กลับไปบ้านข้าพเจ้าฯขึ้นไปซื้อสินค้า ณ เมืองหล่ม..."^{๑๓๘} อาจกล่าวได้ว่าสภาพการค้าของหัวเมือง

^{๑๓๔} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๑๐, เลขที่ ๑๘๕. ร่างตราพระยามหาอำมาตย์ถึงพระยาเพชรบูรณ์ เรื่องให้นำเอาของฝากมาทำบุญในการศพ.

^{๑๓๕} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๗๘.

^{๑๓๖} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๓๘.

^{๑๓๗} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๑๑, เลขที่ ๕๒.

^{๑๓๘} คณะรัฐบาล., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, เล่ม ๓, หน้า ๒๖.

ดื่มน้ำป่าสัก ผู้ที่ประกอบการค้ามีจำนวนน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ โดยเฉพาะผู้ประกอบการค้ารายใหญ่ซึ่งเป็นชาวจีนมีจำนวนน้อย เพราะเมืองเพชรบูรณ์แห่งแล้งกันดารและประกอบกับการจัดผลประโยชน์ของรัฐอยู่ในระบบส่วยมากกว่าระบบเจ้าภาษีนายอากร จึงเป็นสาเหตุที่สินค้ามีน้อยและราษฎรน่าจะขาดกำลังทรัพย์ที่จะซื้อสินค้าจากต่างเมือง นอกเสียจากผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจคืออย่างเช่นบรรดาข้าราชการในท้องถิ่น ดังตัวอย่างกรณีสินสมรสลูกสาวเจ้าเมืองเพชรบูรณ์ เป็นต้น จากเหตุผลดังกล่าว น่าจะเป็นปัจจัยสำคัญของการค้าที่ค่อนข้างซบเซากว่าหัวเมืองอื่นๆ ในบริเวณใกล้เคียง

อาจกล่าวสรุปได้ว่าสภาพการค้าในหัวเมืองฝ่ายเหนือมีความแตกต่างทางด้านพื้นที่ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อปัจจัยการผลิตสินค้าในรูปแบบต่างๆ กัน เช่น พืชที่มีพื้นที่ราบลุ่มสินค้าส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าภาคเกษตรกรรม ในขณะที่พืชไร่และเพชรบูรณ์จะตอบสนองผลผลิตส่วนเกินในรูปแบบสินค้าของป่า เป็นต้น

นอกจากนั้นปัจจัยที่เกื้อหนุนการค้าของเมืองเพชรบูรณ์มีน้อย กล่าวคือการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐในระบบเจ้าภาษีนายอากรมีน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ^{๑๓๕} เพราะเมืองเพชรบูรณ์และเมืองชั้นยังคงรักษารูปแบบการจัดเก็บผลประโยชน์ในระบบส่วย ทั้งนี้อาจมีเหตุผลมาจากการอพยพของชาวจีนเข้าไปดำเนินการทางเศรษฐกิจค่อนข้างน้อย เนื่องจากสถิติการผูกปี่ชาวจีน^{๑๓๖} และถ้าดูจากสถิติจะพบว่าชาวจีนได้อพยพเข้าสู่หัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ เป็นจำนวนมาก และชาวจีนก็เป็นตัวจักรสำคัญทางการค้าและการเสนอประมูลการจัดเก็บภาษีอากร

อาจกล่าวสรุปได้ว่าสภาพการค้าของหัวเมืองฝ่ายเหนือส่วนใหญ่จะคึกคักมากในแถบหัวเมืองที่มีเส้นทางคมนาคมทางน้ำสะดวกอย่างเช่นเมืองที่เป็นศูนย์กลางทางการค้า

^{๑๓๕} การจัดเก็บในระบบเจ้าภาษีนายอากรเมืองเพชรบูรณ์เท่าที่ตรวจสอบจากหลักฐานมีเพียงชนิดเดียวคืออากรสุรา.

^{๑๓๖} ภูภาคผนวกการผูกปี่ชาวจีน, หน้า ๓๕๘-๓๖๑.

คือนครสวรรค์ ตาก และพิจัย ซึ่งตั้งอยู่บนศูนย์กลางการคมนาคมทั้งสิ้น และส่วนใหญ่จะเป็นหัวเมืองที่ตั้งอยู่ระหว่างรอยต่อทางสภาพภูมิศาสตร์ เช่นเมืองนครสวรรค์ที่คุมเส้นทางคมนาคมทางน้ำสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือ ส่วนเมืองพิจัย และเมืองตากเป็นหัวเมืองที่ตั้งอยู่บนกึ่งกลางของรัฐเขตแดน ดังนั้นหัวเมืองดังกล่าวจึงมิได้มีสถานภาพเป็นแค่หัวเมืองที่เชื่อมต่อกองทัพวัฒนธรรม แต่ได้กลายเป็นหัวเมืองที่เป็นจุดส่งต่อของสินค้าระหว่างดินแดนทั้งสอง

๕.๓ การจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐ: ผลกระทบต่อไพร่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

การจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐในหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งในระบบส่วยและระบบเจ้าภาษีนายอากร ได้นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงต่อไพร่ ในบริเวณดังกล่าวคือ

๕.๓.๑ การหลีกเลี่ยงออกจากระบบกิจกรรมทางเศรษฐกิจของรัฐ

การจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐทั้งในระบบส่วยและระบบเจ้าภาษีนายอากรได้ทำให้เกิดผลกระทบต่อไพร่ ซึ่งในที่นี้จะขอแยกกิจกรรมออกเป็น ๒ ส่วนคือ

๑. ระบบกองส่วย ระบบกิจกรรมกองส่วยที่จัดเก็บในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ส่งผลกระทบต่อทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่กลุ่มบรรดาเจ้านายที่ควบคุมกองส่วย ในการรับภาระการจัดส่งผลประโยชน์ให้แก่รัฐส่วนกลาง ดังปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๓๓๔ "นายทองคำเป็นหลวงภักดีสงครามคุมเลก ๑๕ คนทำส่วยคนละ ๓ คัน ปีละ ๕๗ คัน ตั้งแต่ปีชวศโทศกมานายทองคำหนีพระยาสวรรค์โลกรวบรวมเลกได้ ๕ คน"^{๑๕} จากประเด็นหลักฐานที่หยิบยกขึ้นมาพอจะวิเคราะห์ถึงภาระงานที่รับผิดชอบของนายกองส่วยที่หนักของนายกองส่วยไม้ที่ไม่สามารถจัดส่งไม้ได้ตามจำนวนที่รัฐกำหนด จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้นายกองส่วยหนีและเมื่อนายกองส่วยหนีพวกไพร่และทาสที่ปราศจากการควบคุมก็พลอยหนีออก

^{๑๕} กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๓, เลขที่ ๒๐.

จากระบบดังกล่าวด้วย เพราะไม่ต้องการบริการที่หนักหน่วง ซึ่งจากเลขทั้งหมด ๑๕ คน เหลือ ๕ คน ซึ่งจากตัวเลขพอจะเป็นเครื่องยืนยันต่อความยากลำบากของเลขส่วยไม้ได้ และถ้าพิจารณาจากหลักฐานจะเห็นได้ว่าเลขในกองส่วยไม้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือประกอบ ไปด้วยไพร่และทาสที่สังกัดอยู่ในระบบกองส่วยทุกหัวเมือง^{๑๘๒} ดังตัวอย่าง เลขกองส่วยไม้ เมืองบางโพ แขวงเมืองพิชัย

เมืองบางโพ	จำหน่วย				
	มีตัว	ชรา	}	๕	} ๒๐ คนเกณฑ์ทำส่วย คนละ ๒ ตัน ปีละ
		พิการ			
	คง	เสมียน	๑		
	ฉกรร	ทนาย	๖		
		สุม	๓๑		
		ทาส	๑๕	๖๖	๑๘๓

จากหลักฐานดังกล่าวจะเห็นได้ว่าไพร่และทาสที่สังกัดอยู่ในกองส่วยเป็นจำนวนมาก และต้องรับภาระต่อการส่งส่วยของรัฐส่วนกลางอย่างหนัก ซึ่งบางครั้งไพร่และทาสที่สังกัดในกองส่วยเกิดความระส่ำระสายต่อการรับผิดชอบที่เกินกำลัง ดังปรากฏว่าไพร่และทาสในสังกัดกองส่วยไม้เมืองลับแลหลบหนี "แต่ให้ชำระเอาเลขเก็บดูหมู่มาคงหมวดคงกองให้สิ้นอย่าให้ขุ่นเป็นแฉ้วเลขเมืองลับแลโงะไปแอบแฝงอยู่ต่างหมู่ต่างกรมแก่คนหนึ่งได้เป็นอันขาด..."^{๑๘๔} ปัญหาการหลบหนีของไพร่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือโดยเฉพาะที่เมืองพิชัย เป็นไปค่อนข้างรุนแรงมาก เพราะถ้าพิจารณาจากสถิติตัวเลขการส่งไม้ขนสั๊กกองส่วยและไม้เกณฑ์ส่วยปีหนึ่งๆเมืองพิชัยจะส่งไม้ให้กับรัฐถึงประมาณปีละ ๓,๕๐๐ ตันเป็นอย่างต่ำ^{๑๘๕} ในขณะที่หัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆอย่างเช่นเมืองพิษณุโลกรับภาระในการส่งส่วยไม้

^{๑๘๒} ทุกรายละเอียดเลขทาสในสังกัดกองส่วยไม้ ปี จ.ศ. ๑๑๘๓, เลขที่ ๒๐.

^{๑๘๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๘๔} กทช., จลหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๒๑.

^{๑๘๕} บางปีมีปริมาณมากกว่า ๓,๕๐๐ ตัน ทั้งกองส่วยไม้และเกณฑ์ส่วยไม้.

ไม้เกินปีละ ๑,๐๐๐ ต้น ซึ่งตัวเลขการส่งไม้กองสวยและเกณฑ์สวยได้เก็บสถิติการส่งไม้
 อย่างคร่าวๆ ในหัวเมืองฝ่ายเหนือจากใบบอก และจากหลักฐานฎีกาการรับไม้จากส่วน
 กลางทุกฉบับที่ตรวจพบก็ต้องกันว่าเมืองพิชัยรับภาระในการส่งไม้ซอสนักในกองสวยไม้และ
 เกณฑ์สวยไม้รายใหญ่ที่สุดในหัวเมืองฝ่ายเหนือ จากปัญหาดังกล่าวจึงทำให้เลิกไพร่ใน
 สังกัดกองสวยไม้เมืองพิชัยหลบหนีออกจากระบบดังกล่าว เพราะปรากฏว่ามีเลิกไพร่สวย
 ไม้ซอสนักหนีเข้าไปอาศัย ณ แขวงเมืองแพรวา^{๑๕๖}

"ขุนยกกระบัตร เมืองลับแล	}	สย	}	หลบหนีขึ้นไป
ขุนพลชาวค่าน				
พระวิเสสชุมพล				
หลวงไพรรณสงครามเมืองนครราชสีมา				
อยู่ ณ แขวงเมืองแพรว		เป็น		

เมืองลับแล	ชาย } หญิง }	๒๑	}	หลวงไพรรณสงคราม ๗ เมืองนครราชสีมา ๖	}	๑๒๗ คน
หลวงพิบูล	ชาย } หญิง }	๒๕				
เลิก เมืองพิไชย	ชาย } หญิง }	๑๓				
แสนหลวงเมืองลับแล	ชาย } หญิง }	๔๓				
พระวิเสสชุมพล		๔				

หลักฐานดังกล่าวให้ภาพภาระงานที่หนักของไพร่สวยไม้ซอสนักเมืองพิชัย จึง
 เป็นสาเหตุทำให้ไพร่หลบหนีจากการควบคุมของนายกองสวยในท้องถิ่นหัวเมืองฝ่ายเหนือ
 เพราะการหลบหนีของไพร่เข้าสู่หัวเมืองประเทศราช อย่างเช่นเมืองแพรว ก็น่าจะทำให้

^{๑๕๖} กห., จดหมายเหอรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๒๕. สารตรา
 เจ้าพระยาจักรีถึงพระยาพิชัยเรื่องให้มีหนังสือถึงพระยาแพรวให้ชำระเลิก.

ไฟร์หลุดออกจากการควบคุมของอำนาจรัฐในท้องถิ่นได้มากยิ่งขึ้น ซึ่งถ้าพิจารณาว่าทำใบไฟร์ช่วยไม้หล่มหนีเข้าสู่หัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ ในบริเวณข้างเคียง ซึ่งก็น่าจะเป็นหลักประกันความมั่นคงของไฟร์ได้ว่าการหล่มหนีเข้าสู่หัวเมืองประเทศราชน่าจะยากต่อการตามกลับคืนของนายกองช่วยไม้ นอกเสียจากการขอให้อำนาจรัฐส่วนกลางตามกลับคืนมา การหล่มหนีของไฟร์ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะเมืองพิชัยทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น เพราะนอกจากไฟร์ช่วยไม้ขอนแก่น เมืองพิชัยจะหล่มหนีสู่เมืองแพร่แล้วยังพบว่ามี การหล่มหนีของไฟร์สู่เมืองน่านอีกด้วย ดังปรากฏ "เลิกไฟร์หลวงทำใบขอนแก่นเมืองพิชัย และแขวงเมืองพิชัยพาครอบครัวหนีไปสังกัดเลิกเมืองน่านและเมืองแพร่"^{๑๔๗} จากการหล่มหนีของเลิกในสังกัดกองช่วยไม้ เป็นปัญหาที่สำคัญที่นายกองช่วยไม้จะต้องรับภาระเช่นกันในการเร่งรัดใบจากไฟร์และหาสิ่งที่สังกัดในกองช่วยไม้ในการตัดฟันไม้และตลอดจนการชักลากไม้ ซึ่งปัญหาคงกล่าวน่าจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการรวมระบบกองช่วยไม้ขอนแก่นของเมืองสุโขทัยและพิษณุโลกในบางปี^{๑๔๘} เพราะต้องการแรงงานร่วมกันในการผลิตช่วยไม้เพื่อแบ่งเบาภาระของตัวเลิกทั้งจากไฟร์และหาตลอดจนนายกองช่วยไม้ที่ทำการควบคุม

ไฟร์และหาสในสังกัดกองช่วยไม้ขอนแก่นในหัวเมืองฝ่ายเหนือค่อนข้างจะมีภาระงานที่หนักมากเมื่อเปรียบเทียบกับกองช่วยไม้ชนิดอื่นๆ ในภูมิภาคเดียวกัน เช่นกองช่วยฝัง กองช่วยทอง กองช่วยทองแดง และกองช่วยน้ำรัก เป็นต้น โดยเฉพาะกองช่วยไม้ขอนแก่นทำงานหนักมากและเสี่ยงกับอันตรายจากการทำไม้ และฤดูกาลตัดไม้ต้องกระทำกันในฤดูแล้งและเทศกาลการชักลากไม้จะเริ่มขึ้นในช่วงต้นฤดูฝนเพื่อให้ทันการล่องไม้ส่งกรุงเทพฯ ในเดือน ๑๐ และเดือน ๑๑ และถ้าพ้นกำหนดเดือนดังกล่าวไปแล้ว ก็จะเป็นการยากที่จะล่องไม้ได้สะดวก เพราะจะทำให้ไม้ค้างแห้งเป็นจำนวนมาก ดังกรณีไม้เมือง

^{๑๔๗} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๒๕. สารดาเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาพิชัยเรื่องให้มีหนังสือถึงพระยาแพร่ให้ชำระเลิก.

^{๑๔๘} กทช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, เลขที่ ๒๖๓. บัญชีเจ้าเมืองกรมการส่งไม้ขอนแก่น.

เชียงใหม่ค้างแรมอยู่ที่เมืองตาก และไม้เมืองน่านค้างอยู่ที่เมืองพิจิตร เพราะช่วงเดือน ๑๐ เป็นช่วงฤดูน้ำหลากที่น้ำเหนือไหลหลากอย่างรุนแรง การขนส่งไม้จะกระทำไม่ได้สะดวก และเมื่อต้นเดือนเหล่านี้ไปแล้วการล่องไม้จะติดขัดเพราะน้ำลดไม้ทับส่งให้กรุงเทพฯ ในขณะที่ไพร่ในสังกัดกองรบศึก ชัก ลากไม้ให้ทันกำหนดในต้นฤดูฝน และถ้านำกองส่งไม้ขอนสักมาเปรียบเทียบกับภาระงานกับกองส่งทองในบริเวณหัวเมืองใกล้เคียงเช่น กองส่งทองเมืองเพชรบูรณ์และสวรรคโลก ซึ่งการร่อนทองเป็นงานเบาและฤดูการร่อนทองจะกระทำกันภายในเดือน ๓ ภายหลังฤดูฝนแล้ว กล่าวคือไพร่กองส่งทองสามารถทำงานในไร่นาของตัวเองได้ก่อนเข้าสังกัดกองส่งทอง ซึ่งแตกต่างกับกองส่งไม้ขอนสักที่ไพร่ไม่สามารถทำงานให้ครอบครัวในช่วงฤดูการทำนาได้ ไพร่กองส่งไม้ต้องสูญเสียเวลาอันยาวนานกับการต้องรับภาระในการตัดไม้ ชักลากไม้ และตลอดจนการขนส่งไม้ลงแม่น้ำและการผูกแพเพื่อนำไม้ส่งให้แก่บรรดานายกองส่งต่อไป ดังนั้นน่าจะเป็นสาเหตุที่ทำให้ไพร่กองส่งไม้ขอนสักในหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะที่เมืองพิจิตรหนีไปสังกัดหัวเมืองที่อยู่นอกระบบไพร่อย่างเช่นเมืองแพร่และเมืองน่าน และนอกจากนั้นไพร่ในสังกัดบางกองส่งได้พยายามปลีกตัวออกจากระบบกองส่งไม้ขอนสักไปสังกัดกองส่งชนิดอื่นที่มีภาระงานในสังกัดน้อยกว่า ดังปรากฏว่าไพร่กองส่งไม้ขอนสักกองพระวิเสษฐบุพลเมืองพิจิตรหนีเข้าไปสังกัดกองส่งทองเมืองเพชรบูรณ์^{๑๔๕}

ปัญหาการหลบหนีของไพร่จากกองส่งไม้ขอนสักค่อนข้างรุนแรง กล่าวคือไพร่และทาสได้ทำการหลบหนีเข้าไปอาศัยป่าเป็นที่พึ่งดังปรากฏว่า มีไพร่ไร้สังกัดเป็นจำนวนมากหลบหนีอยู่ตามป่าเขาตามตะเข็บรอยต่อของเมืองกำแพงเพชร ตาก และสุโขทัยเป็นจำนวน ๑๒๐ คน^{๑๕๐} ตัวอย่างดังกล่าวเป็นเพียงตัวอย่างเดียวที่หยิบยกขึ้นมาให้เห็นภาพการหลบหนีของไพร่ในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือคือกิจกรรมระบบกองส่งและเกณฑ์ส่ง และตลอดจนความพยายามของไพร่ที่จะหลีกออกจากระบบกองส่งไม้ขอนสักเข้าสู่กองส่ง

^{๑๔๕} กหช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๘๒.

^{๑๕๐} กหช., จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๗.

ชนิดอื่นๆ เพราะนอกจากไฟรจะต้องทำงานในสังกัดกองส่วยแล้วยังต้องทำงานส่วนตัวให้กับนายกองส่วยที่คนสังกัดอีกด้วย^{๑๕๑} ความพยายามหลุดออกจากระบบกองส่วยไม่ชอบสักได้เริ่มขึ้นในคอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อรัฐเปิดโอกาสให้ไฟรในสังกัดกองส่วยเสียเงินทดแทนการทำงานในกองส่วยได้ เช่น กองส่วยของรัฐเปิดโอกาสให้เลิกในสังกัดส่งเงินแทนทองคำส่วยในอัตราคนละ ๑ ตำลึง ๒ บาท^{๑๕๒} และกองส่วยเงินที่รัฐจัดเก็บในระบบเงินตราในอัตราไฟรคนละ ๒ ตำลึง ๒ บาท^{๑๕๓} และทาสคนละ ๑ ตำลึง^{๑๕๔} และนอกจากนั้นยังมีกองส่วยชนิดอื่นๆที่มีการจัดเก็บเป็นระบบเงินตราอีก

จากการที่รัฐจัดเก็บส่วยในระบบเงินตราเพิ่มมากขึ้น ทำให้ไฟรส่วยสามารถที่จะไปประกอบอาชีพอย่างอื่นได้ เพราะไฟรสามารถนำเงินมาชำระค้อพันธะในระบบส่วยได้ ดังปรากฏว่า ไฟรกองส่วยไม้ขอนแก่นเมืองพิษณุโลกได้ไปทำการค้าที่เมืองนครราชสีมา^{๑๕๕} จากการที่ไฟรมีโอกาสทำธุรกิจส่วนตัว เพราะรัฐได้เปิดโอกาสให้ไฟรและทาสในสังกัดกองส่วยเสียเงินแทนการเกณฑ์แรงงานได้ ซึ่งไฟรก็นำจะหาเงินมาทดแทนค่าจ้างในกองส่วยที่คนสังกัดได้โดยจ่ายในรูปแบบเงินตรา เพราะได้พบหลักฐานที่กล่าวถึงไฟรส่วยได้ไปทำการค้าเพื่อนำเงินมาเสียค่าส่วยที่ถูกเกณฑ์แรงงาน^{๑๕๖} จากหลักฐานดังกล่าวพอจะเห็น

^{๑๕๑} กษ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๔๘. สารตรา เรื่องให้เอาตัวหลวงพิไชยกับขุนละครมาชำระเรื่องเรียกเงินชำระการตัวเลขมากเกินไป.

^{๑๕๒} กษ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๔.

^{๑๕๓} กษ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๔.

^{๑๕๔} กษ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๑๓, เลขที่ ๑๒๔. บัญชี

เลิกส่วยกองนอก.

^{๑๕๕} กษ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๑๔๗.

^{๑๕๖} กษ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๓๘.

ภาพของไฟไหม้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือที่สังกัดอยู่ในระบบส่วยว่าต้องรับภาระส่งส่วยให้แก่รัฐ ทั้งในรูปสิ่งของและถ้าไปมีก็สามารถจัดส่งให้รัฐในรูปเงินตราทดแทนได้ และจากการที่ไฟไหม้ต้องรับภาระเพิ่มขึ้นจากกองส่วยของรัฐที่ตั้งขึ้นใหม่ๆ เช่นกองส่วยทองแดง กองส่วยเงินและกองส่วยชนิดอื่นๆที่จัดเก็บในระบบเงินตราในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงน่าจะเป็นแรงผลักดันที่ทำให้ไพร่พยายามหลุดออกจากระบบไพร่ส่วยในกองส่วยที่สังกัดเดิม ซึ่งปีภาระงานรับผิดชอบที่หนักกว่าเข้าหากองส่วยที่มีภาระงานเบา และย้ายเข้าสู่กองส่วยที่ค่าแรงอัตรากារส่งส่วยในรูปตัวเงินที่ถูกกว่า^{๕๗}

อย่างไรก็ตามการเปิดโอกาสให้ไพร่ในสังกัดนำเงินตราบาทชำระได้แทนสิ่งของ และการเกณฑ์แรงงานน่าจะเป็นสาเหตุที่เป็นแรงจูงใจในการผลิตเพื่อการค้า และทำให้ไพร่หลุดออกจากระบบการควบคุมของรัฐหันมาประกอบการค้าและบางส่วนก็ถูกใช้ในกระบวนการผลิตเพื่อการค้า^{๕๘}

๒. ระบบเจ้าภาษีนายอากร

ระบบดังกล่าวเป็นระบบที่ส่งผลกระทบต่อไพร่โดยทั่วไป กล่าวคือนอกจากไพร่จะถูกสังกัดในกองส่วยและถูกเกณฑ์ส่วยแล้ว กิจกรรมที่ท่านนอกเหนือเป็นการส่วนตัวในการทำมาหากินและมีผลผลิตส่วนเกิน ซึ่งรัฐก็จะทำการจัดเก็บในรูปของภาษีอากร และระบบดังกล่าวเป็นกลไกของรัฐอย่างหนึ่งที่ถูกนำไปใช้จัดเก็บผลผลิตชนิดใหม่ๆในหัวเมืองฝ่ายเหนือ เช่นการจัดเก็บอากรเกวียน อากรสพัตษร ภาษีไม้ซุง เป็นต้น ซึ่งการจัดเก็บอากรดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่ไพร่และทาสในหัวเมืองฝ่ายเหนือจากการจัดเก็บภาษีอากรของรัฐในบริเวณดังกล่าว

ปฏิริยาการต่อต้านการจัดเก็บภาษีอากรของรัฐได้เกิดขึ้นในหัวเมืองฝ่ายเหนืออย่างรุนแรง โดยเฉพาะการต่อต้านการจัดเก็บอากรเกวียนใน ๖ หัวเมืองฝ่ายเหนือ

^{๕๗} เช่น ย้ายจากกองส่วยไม้ขนสัก เข้าสู่กองส่วยทองแดง เป็นต้น.

^{๕๘} จะกล่าวในหัวข้อต่อไป.

ถึงแม้ว่าในช่วงแรกการต่อต้านระบบการจัดเก็บของราษฎรต่อการจัดเก็บอากรเกวียนจะได้รับการสนับสนุนจากเจ้าเมืองและกรมการเมืองในหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะที่เมืองกำแพงเพชรเจ้าเมืองได้ทำการชักชวนไม่ให้ราษฎรเสียอากร และเมื่อเมืองพิษณุโลก พิชัย พิจิตร สุโขทัย และสวรรคโลก รู้ว่าเจ้าเมืองกำแพงเพชรชักชวนการเสียอากรก็ได้ทำตามแบบอย่างบ้างในเวลาต่อมา^{๑๕๕} และถึงแม้ว่าราษฎรจะไม่แสดงปฏิกิริยาการต่อต้านระบบดังกล่าวโดยตรงซึ่งอาจจะเป็นเพราะเจ้าเมืองและกรมการเมืองสนับสนุน แต่ก็เป็นที่ร้องบ่งชี้ถึงภาวะการจัดเก็บอากรที่ค่อนข้างชุกครึบต่อเครื่องทำมาหากินของราษฎรโดยเฉพาะการจัดเก็บอากรเกวียน อย่างไรก็ตามได้ตรวจพบหลักฐานการต่อต้านการจัดเก็บอากรดังกล่าวที่กระทำโดยราษฎรเอง ดังปรากฏว่าราษฎรเมืองพิจิตรต่อต้านระบบการจัดเก็บอากรเกวียน กล่าวคือ "พระพิจิตรให้หลวงยกบัตรเที่ยวเบิกเรียกเก็บแก่ราษฎรเกิดคิดความเกินภาษีฉีกประเภท..."^{๑๖๐} นอกจากนั้นยังพบว่ามีการต่อต้านระบบดังกล่าวอีกกรณี "ขุนพินิจวาริ เจ้าภานูนุ่นยื่นเรื่องไปยังลูกขุน ณ ศาลาไปเรียกเก็บภาษีน้ำมันยางกับราษฎรแขวงเมืองเหนือซึ่งมีต้นจั่ว และทำน้ำมันยางไม่ยอมเสียภาษี..."^{๑๖๑}

ปัญหาการต่อต้านการจัดเก็บภาษีอากรของราษฎรค่อนข้างเป็นปัญหาที่ปืดเยื้อที่ยากต่อการแก้ไข

ส่วนการต่อต้านการจัดเก็บระบบภาษีอากรทางอ้อม ดังปรากฏการจัดเก็บอากรสมัตตษรเมืองนครสวรรค์ ซึ่งรัฐทำการจัดเก็บอากรเป็นจำนวน ๓๖ รายการ ซึ่งนับว่าเป็นการจัดเก็บที่ค่อนข้างชุกครึบต่อการผลิต โดยเฉพาะการจัดเก็บพืชที่ใช้ในชีวิตประจำวันดังที่กล่าวมาแล้ว ในส่วนของการจัดเก็บอากรสมัตตษรจึงเป็นสาเหตุที่ทำให้ราษฎร

^{๑๕๕} กหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๔๘.

^{๑๖๐} กหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๗๐.

^{๑๖๑} กหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๕๗.

เลิกปลูกพืชชนิดที่รัฐกำหนดในการจัดเก็บอากร^{๑๖๒} และนอกจากนั้นราษฎรยังทำการหลีกเลี่ยงการจกเก็บอากรในรูปแบบต่างๆอาทิเช่นการจกเก็บอากรยาสูบ รัฐกำหนดให้เจ้าภาษีนายอากรจกเก็บอากรต่อราษฎร ในอัตราเป็นหลุม โดยกำหนดอัตราจกเก็บหลุมละไม่เกิน ๔ คัน โดยการจกเก็บ ๑,๐๐๐ หลุมคือ ๑ บาท แต่ราษฎรมักจะหลีกเลี่ยงการจกเก็บโดยการปลูกยาสูบเป็นหลุมใหญ่ และยาวซึ่งปลูกยาสูบเกินอัตราที่รัฐกำหนดตั้งแต่หลุมละ ๕ คัน ๖ คัน จนถึงหลุมละ ๒๐ ถึง ๓๐ คัน^{๑๖๓} เพื่อจะให้เจ้าภาษีนายอากรได้เก็บได้เพียง ๑ หลุม ลักษณะดังกล่าวเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงการหลีกเลี่ยงทางอ้อมของราษฎรต่อการจกเก็บในระบบเจ้าภาษีนายอากรในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

อาจกล่าวสรุปได้ว่าการจกเก็บภาษีอากรได้ทำให้ราษฎรบางกลุ่มต่อต้านระบบการจกเก็บของรัฐทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งเป็นเครื่องบ่งชี้ให้เห็นสถานะภาพของไพร่ที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป

อาจกล่าวได้ว่าการจกเก็บผลประโยชน์ของรัฐทั้งในรูปของส่วยและการเกณฑ์ส่วย และตลอดจนระบบเจ้าภาษีนายอากรได้เริ่มเปลี่ยนแปลงการจกเก็บมาเป็นระบบเงินตรามากขึ้น กล่าวคือเงินตราเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อไพร่และทาสในบริเวณดังกล่าว โดยเฉพาะไพร่สามารถที่จะปลื้มตัวเองออกจากระบบการสังกัดอยู่ในกองส่วย โดยการไปทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจของตนเองได้มากขึ้นกล่าวคือ สามารถจะทดแทนกิจกรรมการรับภาระกองส่วยในค่านการเกณฑ์แรงงานเป็นเงินตราได้มากขึ้น และจากการจกเก็บกิจกรรมทางเศรษฐกิจของรัฐในระบบเงินตราได้เปิดโอกาสให้ไพร่หลุดออกจากระบบส่วยมากขึ้น โดยการไปทำกิจกรรมค้าขายมากขึ้น และการเกณฑ์แรงงานของรัฐในการ

^{๑๖๒} กษ., จกหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๗๑.

^{๑๖๓} กษ., จกหมายเหตุนครบาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๗๖. สารตราถึงพระยาสวรรคโลก, พระยาสุโขทัย เรื่องตั้งเงินสอนหมื่นภักดีสมบัติเป็นนายอากร.

เกณฑ์ช่วยรัฐต้องรับภาระคือไพร่โดยออกค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูไพร่ที่ถูกเกณฑ์ ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๖ รัฐสั่งให้เมืองเพชรบูรณ์เกณฑ์เด็กเมืองเพชรบูรณ์ หล่มสัก เลาย และแก่นท้าวมาร่อนทอง ที่เมืองวิเชียร และเมืองบัวชุมว่า

เลิกจากหัวเมือง ๔๐๐ คน มาร่อนชั้นสุกร... และให้ลิกอ่านข้อหา
เสียบึง ๗ แฉวงเมืองเพชรบูรณ์มาเลี้ยงไพร่พล ข้อข้าวเลี้ยงไพร่
พลร่อนทองถึง ๕ เกวียน ๑๐ ถึง..."^{๑๖๔}

ซึ่งลักษณะของการรับภาระของรัฐคือการเลี้ยงดูไพร่ในช่วงเวลาดังกล่าวไม่เคยปรากฏมาก่อน ทั้งนี้อาจจะมีผลสืบเนื่องมาจากแรงงานไพร่เริ่มมีค่าเป็นเงินตราแล้ว ดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป ซึ่งจากหลักฐานดังกล่าวเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของไพร่ในเวลาต่อมา โดยมีระบบเงินตราเข้าเกี่ยวข้องในชีวิตประจำวัน

๕.๓.๒ การแปรรูประบบส่วย

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในหัวเมืองฝ่ายเหนือ เริ่มปรากฏให้เห็นชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวน่าจะมีผลสืบเนื่องมาจากนโยบายการผลิตเพื่อการค้าที่เพิ่มมากขึ้นในคอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางการค้าได้เริ่มเปลี่ยนแปลงจากสินค้าของป่ามาสู่สินค้าภาคเกษตรกรรมซึ่งจะส่งผลกระทบต่อพื้นที่ในการเพาะปลูก ดังปรากฏว่าพื้นที่ในขอบเขตปริมณฑลหัวเมืองรายรอบกรุงเทพฯ ได้ถูกใช้เป็นแหล่งผลิตสินค้าภาคเกษตรกรรม กล่าวคือผลผลิตจากภาคเกษตรกรรมส่วนใหญ่ในหัวเมืองลุ่มน้ำเจ้าพระยาคอนล่าง ซึ่งเป็นเขตเพาะปลูกเดิมของราชอาณาจักรอยุธยาโดยเฉพาะพื้นที่ที่ทำการเพาะปลูกข้าวในเขตเมืองอ่างทอง เมืองลพบุรี เมืองอินทร์ เมืองพรหม เมืองสิงห์ เมืองสวรรค เมืองสุพรรณบุรี และได้มีการขยายพื้นที่ทำการเพาะปลูกใหม่ในเขตทางตอนใต้ของกรุงเก่า ตั้งแต่ปทุมธานี นนทบุรี จนถึงกรุงเทพฯ^{๑๖๕}

^{๑๖๔} กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๔๐. หนังสือพระยาศรีสทเทพถึงพระสุริยวงษา เรื่องขอแรงเลิกจากเมืองต่างๆาร่อนทอง.

^{๑๖๕} ชลดา โกพิชคา, ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๔๔ (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๕๐.

และนอกจากนั้นยังมีบางพื้นที่ ที่ขยายตัวในการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการ
 ค่าในการปรับเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ในสินค้าภาคเกษตรกรรมเพื่อการส่งออก
 โดยเฉพาะในบริเวณหัวเมืองชายทะเล เช่นหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออกหัวเมือง
 ทางภาคใต้ เป็นพื้นที่การผลิตเพื่อส่งออกที่สำคัญ อาทิเช่นเมืองจันทบุรี ซึ่งเป็นเมืองท่า
 ตลาดรับซื้อชายสินค้าและการขนส่งที่สำคัญทางภาคตะวันออก และนอกจากนั้นยังเป็นพื้นที่
 ซึ่งมีการเพาะปลูกพริกไทยซึ่งนอกเหนือจากเมืองจันทบุรีแล้วเมืองฉะเชิงเทรา นครนายก
 ปราจีนบุรี พนมสนิม ชลบุรี บางละมุง ระยอง ตราด ก็เป็นแหล่งผลิตสินค้าภาคเกษตร
 กรรม ในขณะที่หัวเมืองฝ่ายตะวันตก เช่นสาครบุรี นครชัยศรี สมุทรปราการได้กลายเป็น
 เป็นแหล่งผลิตภาคเกษตรกรรมเพื่อการส่งออกเช่นกัน^{๑๖๖} ซึ่งจะเห็นได้จากนโยบายการ
 ค่าเพื่อการส่งออกของรัฐในสินค้าภาคเกษตรกรรมจึงทำให้รัฐเริ่มเข้ามามีบทบาทในการ
 ควบคุมการผลิตซึ่งรัฐใช้ทั้งวิธีการควบคุมโดยตรงและสนับสนุนการผลิต ซึ่งการควบคุมโดย
 ตรงอยู่ในความควบคุมจากศูนย์กลางเช่น กรมท่า จะทำการรับผูกขอบ ๕ หัวเมืองคือ
 จันทบุรี ตราด ระยอง บางละมุง ชลบุรี สาครบุรี สมุทรปราการ และนนทบุรี^{๑๖๗} และ
 นอกจากนั้นรัฐยังเริ่มทำการลงทุนการผลิตเพื่อการค้า ดังปรากฏว่ารัฐได้ทำการลงทุนทำ
 อุตสาหกรรมน้ำตาล โดยตั้งโรงหีบอ้อยที่เมืองนครชัยศรี ๒ โรง ฉะเชิงเทรา ๑ โรง
 ซึ่งใช้เงินทุนไป ๕๐,๓๑๒ บาท ในช่วงระยะเวลา ๒๓๘๐-๒๓๘๒ ใช้พื้นที่ในการเพาะ
 ปลูก ๒๒๓ ไร่ ซึ่งอยู่ในความรับผูกขอบของพระยาวิเศษไชยโย เจ้าเมืองฉะเชิงเทรา
 และในความดูแลของพระยาศรีวิชัย เจ้ากรมพระคลังสินค้าและรองเสนาบดีกรมท่า^{๑๖๘}

^{๑๖๖} ชลดา โกวิทกา, ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ..., หน้า ๕๑.

^{๑๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒.

^{๑๖๘} กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๑, "บัญชีพระยาวิเศษไชยโย"

ซึ่งนโยบายการผลิตเพื่อการส่งออก รัฐได้กำหนดเขตเศรษฐกิจในการเพาะปลูกพืชเพื่อการ
ค้าขึ้น ดังปรากฏว่า เจ้าพระยาพระคลัง เป็นผู้ลงทุนทดลองปลูกยาสูบและกาแฟที่จันทบุรี^{๑๖๕}
และในเวลาต่อมาได้เสนอขายให้แก่บาวริงในปี พ.ศ. ๒๓๕๘ และนอกจากนั้นรัฐยังทำ
การสนับสนุนให้เอกชนทำการผลิตเพื่อการค้าในเขตพื้นที่แถบเมือง นครชัยศรี ๓ ฉะเชิงเทรา
ชลบุรี และจันทบุรี ทำการเพาะปลูกอ้อยซึ่งมีทั้งชาวไทยและชาวจีนเป็นผู้ลงทุนในการผลิต
ซึ่งกรอเฟิร์ด กล่าวว่า ผู้ทำการเพาะปลูกอ้อยนั้นมีทั้งชาวจีนและไทย และนำตาลจากอ้อย
เมื่อ ๑๓ ปีก่อน ชาวจีนเป็นผู้ทำการเพาะปลูก เนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากทางราช
การ^{๑๗๐}

อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าขอบเขตและพื้นที่ของการควบคุมการผลิตเพื่อการค้า
ของรัฐอยู่ในวงจำกัด โดยเฉพาะในขอบเขตของหัวเมืองรายรอบปริมณฑลกรุงเทพฯ และ
หัวเมืองชายทะเลที่มีการคมนาคมทางน้ำที่สะดวกต่อการขนส่งผลผลิต ถึงแม้ว่าจะไม่พบ
หลักฐานการขยายพื้นที่ในการผลิตภาคเกษตรกรรมเข้าครอบคลุมพื้นที่ที่จะเป็นแหล่งการ
ผลิตเพื่อการค้าในหัวเมืองฝ่ายเหนือ แต่ปัจจัยประการสำคัญอย่างหนึ่งของรัฐที่ส่งผล
กระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในหัวเมืองฝ่ายเหนือตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓
ก็คือการขยายพื้นที่เพาะปลูกเพื่อการค้าในขอบเขตหัวเมืองปริมณฑลกรุงเทพฯ และหัวเมือง
ชายทะเล ได้ส่งผลกระทบต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางด้านการผลิตที่ส่งผลต่อปัจจัยการผลิต
ของแรงงานในระบบช่วยในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่งจากงานเขียนวิทยานิพนธ์ของ ชลดา
โกพิชิตา "ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-
๒๔๔๕" ได้ให้ภาพแรงงานในระบบทาสและไพร่ที่ทำการเคลื่อนย้ายตัวเองเข้าสู่พื้นที่

๑๖๕

Sir John Bowring. The Kingdom and People of Siam Vol 2

(Kuala Lumpur : Oxford U. Press, 1969), p. 278.

๑๗๐

John Crawford. The Crawford Papers, 1915, p. 111.

ที่ทำเพาะปลูกเพื่อการค้า^{๑๗๑}

ทั้งนี้ น่าจะมีผลสืบเนื่องมาจากนโยบายของรัฐที่ส่วนทางกับการควบคุมแรงงาน เพราะปรากฏว่ารัฐได้ทำการแบ่งไพร่พลที่ถูกกวาดต้อนมาจากภาวะของสงครามกับลาว ในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๖๕-๒๓๗๕ จากเมืองเพชรบูรณ์ให้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งที่เมือง นครชัยศรี^{๑๗๒} เพื่อบำเพ็ญแรงงานต่อการผลิตเพื่อการค้า และในขณะเดียวกันรัฐก็พยายาม จัดสรรปันส่วนไพร่ในหัวเมืองต่าง ๆ ที่มีแรงงานเกินความจำเป็นไปไว้ในสังกัดของกองส่วย บางหัวเมืองที่มีการระงำนมากและขาดแคลนในสังกัด ดังปรากฏว่าในบัญชีกองส่วยไม้ขน สักเมืองกำแพงเพชรมีเลขหัวเมืองอื่นสังกัดเป็นจำนวนมาก กล่าวคือ

"เมืองกำแพงเพชร

ได้เลิกเมืองสุโขทัย	๗	}	รวมเลิก ๑๓๕ คน ^{๑๗๓}
ได้เลิกเมืองพิษณุโลก	๒		
เมืองกำแพงเพชร	๑๐		
เมืองนครราชสีมา	๕		
หลวงณรงค์ เมค			
เมืองสุโขทัย	๑๐		
เลิกเมืองพิษณุโลก	๑๖		
กรุงเทพฯ	๗๒		

^{๑๗๑} ฎีการายละเอียด ชลดา โกพิชิตา, ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ..., หน้า ๘๐.

^{๑๗๒} กษ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๘, เลขที่ ๘๗. บัญชีจำนวน เลิกเมืองเพชรบูรณ์.

^{๑๗๓} กษ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๕๗. บัญชีจำนวน ส่วยไม้ขนสักเมืองกำแพงเพชร. และหลักฐานให้ตัวเลขผิดที่จริงต้องเป็น ๑๒๒ คน.

จากหลักฐานดังกล่าวได้ให้ภาพการเคลื่อนย้ายแรงงานของไพร่โดยรัฐส่วนกลางเข้าสู่ระบบกองส่วยที่ขาดแคลนแรงงาน แต่สิ่งดังกล่าวก็มิได้สกัดกั้นการหลุดออกจากระบบของไพร่และทาสในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ เพราะปรากฏว่ามีไพร่จากกองส่วยเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะกองส่วยไ้ขอนแก่นและกองส่วยทองในคอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ หลุดออกจากระบบการควบคุมของรัฐและเคลื่อนย้ายตัวเองเข้าสู่หัวเมืองที่ต้องการแรงงานในการผลิตเพื่อการค้า^{๑๗๔}

การเคลื่อนย้ายไพร่เข้าสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือเข้าไปสังกัดในกองส่วยไม่กับการเคลื่อนย้ายไพร่เข้ามาสู่สังกัดในหัวเมืองที่ผลิตภาคเกษตรกรรมในการผลิตเพื่อการค้าในหัวเมืองขอบเขตปริมณฑลกรุงเทพฯ น่าจะเป็นข้อเปรียบเทียบได้เป็นอย่างดีถึงสภาพของไพร่ ปรากฏว่าไพร่ที่เคลื่อนย้ายเข้าสู่หัวเมืองในขอบเขตปริมณฑลกรุงเทพฯ โดยเฉพาะในเขตเศรษฐกิจที่ผลิตภาคเกษตรกรรม กลุ่มแรงงานพวกนี้สามารถผลิตเพื่อการค้าได้ ในขณะที่ไพร่ที่ถูกเคลื่อนย้ายเข้าสู่ระบบกองส่วย ไม่สามารถที่จะสะสมผลผลิตส่วนเกินได้ จึงทำให้ไพร่ขาดความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ

การขาดประสิทธิภาพในการควบคุมแรงงานในระบบไพร่ต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระบบกองส่วยในหัวเมืองฝ่ายเหนือ revealed ได้ชัดเจนในคอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ ดังปรากฏว่ารัฐได้ทำการยกเลิกส่วยค้างส่งไม้ขอนแก่นในหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นจำนวนถึง ๗,๐๖๕ ต้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๘๒-๒๓๘๕ ทั้งในระบบกองส่วยและส่วยเกณฑ์ โดยรัฐให้เหตุผลว่า

พระบรมราชโองการรับสั่ง ทานพระยาราชสุภาวดีว่าไม้รายนี้
ข้าหลวงซึ่งขึ้นไปเร่งไม้กับเจ้าเมือง กรมการ นายหมวก นายกอง
จะเรียกเอาไม้แต่เงินมาเสียแล้ว นายเวณมหาคไทยไม่รู้ จะตั้งบัญชี
ไม้ค้างจะให้เร่งเอาไม้ตามบัญชีซึ่งค้างเหล่าเจ้าเมือง กรมการก็

^{๑๗๔} คุุรายละเอียด ชลดา โกพิชิตา, ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ...,

จะเร่งเอาไม้กับไฟๆ ก็จะได้รับความยากแค้นเดือดร้อน สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงพระมหากรุณาเมตตาแก่ไพร่ฟ้าชาวแผ่นดินเป็นเป็นอันมาก ถ้าไพร่สงไม่ครบตามเกณฑ์แล้ว แลส่งยังไม่ครบก็ตีไพร่ป่วยไข้เป็นพิการ คัดไม้ไม่ได้ ไพร่ตายยังไม่หักบัญชี เจ้าเมือง กรมการ นายหมวด นายกอง ยังตั้งบัญชีว่าไม่ค่าง จะเร่งเอาไม้กับตัวไพร่และบุตรภรรยาขึ้น โปรงเกล้าฯ ไหย่ไม้ที่ค่าง พระราชทานให้แก่ไพร่ตั้งแต่ปีขุนเอกศก มาจนปีมะเส็งสัพศก... ๑๗๕

ความเปลี่ยนแปลงในระบบกองส่วย เริ่มทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นเมื่อรัฐไม่สามารถจัดเก็บผลผลิตในรูปของสิ่งของได้ และประกอบกับไฟและทาสก็พยายามเปลี่ยนแปลงสถานภาพของตัวเองไปสังกัดอยู่ในกองส่วยอื่นๆที่รัฐจัดตั้งขึ้นมาใหม่ โดยกำหนดมาตรฐานการจัดส่งส่วยในรูประบบเงินตรา ดังปรากฏว่าไพร่ที่สังกัดกองส่วยไม้ขอนสัก ก็พยายามย้ายสังกัดมาสู่กองส่วยทองแดงที่รัฐจัดตั้งขึ้นใหม่ และทำการจัดเก็บในรูปตัวเงิน โดยที่นายกองส่วยบริวารก็ปรากฏว่า

...แต่เลิกเก็บสักเคยทำส่วยไม้ขอนสัก มาแต่เคยอย่างไรก็ให้ส่งไม้ ขอนสักลงไปให้ครบจำนวนตามอย่างแตกอน อย่าให้ชักทอนเอาเลิก เก็บสักมาทำส่วยทองแดงให้ไม้สักขาดจำนวนไปเป็นอันขาดอีกทีเดียว... ๑๗๖

อย่างไรก็ตามการออกประกาศห้ามนายหมวด นายกองนำไพร่ย้ายสังกัดในกองส่วยเดิมไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะในเวลาต่อมารัฐก็ไม่สามารถชะลอตัวการเปลี่ยนแปลงของไพร่ในระบบกองส่วยได้ จากสาเหตุดังกล่าวจึงทำให้รัฐต้องปรับเปลี่ยนนโยบายทางเศรษฐกิจในรูปแบบเดิมคือ การจัดเก็บในรูปสิ่งของมาเป็นการจัดเก็บในระบบเงิน

๑๗๕ กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๒๖. สารตราตอบเมืองนครราชสีมา ส่งคืนหนังสือเมืองนครพนม เรื่องสืบราชการเมืองแซรก.

๑๗๖ กหข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๓. สารตราเรื่องตอบครั้งส่วยกับเรื่องเกณฑ์เจ้าเมือง กรมการ กองนอกทำส่วยทองแดงฯ.

ตราเพิ่มมากขึ้นในกองช่วยเหลือใหม่ๆ จากการปรับเปลี่ยนนโยบายดังกล่าว จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้ไพร่และทาสได้เริ่มแปรสภาพแรงงานเป็นคัวเงินดังปรากฏว่า ไพร่ช่วยบ้านเมือง เพชรบูรณ์นายวุฒิบที่เพาะปลูกไว้ไปขาย เพื่อนำเงินมาชดใช้ค่าช่วยบ้าน^{๑๗๖}

การเปลี่ยนแปลงในระบบช่วยเร่เห็นได้ชัดมากขึ้น เมื่อรัฐไม่สามารถหยุดยั้งการหลั่งไหลของแรงงานไพร่ที่มีค่าเป็นคัวเงินได้ ระบบการแปรรูปช่วยเกณฑ์และกองช่วยมาเป็นในรูปคัวเงินที่เห็นได้ชัดเจนนากยิ่งขึ้น เมื่อรัฐได้จัดตั้ง "กองช่วยเงิน" ในขอบเขตหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นเป็นครั้งแรก กล่าวคือในปี พ.ศ. ๒๓๕๕ รัฐได้จัดตั้งกองช่วยเงินใน ๕ หัวเมืองฝ่ายเหนือคือ พิษณุโลก ๑๑ กอง สุโขทัย ๘ กอง สวรรคโลก ๔ กอง พิไชย ๑ กอง และนครสวรรค์ ๑ กอง ซึ่งมีคัวเล็กในสังกัด ๑,๑๐๗ คน โดยกำหนดอัตราจัดเก็บทั้งไพร่และทาสในอัตราเท่ากันคือ ๒ ตำลึง ๒ บาท^{๑๗๗} และเพิ่มจำนวนเล็กในสังกัดขึ้นอีกในปี พ.ศ. ๒๓๕๐ คน เป็นจำนวน ๑,๑๓๖ คน ซึ่งสามารถจัดเก็บเป็นจำนวนเงินถึง ๓,๖๗๑ บาท^{๑๗๘} และได้ทำการเปลี่ยนแปลงอัตราจัดเก็บระหว่างไพร่และทาสเป็นคนละอัตรากัน กล่าวคือไพร่ ๒ ตำลึง ๒ บาท และทาส ๑ ตำลึง ๑ บาท^{๑๗๙} และจะเห็นได้ว่าในช่วงระยะเวลาเพียง ๓ ปี (พ.ศ. ๒๓๕๕-๒๓๕๐) การเพิ่มปริมาณของกองช่วยเงินได้เพิ่มปริมาณการจัดเก็บเพิ่มขึ้นอีกกล่าวคือรัฐสามารถจัดเก็บเป็นเงินในกองช่วยเงินที่เพิ่มขึ้นในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ ในหัวเมืองฝ่ายเหนือถึง ๑๑,๑๑๐ บาท มีเล็กในสังกัดกองช่วย ๕ หัวเมืองถึง ๑,๒๖๐ คน^{๑๘๐} และนอกจากนั้น

^{๑๗๖} กษ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๓๕. หนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงเมืองลพบุรีเรื่องให้ผู้ร้ายที่ฆ่าจีนเขี้ยวตายไปชำระ.

^{๑๗๗} กษ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๑๔. บัญชีเลขช่วยเงินหัวเมืองค่างฝ่ายเหนือ.

^{๑๗๘} กษ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๕๒. บัญชีช่วยเงินเมืองพิษณุโลก.

^{๑๗๙} กษ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๖๑. บัญชีเลขกองนอกของพระยาศรีสหเทพผู้ถึงแก่กรรมชำระให้เป็นเลขช่วยเงิน.

^{๑๘๐} กษ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๕๔. บัญชีกองนอกพระยาศรีสหเทพผู้ถึงแก่กรรมชำระให้เป็นเลขทำช่วยเงิน.

ตารางที่ ๑
-บัญชีเงินส่วยหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก

พ.ศ. ๒๓๓๐ และ ๒๓๓๑

เมือง	จำนวนเลกทำส่วย		อัตราเงินต่อคน		จำนวนส่วยทั้งหมด(บาท)	
	๒๓๓๐	๒๓๓๑	๒๓๓๐	๒๓๓๑	๒๓๓๐	๒๓๓๑
จำปาศักดิ์	๒,๗๓๖	๓,๐๖๐	๓	๔	๑๕,๐๘๒	๑๒,๒๔๐
คำทองใหญ่	๕๕๔	๖๑๑	๓	๔	๔,๑๕๘	๒,๔๔๔
คำทองน้อย	๑๑๒	๑๑๒	๓	๔	๓๕๔	๔๕๘
ขงเจียม	๑๖๔	๑๖๔	๓	๔	๑,๑๕๘	๖๕๖
พน	๑๐๘	๑๑๘	๓	๔	๓๕๖	๔๗๑
สะพาค	๑๕๖	๑๕๖	๓	๔	๑,๐๕๒	๖๓๔
ศรีทันกร	๑,๐๐๐	๑,๐๓๓	๔	๔	๔,๐๐๐	๔,๑๓๒
สาละวัน	๖๘๒	๖๘๓	๔	๔	๒,๗๒๘	๒,๗๓๒
เชียงคาง	๘๐	๘๐	๔	๔	๓๒๐	๓๒๐
แสนปาง	๔๑๒	๔๑๒	๔	๔	๑,๖๔๘	๑,๖๔๘
สะเม็ยะ	๑๑๖	๑๑๖	๔	๔	๔๖๔	๔๖๔

ที่มา : กหช. จดหมายเหตุน ร.๓ จ.ศ. ๑๑๕๒ เลขที่ ๑๔ บัญชีส่งทองเงิน และสิ่งของ
ส่วยเมืองลาวตะวันออก

- หมายเหตุ ๑. เมืองนครจำปาศักดิ์ เป็นเมืองเดียวที่ได้รับการยกเลกในปี พ.ศ.
๒๓๓๐ ถึง ๖๐๖ คน จึงเสียส่วยเพียง ๒,๗๓๖ คน ทั้งๆที่มีเลก
ทั้งหมด ๓,๓๓๒ คน
๒. ในช่องอัตราเงินต่อคนและช่องจำนวนส่วยทั้งหมดในเอกสารระบุเป็น
อัตราแบบเก่า เช่น จำปาศักดิ์ คนละ $\frac{๑}{๓}$ จำนวนส่วยทั้งหมด
๑๐ | ๒ แต่เพื่อความเข้าใจง่ายจึงได้คิดเป็นบาทอย่างปัจจุบัน
ค่าเงิน | บาท
เพื่อ | สลึง
ไฟ

ที่มา ชีรชัย บุญมาธรรม, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหัวเมืองกาฬสินธุ์..., หน้า ๘๑.

ยังได้เพิ่มปริมาณการจัดเก็บกองทุนช่วยเหลือเงินในหัวเมืองบนที่ราบสูงโคราช กล่าวคือรัฐได้จัดตั้งกองทุนช่วยเหลือเงินในหัวเมืองบริเวณดังกล่าวถึง ๑๓ หัวเมือง อันได้แก่ นครจำปาสัก คำทองน้อย อุบล คำทองใหญ่ กง สภาข สเปียงะ สีทันดร แส่นปาง เจียม สาดะวัน เชียงแตง หนองละหาร เป็นจำนวนเงินถึง ๓๖,๐๗๖ บาท^{๑๘๒} และในเวลาต่อมาได้เพิ่มกองทุนช่วยเหลือเงินในบริเวณดังกล่าวขึ้นอีกคือเมืองชนบท ขอนแก่น เลย ศรีสะเกษ และยโสธร และเป็นที่น่าสังเกตว่ากองทุนช่วยเหลือเงินในเขตหัวเมืองภาคกลางมิได้ขยายขอบเขตการจัดตั้งกองทุนช่วยเหลือเงินเหมือนในหัวเมืองฝ่ายเหนือและหัวเมืองที่ราบสูงโคราช จากการตรวจสอบหลักฐานในหัวเมืองชั้นในหรือบริเวณภาคกลางพบว่ามิได้มีกองทุนช่วยเหลือเงินเพียง ๒ หัวเมืองคือ ชัยนาท และสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าในเขตท้องที่ ที่เป็นแหล่งผลิตสินค้าภาคเกษตรกรรมเพื่อการค้าไม่มีการจัดตั้งกองทุนช่วยเหลือเงินเลย ซึ่งอาจจะผิดพลาดเนื่องจากมาจากแรงงานในบริเวณหัวเมืองดังกล่าวถูกดึงตัวเข้าสู่ระบบแรงงานจ้างในภาคเกษตรกรรม

อย่างไรก็ตามสาเหตุของการจัดตั้งกองทุนช่วยเหลือเงิน น่าจะมีเหตุผลมาจากรัฐไม่สามารถควบคุมการเคลื่อนย้ายของแรงงานในระบบกองทุนช่วยเหลือได้ และการจัดเก็บในรูปสิ่งของที่คลังข้างเป็นจำนวนมาก จากสาเหตุดังกล่าวถึงแม้ว่ารัฐจะออกประกาศห้ามย้ายกองทุนช่วยเหลือโดยเฉพาะกองทุนช่วยเหลือไม่ขออนุญาตก็กล่าวมาแล้วว่าไพร่สังกัดกองทุนช่วยเหลือไม่ขออนุญาตในหัวเมืองฝ่ายเหนือในทศวรรษสมัยรัชกาลที่ ๓ เคลื่อนย้ายตัวเองเข้าสังกัดกองทุนช่วยเหลือที่จัดเก็บในรูปตัวเงิน เช่นกองทุนช่วยเหลือทองแดง จากปัญหาดังกล่าวได้พบหลักฐานในทศวรรษสมัยรัชกาลที่ ๓ ว่ารัฐไม่สามารถสกัดกั้นการหลั่งไหลของไพร่ต่อการเคลื่อนย้ายออกจากกองทุนช่วยเหลือที่รัฐทำการจัดเก็บในรูปสิ่งของ โดยเฉพาะของป่าเข้าสู่กองทุนช่วยเหลือที่จัดเก็บในรูปตัวเงิน เพราะปรากฏว่ารัฐได้อนุญาตให้ไพร่และทาสในสังกัดกองทุนช่วยเหลือไม่ขออนุญาตและอื่นๆ ในหัวเมืองฝ่ายเหนือย้ายสังกัดกองทุนช่วยเหลือ ดังปรากฏ "...จัดแจงให้ทำช่วยเหลือเงิน

^{๑๘๒} กษ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๕๖. บัญชีเลขช่วยเหลือเงินเมืองไทย.

กับเลขช่วยใบขนสักร์ทำช่วยเงิน..."^{๑๘๓} และ "...เลขช่วยใบ

แบ่งบาททำ	}	กองหลวงไพรณรักษา	๑๘๔
ช่วยเงิน		เลข ๑๗๕ คน ส่งปีมะแม เงิน ๓	

การเปิดโอกาสให้ไพร่เข้ามาสังกัดในกองส่วยที่จัดเก็บในระบบเงินตรา ทำให้รัฐสามารถจัดเก็บส่วยได้ในอัตราที่แน่นอน เพราะจะสกัดปัญหาการตีราคาส่วยที่เป็นสิ่งของมาเป็นรูปตัวเงิน เพราะปรากฏว่าการตีราคาสิ่งของระหว่างหัวเมืองกับรัฐส่วนกลางไม่เท่ากัน^{๑๘๕}

การแปรรูประบบกองส่วยที่จัดส่งสิ่งของในรูปแบบของผลผลิตมาเป็นกองส่วยเงินมิได้กระทำอยู่ในระบบส่วยเท่านั้น เพราะปรากฏว่ารัฐได้ทำการแปรรูประบบกองส่วยบางชนิดมาสู่การจัดเก็บในลักษณะของ "ระบบเจ้าภาษีนายอากร" ดังปรากฏว่าระบบเจ้าภาษีนายอากรบางชนิด ยังมีการผูกคอกอยู่กับระบบกองส่วย โดยเฉพาะอากรป่าผึ้งซึ่งมีไพร่ในสังกัดเหมือนกับในระบบกองส่วย แต่มีชื่อเรียกอากรคงตัวอย่างอากรป่าผึ้งเมืองพิษณุโลก "...หลวงรักอุคมควบคุมเลข นายกองป่าผึ้งกับขุนพิบูล หมื่นเทพ หมื่นชนะ หมื่นจางง นายหมวดคุมเด็กในสังกัด ทำอากรป่าผึ้ง...ส่งอากรสี่ฝั่ง ปีละ ๑๒ ทาบ..."^{๑๘๖}

^{๑๘๓} กทช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๖๑. บัญชีเลขกองนอกของพระยาศรีสหเทพผู้ถึงแก่กรรมชำระให้เป็นเลขทำช่วยเงิน.

^{๑๘๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๘๕} ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, สมภพ บานะรังสรรค์, บรรณาธิการ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๔ (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๕๕.

^{๑๘๖} กทช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๗. สารตราตอบเมืองพิษณุโลก เรื่องให้ชำระเลขช่วยฝั่ง กองหลวงอินสมบัต.

และมีเลิกในสังกัด ดังปรากฏ "...หลวงรักอุคมควบคุมเล็ก นายหมวด ๖ คน ไพร่ ๔๕ คน..."^{๑๘๗} ลักษณะของการจัดเก็บอากรดังกล่าวมีลักษณะของการซ้ำซ้อน กล่าวคือเป็นระบบที่เจ้าภาษีนายอากรที่มีลักษณะกึ่งกองส่วย ซึ่งมีความแตกต่างในระบบส่วยเพียงการได้มาซึ่งการจัดเก็บโดยการประมูลของเจ้าภาษี

จากระบบการจัดเก็บอากรดังกล่าว ได้ให้ภาพถึงการแปรรูปในระบบส่วยมากขึ้นโดยเฉพาะการผลัดภาระให้เอกชนเข้าเป็นตัวแทนในการจัดเก็บแทนที่ตัวแทนอำนาจรัฐในระดับท้องถิ่นโดยเฉพาะเจ้าเมืองและกรมการเมือง ซึ่งจากปัญหาดังกล่าวเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบส่วย โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงในระบบกองส่วยที่เริ่มเห็นได้ชัดเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้จะมาจากเหตุผลที่ว่ารัฐสามารถควบคุมการจัดเก็บในระบบเจ้าภาษีนายอากรในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้สำเร็จ เพราะปรากฏว่าเมื่อระบบเจ้าภาษีนายอากรเข้าสู่หัวเมืองฝ่ายเหนือใหม่ ๆ จะถูกต่อต้านอย่างมากจากผู้นำในท้องถิ่น โดยเฉพาะเจ้าเมืองและกรมการเมืองที่สูญเสียผลประโยชน์ เช่น ในกรณีผู้นำ ๖ หัวเมืองฝ่ายเหนือทำการต่อต้านระบบการจัดเก็บอากรเกวียน และเจ้าเมืองกำแพงเพชรทำการต่อต้านการจัดเก็บอากรสมพิสัย เมืองกำแพงเพชร ที่รัฐส่วนกลางให้ชาวจีนประมูลทำการจัดเก็บ

อย่างไรก็ตามเมื่อระบบดังกล่าวตั้งมั่นในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้สำเร็จ ซึ่งทั้งนี้อาจมีผลสืบเนื่องมาจากการประสานผลประโยชน์ของเจ้านายในท้องถิ่นฝ่ายเหนือกับระบบเจ้าภาษีนายอากรได้ รัฐจึงได้ทำการแปรรูประบบส่วยเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะในกลุ่มหัวเมืองลุ่มน้ำปิง ยม และ น่าน ที่มีการคมนาคมค่อนข้างสะดวก และประกอบกับการอพยพของชาวจีนเป็นจำนวนมากที่เป็นตัวจักรสำคัญในการแปรรูประบบส่วย ดังปรากฏว่ามีชาวจีนเป็นจำนวนมากที่เสนอตัวทำการสำรวจและประมูลการจัดเก็บอากรชนิดใหม่ๆ

^{๑๘๗} กทช., จดหมายเหตุนักวิชาการที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๘, เลขที่ ๑๑๗.

เพิ่มมากขึ้นในหัวเมืองฝ่ายเหนือ (ดูรายละเอียดบทบาทของชาวจีนในบทที่ ๔) เช่นการ
เสนอการจกเก็บอากรสมพัศกร อากรเกวียนฯ เป็นต้น ซึ่งสามารถเห็นความแตกต่างได้
จากกลุ่มหัวเมืองที่มีชาวจีนอพยพเข้าไปอยู่อาศัยมาก ระบบการจกเก็บภาษีอากรจะมีปริ
มาณชนิดของรายการอากรที่ทำการจกเก็บมาก และการจกเก็บภาษีอากรตลาดจะมีราย
การสินค้าและห้างร้านที่ถูกจกเก็บเพิ่มขึ้นตามไปด้วย ดังตัวอย่าง การจกเก็บอากรสมพัศกร
เมืองนครสวรรค์ที่มีชาวจีนเป็นผู้ประกอบการเป็นจำนวนมาก มีรายการจกเก็บอากรถึง
๓๖ ชนิด ในขณะที่หัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ (ยกเว้นตากและเพชรบูรณ์ไม่มีการจกเก็บอากร
ดังกล่าว) มีพืชที่ถูกทำการจกเก็บในอากรสมพัศกรเพียง ๑๔ ชนิด การแปรรูประบบกอง
ส่วยและส่วยเกณฑ์ได้เพิ่มปริมาณมากขึ้นในหัวเมืองที่เป็นเขตอิทธิพลจีน เพราะปรากฏว่า
เมืองเพชรบูรณ์เป็นเมืองที่มีชาวจีนอาศัยอยู่น้อยที่สุดในหัวเมืองฝ่ายเหนือจะมีลักษณะการ
จกเก็บผลประโยชน์ของรัฐ ที่ผูกคติดอยู่กับระบบเก็บคือในรูปของส่วยมากกว่าระบบเจ้า
ภาษีนายอากร เช่นในขณะที่เมืองเพชรบูรณ์ทำการจกเก็บส่วยป่านที่ถูกสังกัดอยู่ในระบบส่วย
เกณฑ์ แต่ในขณะที่การแปรรูประบบส่วยของพืชชนิดเดียวกันในหัวเมืองฝ่ายเหนืออื่นๆ เช่น
พิษณุโลก พิษัย พิจิตร กำแพงเพชร นครสวรรค์ สุโขทัย และสวรรคโลก (ยกเว้นตาก)
ถูกจกเก็บในระบบเจ้าภาษีนายอากร โดยเฉพาะป่านเป็นพืชที่ถูกกำหนดการจกเก็บใน
อากรสมพัศกร ๑ ใน ๓๖ รายการของอากรสมพัศกรเมืองนครสวรรค์และ ๑ ใน ๑๔
รายการของอากรสมพัศกรเมืองพิษณุโลก พิจิตร กำแพงเพชร เป็นต้น^{๑๔๔}

อาจกล่าวสรุปได้ว่าการแปรรูประบบส่วยทั้งประเภทส่วยเกณฑ์และระบบกอง
ส่วยโดยเฉพาะระบบกองส่ว้นั้นได้รับความกระทบกระเทือนมากที่สุดในตอนปลายสมัย
รัชกาลที่ ๓ ซึ่งอาจกล่าวสรุปได้ว่าการแปรรูประบบส่วยกระทำใน ๒ ลักษณะคือ

^{๑๔๔} ดูรายละเอียด การจกเก็บอากรสมพัศกร เมืองนครสวรรค์ พิจิตร พิษณุโลก
และกำแพงเพชร ในภาคผนวกท้ายบท. หน้า ๓๓๕.

๑. การแปรรูประบบกองส่วยและส่วยเกณฑ์ จากการจัดเก็บในรูปของผลผลิต มาเป็นการจัดเก็บในระบบเงินตราเพิ่มมากขึ้นในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยเฉพาะ การจัดตั้งกองส่วยชนิดใหม่ๆ ซึ่งรัฐกำหนดการจัดเก็บในรูปของตัวเงิน อาทิเช่นกองส่วย ทองแดง กองส่วยเงินเป็นต้น ทั้งนี้ น่าจะมีผลสืบเนื่องมาจากรัฐไม่สามารถควบคุมแรงงานในระบบส่วยที่จัดส่งในรูปของสิ่งของได้ เพราะการหลบหนีและการหลุดออกจาก ระบบของไพร่และทาสในสังกัด และประกอบกับการยกยอกส่วยของนายหมวด นายกอง เจ้าเมืองและกรมการเมืองตลอดจนขุนนางของรัฐส่วนกลางที่ถูกส่งไปเร่งค่าเนิ่นการ จัดเก็บจากสาเหตุดังกล่าวเหล่านี้ จึงทำให้ส่วยคั้งค่างเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะส่วยไม้ ขอนสักในหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งกองส่วยและส่วยเกณฑ์ ดังปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๓๘๒- ๒๓๘๕ มีส่วยไม้ขอนสักคั้งส่งถึง ๓,๐๖๕ คัน โดยแบ่งเป็นส่วยเกณฑ์ไม้ขอนสัก ๔,๖๑๓ คัน และไม้ขอนสักกองส่วย ๒,๔๕๒ คัน^{๑๘๕} จากประเด็นดังกล่าวจึงต้องทำให้รัฐส่วนกลางต้อง ยกเลิกส่วยที่คั้งค่างเป็นจำนวนมากในกรณีของส่วยไม้ขอนสักหัวเมืองฝ่ายเหนือ

จากปัญหาการจัดเก็บที่ไม่แน่นอนดังกล่าว ในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงได้ ทำให้การแปรรูประบบส่วยคือการจัดเก็บในรูปของผลผลิต มาสู่การจัดเก็บในระบบเงิน ตรา เพราะปรากฏว่าไพร่หลังไหลเข้าสู่ระบบกองส่วยที่จัดเก็บในระบบเงินตราเป็น จำนวนมาก เพราะไพร่และทาสสามารถหาเงินชำระส่วยในรูปเงินตราได้ทั้งการไปประก อบอาชีพการค้าและการจ้างแรงงาน เพราะไพร่และทาสไม่ต้องมีพันธะผูกพันในระบบ ส่วยจึงทำให้ไพร่ปลื้มตัวออกจากระบบและสามารถสะสมความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจเพราะ ปรากฏว่าไพร่บางคนสามารถออกดอกเงินกู้ คั้งกรณี "อ้ายม่วง อีนก ติดเงินพระพิจิตร ด้วล้อมภรรยาเป็นเงิน ๑ ชั่ง ๑๐ บาท อ้ายม่วงอีนกไปท้วงถาม พระพิจิตรบิดพลั่ว เสีย"^{๑๘๖} จากการจัดเก็บส่วยในระบบเงินตราเป็นสาเหตุประการสำคัญต่อการสลายตัว ของระบบส่วยเกณฑ์และกองส่วยประเภทการจัดเก็บในรูปของผลผลิตทั้งประเภทของป่า และผลผลิตภาคเกษตรกรรมเช่นเกณฑ์เลกปลุกส่วยป่านเป็นต้น

^{๑๘๕} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔. เลขที่ ๕๕.

๒. การแปรรูประบบกองทุนบำนาญการจ้กเก็บในระบบเจ้าภานายอากรในการแปรรูประบบกองทุน มีชาวจีนเป็นกลไกในการจ้กเก็บที่สำคัญของรัฐ ชาวจีนได้มีส่วนผลักดันให้เกิดการแปรรูประบบช่วยในหัวเมืองฝ่ายเหนือ มาสู่การจ้กเก็บในระบบเจ้าภานายอากร การแปรรูปกองทุนบางชนิดได้ให้ภาพที่ชัดเจนถึงการจ้กเก็บในระบบเก่าที่แปรรูปมาสู่การเปลี่ยนแปลงในระบบเจ้าภานายอากร เช่น การจ้กเก็บอากรป่าฝ้ง เป็นต้น ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงในระบบช่วยในคอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓

๕.๓.๓ การเข้าสู่ระบบเงินตรา

การเปลี่ยนแปลงในหัวเมืองฝ่ายเหนือในการจ้กเก็บผลประโยชน์ของรัฐทางเศรษฐกิจได้เปิดโอกาสให้ไพร่ชำระเงินแทนการสังกัดในการเกณฑ์แรงงานในระบบช่วย ซึ่งจากปัจจัยดังกล่าวทำให้ไพร่มีเวลาว่างเป็นของตัวเองเพิ่มมากขึ้นทั้งในด้านการประกอบอาชีพทางการเกษตรเช่นการทำไร่ ทำนา และตลอดจนการหาของป่า เช่นการเก็บ ครั่ง สี้ผึ้ง ยางสน และอื่นๆ นอกจากนั้นยังมีการค้าไม้ซุงลงมาจำหน่ายที่กรุงเทพฯ และจำหน่ายให้พ่อค้าที่ขึ้นมารับซื้อในหัวเมืองฝ่ายเหนือ จากปัจจัยดังกล่าวทำให้เงินตราเริ่มเข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันเพิ่มมากขึ้น ดังจะอธิบายแบ่งเป็นหัวข้อดังต่อไปนี้คือ

ก. การผลิตเพื่อการค้า

ปัจจัยดังกล่าวเป็นผลสืบเนื่องมาจากการขาดแคลนสินค้าและการจ้กเก็บช่วยที่ค้างค้ำเป็นจำนวนมาก ประกอบกับปริมาณการค้าที่เพิ่มมากขึ้นทำให้ความค้องการสินค้าเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ซึ่งการจ้กเก็บในระบบช่วยไม่เพียงพอแก่ความต้องการของรัฐ ค้อนนโยบายการค้า จึงทำให้รัฐต้องจ้กซื้อสินค้าจากหัวเมืองฝ่ายเหนือเพิ่มเติมทั้งจ้กส่งคนจากส่วนกลางไปจ้กซื้อ และนำเงินรายได้จากการจ้กเก็บในระบบเจ้าภานายอากรจ้กซื้อสินค้าเพิ่มเติม โดยเฉพาะสินค้าของป่า จากเหตุผลดังกล่าวน่าจะเป็นแรงผลักดันต่อการผลิตเพื่อการค้า เพราะรัฐจะรับซื้อผลผลิตทั้งที่เป็นพืชผลเกษตรกรรมเช่นข้าว และผลผลิตจากของป่า เช่น ครั่ง นอระมาด และตลอดจนการทำไม้ซุงเพื่อจำหน่ายให้แก่รัฐ และนำล้องลงมาจำหน่ายให้แก่พ่อค้าที่กรุงเทพฯ เป็นต้น ซึ่งในที่นี้จะขอแยกกล่าวอธิบายถึงผลผลิตหลักเพื่อคอบสนองการค้าในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

๑. ข้าว

หัวเมืองฝ่ายเหนือนั้นจักได้ว่าผลิตข้าวได้มากเป็นอันดับรองจากหัวเมืองที่ราบ
ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง^{๑๕๐} จึงทำให้ข้าวกลายเป็นผลผลิตส่วนเกิน ที่มีจำนวนมาก
ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

ข้าวที่ทำการซื้อขายกันในหัวเมืองฝ่ายเหนือจักได้ว่าเป็นผลผลิตส่วนเกินที่ราษฎร
เหลือจากการบริโภคและถูกหักอากรค่านาแล้วทั้งในรูปเงินตราและการจกเก็บในรูปผล
ผลิต ซึ่งข้าวเป็นผลผลิตที่มีมากในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ดังปรากฏว่ารัฐรับซื้อข้าวจากราษฎร
โดยให้เจ้าเมืองและกรมการเมืองในท้องถิ่นจกซื้อข้าว ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๔๔ ว่า

หนังสือพระยามหาอำมาตย์มาตึ่งพระยาสุวรรณคโลก ค้วยบอกลงไปว่า
ได้จกซื้อข้าว ๗ แขวงเมืองหุงยัง ขนผอนไปขึ้นฉางไว้ ๗ แขวงเมือง
บางโพเป็นข้าว ๓๐ เกวียน พระยาสุวรรณคโลก กรมการชาวเรือ
ลูกค้าหาไคไมคองเอาเรือของพระยาสุวรรณคโลกบรรทุกข้าว ๑๐
เกวียนให้นายเมืองคุมลงมาให้เอาราคานั้นไคแจ้งตามบอกแล้ว
ซึ่งพระยาสุวรรณคโลกกรมการจกซื้อข้าวบรรทุกเรือลงไปให้เอาราคา
นั้นขอบุใจพระยาสุวรรณคโลกแล้วพระยาสุวรรณคโลกจกซื้อข้าวไว้
หมายว่าไคเรือที่เมืองพิชัย...^{๑๕๑}

จากการรับซื้อข้าวของรัฐในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือเจ้าเมืองจะต้องหาเรือบรรทุกข้าว
ส่งให้รัฐส่วนกลาง ดังกรณีของเมืองสุวรรณคโลกที่ต้องซื้อข้าวส่งให้รัฐโดยอาศัยเรือสินค้า
ที่เมืองพิชัยบรรทุกข้าวลงมาส่วนกลาง จากหลักฐานดังกล่าวเป็นเครื่องบ่งบอกถึงความ
ต้องการข้าวของรัฐเพราะนอกจากข้าวใช้บริโภคภายในประเทศแล้ว ข้าวยังกลายเป็น
สินค้าส่งออกของรัฐในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ และนอกจากนั้นยังพบว่ารัฐให้เจ้าเมือง
จกซื้อข้าวจากราษฎรขึ้นฉางหลวงเก็บไปตามหัวเมือง ดังปรากฏว่า

^{๑๕๐} ฎีการายละเอียด การจกเก็บอากรค่านา ในภาคผนวก, หน้า ๓๐๖.

^{๑๕๑} กษ., จดหมายเหตุการณ์รัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๔๓. สารตรา
เรื่องให้พระยาเพชรพิไชยจกแจงส่งข้าวฯ กระสุนออกไปท่าสวาย.

เมืองกำแพงเพชร เบิกเงิน ๓ ชั่ง ขึ้นไปจัดซื้อข้าว ซื้อมัดแต่ปีเถาะ
ราคาซื้อขายกันเกวียนละ ๕ คำลึง ๓ สลึง ไร่ข้าว ๓ เกวียน
๕๐ ถัง เป็นเงิน ๑๗ คำลึง ๒ บาท ครั้งหนึ่งจัดซื้อเกวียนละ ๔ คำลึง
ไร่ข้าว ๓ เกวียน ๕๐ ถัง เป็นเงิน ๑๔ คำลึง รวมข้าว ๖ เกวียน
๕๐ ถัง เป็นเงิน ๓๘ คำลึง ๒ บาท...^{๑๕๒}

การซื้อข้าวขึ้นฉางหลวงไว้สามหัวเมืองเพื่อแจกจ่ายแก่กรมการเมืองและหัวเมืองที่ขาด
แคลนข้าว ดังปรากฏว่าซื้อข้าวที่เมืองกำแพงเพชรเพื่อ "แจกจ่ายข้าวแก่ข้าหลวงและ
ลาวเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน เมืองเถิน สิ้นข้าว ๕ เกวียน ๒๒ ถัง..."^{๑๕๓}

อย่างไรก็ตามถ้าพิจารณาราคาข้าวที่ซื้อขายกันในหัวเมืองฝ่ายเหนือในปี
พ.ศ. ๒๓๘๘ จะมีราคาเกวียนละ ๕ คำลึง ๓ สลึง ซึ่งเป็นราคาซื้อขายกันสูงสุด และ
ราคาต่ำสุดประมาณเกวียนละ ๑๐ บาท^{๑๕๔} และถ้านำมาเปรียบเทียบกับราคาซื้อขาย
ข้าวที่กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. ๒๓๘๐ ราคาที่กรุงเทพฯ ตกราคาเกวียนละ ๑ ชั่ง ข้าวสาร
มีราคาถึงละ ๑ บาท^{๑๕๕} ก็เห็นว่าคุ้มค่ากับการขนส่งที่รัฐจัดซื้อข้าวในบริเวณดังกล่าวใน
เวลาต่อมาปริมาณการรับซื้อข้าวของรัฐเพิ่มมากขึ้นเมื่อรัฐต้องรับภาระการเลี้ยงดูไพร่
ที่ถูกเกณฑ์แรงงาน ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๘๖ รัฐเกณฑ์เลกร่อนทองเมืองเพชรบูรณ์
ต้องจัดซื้อข้าวเลี้ยงถึง ๕ เกวียน ๑๐ ถัง^{๑๕๖}

อย่างไรก็ตามไม่สามารถพบหลักฐานได้ว่ามีการค้าโดยพ่อค้าจากท้องถิ่นนำลง
มาจำหน่ายที่กรุงเทพฯ เพียงแต่พบหลักฐานการค้าข้าวของพ่อค้าเมืองเชียงใหม่ ลำพูน

^{๑๕๒} กหช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๑๓๗.

^{๑๕๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๕๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๕๕} กหช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๘๘, เลขที่ ๗๕.

^{๑๕๖} กหช., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๔๐.

นำข้าวลงมาขายที่เมืองเถิน^{๑๙๗} แต่ก็มียุทธศาสตร์ที่พอจะให้ภาพการค้าข้าวในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้บ้างในกรณีที่มีพ่อค้าเอกชนทำการค้าข้าว เพราะปรากฏว่ามีหลักฐานร่วมสมัยที่ให้ภาพการค้าข้าวว่ามีการรับจ้างเอาเกวียนไปขนข้าว^{๑๙๘} แต่ไม่สามารถตรวจสอบหลักฐานถึงการค้าข้าวของพ่อค้าเอกชนในช่วงเวลาดังกล่าวได้ อย่างไรก็ตามการซื้อขายข้าวที่เป็นผลผลิตส่วนเกินที่ทำให้เกิดการค้าและนำมาซึ่งการแลกเปลี่ยนผลผลิตสินค้าในรูปของเงินตราเพิ่มมากขึ้น

๒. ไม้สัก

ไม้สักนับว่าเป็นทรัพยากรทางเศรษฐกิจที่ซื้อขายกันในหัวเมืองฝ่ายเหนือในปริมาณสูงและสามารถทำรายได้ให้แก่ไพร่และนายกองช่วยผู้ทำการควบคุม เพราะปรากฏว่าการส่งไม้ขอนสักช่วยให้แก่รัฐส่วนกลางจะพบว่าไม้ส่วนตัวของนายกองช่วยและเจ้านายมาพร้อมด้วยดังที่กล่าวมาแล้ว ความจำเป็นของรัฐในการใช้ไม้ในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีปริมาณสูงขึ้น^{๑๙๙} จึงทำให้รัฐจัดซื้อไม้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นปริมาณมากโดยเฉพาะรัฐจะจัดส่งคนจากส่วนกลางไปจัดซื้อไม้ขอนสัก ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๖๓ ว่า "ไปรคเกล้าฯให้ขุนไกรสรเลขคุมเงิน ๖๐ ชั่งขึ้นไปจัดซื้อไม้ขอนสัก ณ เมืองสวรรคโลก สุโขทัย..."^{๒๐๐} และ "สมุหนายกขอมเงินให้พระยาพิชัยจัดซื้อไม้ขอนสักเป็นเงิน ๗ ชั่ง ๑๔ ตำลึงขึ้นไปจัดซื้อไม้ขอนสักตามราคาในท้องดินที่แขวงเมืองพิชัยและเมืองขึ้นของเมืองพิชัยให้ส่งลงบากรุงเพา..."^{๒๐๑} ซึ่งการจัดซื้อไม้ขอนสักในราคาที่ซื้อขายกันใน

^{๑๙๗} กหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๕๕.

^{๑๙๘} กหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๗๐.

^{๑๙๙} ฎรายละเอียดจากกองส่วยไม้ เกณฑ์ส่วยไม้และภาษีไม้ซุง.

^{๒๐๐} กหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๙๓, เลขที่ ๒๓. เรื่องเกณฑ์เจ้าเมือง กรมการคัดไม้ขอนสัก.

^{๒๐๑} กหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๙๕, เลขที่ ๒๗. ใบบอกเมืองพิชัย.

บริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นเกณฑ์ดังปรากฏว่า "ข้าพเจ้าแลกรมการได้ซื้อไม้ขนอสักตามราคาเมืองเหนือ...^{๒๐๒} ซึ่งอัตราการซื้อขายจะกำหนดมาตรฐานโดยดูจากขนาดของไม้เป็นเกณฑ์ ดังรายละเอียดอัตราราคาไม้ในหัวเมืองฝ่ายเหนือปี พ.ศ. ๒๓๗๖

ราคาไม้เมืองพิชัย

ยาว ๔ วาใหญ่	๗ ก่า	๑ ตัน ราคา	๒ บาท
	๘ ก่า	๑ ตัน ราคา	๓ บาท
	๙ ก่า	๒ ตัน ราคา	๒ ตำลึง
	๙ ก่าขึ้นไป	๑ ตัน ราคา	๑ ตำลึง
	๑๐ ก่า	๒ ตัน ราคา	๒ ตำลึง ๒ บาท
ยาว ๔ วาใหญ่	๖ ก่า	๔ ตัน ราคา	๒ ตำลึง
	๖ ก่าเศษ	๑ ตัน ราคา	๒ บาท ๒ สลึง
	๗ ก่า	๗ ตัน ราคา	๕ ตำลึง ๑ บาท ^{๒๐๓}

ราคาไม้จะสูงขึ้นตามขนาดของไม้ โดยกำหนดราคาตามความยาวและความกว้างของไม้ปริมาณการจัดซื้อไม้ของรัฐมีจำนวนมาก ดังเช่นในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ รัฐจัดซื้อไม้เมืองพิชัยถึง ๕๕ ตัน เป็นเงิน ๓ ชั่ง ๑๔ ตำลึง และในปี พ.ศ. ๒๓๗๗ อีก ๑๘๓ ตัน เป็นเงิน ๗ ชั่ง ๑๔ ตำลึง นอกจากรัฐส่งเงินมาจัดซื้อไม้แล้วยังพบว่ามีการนำเงินอกราคานาจัดซื้อไม้ขนอสักจากราษฎรในหัวเมืองฝ่ายเหนืออีกเป็นจำนวนมาก ดังปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๗๘ ว่ารัฐให้นำเงินอกราคานาจัดซื้อไม้ขนอสักที่เมืองตากเป็นจำนวน ๑๐๐ ตัน^{๒๐๔}

^{๒๐๒} กหช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๔๘, เลขที่ ๔๔. ใบบอกเมืองพิชัย.

^{๒๐๓} กหช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๔๓, เลขที่ ๒๗. ใบบอกเมืองพิชัย.

^{๒๐๔} กหช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๔๗, เลขที่ ๖. หนังสือถึงเมืองพิชัยตอบเรื่องไม้ขนอสัก.

และในปี พ.ศ. ๒๓๗๕ อีก ๑๐๐ คัน^{๒๐๕} และนอกจากนั้นยังมีการนำเงินรายได้จากกอง
 ส่วยทองเมืองสวรรคโลกจัดซื้อไม้ซอบนสักเป็นเงิน ๑ ชั่ง เป็นไม้ ๒๐ ต้น^{๒๐๖} หลักฐาน
 ดังกล่าวสามารถแสดงให้เห็นถึงกิจกรรมการค้าไม้ของราษฎรในหัวเมืองฝ่ายเหนือที่ทำการ
 ค้าในท้องถิ่น ถ้ากล่าวถึงการค้าไม้ที่พ่อค้าไม้ซอบนสักนำลงมาจากหน่วยที่กรุงเทพฯ เป็นจำนวน
 มาก ทำให้รัฐต้องจัดตั้งเจ้าภาษีเก็บผลประโยชน์จากพ่อค้าไม้ซอบนสักเหล่านี้^{๒๐๗} ทั้งนี้เป็นราย
 ใต้หลักอย่างหนึ่งของราษฎรในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือในการมีอาชีพทำไม้เพื่อการค้า
 ซึ่งจะเห็นได้ว่าความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในบริเวณดังกล่าวทำให้ราษฎรผลิตเพื่อการ
 ค้าเพิ่มมากขึ้น จากปัจจัยดังกล่าวนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงจากการแลกเปลี่ยนเข้าสู่ระบบ
 เงินตรา ซึ่งการผลิตของป่าเป็นการผลิตเสริมการส่งส่วยไม้ใช้การผลิตหลัก^{๒๐๘} แต่เป็น
 ส่วนเกินที่เหลือจากการส่งส่วยซึ่งทำให้ไพร่นำสินค้าเหล่านี้ออกจำหน่ายได้

นอกจากการผลิตข้าวและไม้สักแล้วราษฎรยังหาของป่าเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่
 ครอบครัวอีกด้วย โดยเฉพาะสินค้าของป่าที่เป็นสินค้าที่ต้องการมากของรัฐส่วนกลางอาทิ
 เช่น กระจัง เร่ว และกระวาน เป็นต้น

ข. กลุ่มการค้ารายย่อย

ดังที่กล่าวมาแล้วว่ารัฐเปิดโอกาสให้ไพร่ส่วยเสียเงินตอบแทนการเกณฑ์แรงงาน
 ต่อการผลิตในระบบส่วย จากปัจจัยดังกล่าวทำให้ไพร่และทาสสามารถไปประกอบกิจกรรม
 ส่วนตัวโดยเฉพาะทางการค้าได้มากขึ้น และนอกจากนั้นจะเห็นได้ว่าไพร่และทาสในสังกัด
 เจ้าฟ้ามงกุฎไปประกอบอาชีพค้าขายถึงแขวงเมืองพิจิตร จากตัวอย่างดังกล่าวที่หยิบยก
 ขึ้นมาต้องการจะชี้ให้เห็นว่าไพร่และทาสมีโอกาสปลีกตัวออกจากระบบส่วยได้อิสระมาก
 ขึ้น โดยการจ่ายค่าแรงในรูปเงินตราแทนการถูกเกณฑ์แรงงาน โดยเฉพาะการจัดตั้ง

^{๒๐๕} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๔๘, เลขที่ ๔๓.

^{๒๐๖} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๔๘, เลขที่ ๔๒.

^{๒๐๗} คู่มือรายละเอียดจากการจัดเก็บภาษีไม้ซอบน ในภาคผนวก, หน้า

^{๒๐๘} ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต, หน้า ๒๖.

กองส่วยเงินใน ๕ หัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นเป็นครั้งแรก ในขณะที่หัวเมืองภาคกลางมีกอง
ส่วยเงินเพียง ๒ หัวเมือง^{๒๐๘}

จากการเปิดโอกาสดังกล่าวน่าจะเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อสภาพการค้าในหัว
เมืองฝ่ายเหนือ เพราะปรากฏว่าไพร่สามารถเก็บของป่าออกจำหน่ายให้แก่รัฐส่วนกลาง
เป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นศูนย์กลางแห่งการแลกเปลี่ยนคือ "ตลาด" ได้เข้ามามีบทบาท
เป็นตัวกลางของการค้า เพราะจากการตรวจสอบการจกเก็บจากอากรตลาดจะเห็น
ได้ว่าสภาพการค้าในหัวเมืองฝ่ายเหนือเริ่มคึกคักเพิ่มมากขึ้น โดยกลุ่มการค้ารายย่อยที่
นำสินค้าเข้ามาจำหน่ายในตลาด และพิจารณาถึงรายการของผู้ที่ประกอบการค้าภายใน
ตลาดของกลุ่มการค้ารายย่อยน่าจะเป็นกิจกรรมที่ให้ผู้หนึ่งที่ไม่ต้องเข้าสังกัดอยู่ในระบบส่วย
เข้ามามีบทบาททางการค้าเพิ่มมากขึ้น ซึ่งถ้าพิจารณารายการจกเก็บอากรตลาดน่าจะเป็น
กิจกรรมทางการค้าของกลุ่มผู้หนึ่ง เช่นร้านขายของชำ ร้านแผงลอย หาบเร่ กระจีดยก
กระจีดยกเดี่ยวขาย ขายข้าวเกรียบ ขายขนมจีน เรือขายปูน ร้านขายผ้า แพขายผ้า
เรือขายผ้า เรือเร่ขายหมากพลู กล้วยและอ้อย เรือขายน้ำยา เรือขายผลไม้ เรือขาย
กะปิ เรือขายปลา เรือขายถ่าน เป็นต้น^{๒๐๙} จากตัวอย่างที่หยิบยกขึ้นมาต้องการจะชี้ให้
เห็นว่ากิจกรรมการค้าบางอย่างน่าจะเหมาะสมเป็นกิจกรรมทางการค้าของผู้หนึ่งมากกว่า
ผู้ขาย คือกิจกรรมของกลุ่มการค้ารายย่อย และจะเห็นได้ว่าการจกเก็บอากรตลาดใน
๕ หัวเมืองฝ่ายเหนือ ส่วนใหญ่ผู้หนึ่งเป็นนายอากรตลาด^{๒๑๐} ใ้ชนกรจกเก็บอากรตลาด

^{๒๐๘} ฎีการายละเอียดจากกองส่วยเงิน ในภาคผนวก, หน้า

^{๒๐๙} กทช., จดหมายเหตุการณ์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๓๘ และ จ.ศ.
๑๒๐๔, เลขที่ ๔๖.

^{๒๑๐} กทช., จดหมายเหตุการณ์ที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๓๘ และ จ.ศ.
๑๒๐๔, เลขที่ ๑๘, และ เลขที่ ๔๖.

๕ หัวเมืองฝ่ายเหนือ อันได้แก่ พิษณุโลก พิจิตร พิษณุ สุโขทัย และสวรรคโลก
 จึงปรากฏว่า -"อำเภอซึ่งพร้อมด้วยผู้หนุนส่วน อำเภอทรัพย์ อำเภอเอม และอำเภอทรัพย์
 ขอยื่นประมูลอาคารตลาดต่อนายนาในอัตราประมูล ๓๕ ซึ่ง ๕ คำลึง..."^{๒๑๒} และ
 อาคารตลาดเมืองนครสวรรค์ว่า "แกลงเป็นก้านตลาดรับทำอาคารตลาดเมืองนครสวรรค์
 จำนวนปีละ ๗ ซึ่ง ๑๐ คำลึง อำเภอรอยื่นทำคือปีละ ๗ ซึ่ง ๑๕ คำลึง เพิ่ม ๕
 คำลึง..."^{๒๑๓} จากหลักฐานดังกล่าวจะเห็นได้ว่าผู้หญิงไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนคั้นใน
 ส่วนของหัวเมืองฝ่ายเหนือมีบทบาททางเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้น ดังปรากฏว่าผู้หญิงทำหน้าที่
 ออกดอกเงินกู้ให้แก่เจ้านายในหัวเมืองฝ่ายเหนือดังกรณีพระพิจิตรกู้เงินอื่นก็เป็นต้น^{๒๑๔}

ในขณะที่เดียวกันผู้ชายก็น่าจะมีโอกาสเข้ามาทำกิจกรรมทางการค้าเพิ่มมากขึ้น
 แต่น่าจะเป็นกิจกรรมทางการค้าที่มีปริมาณมากเช่น ไพร่กองส่วยไปขออนสักเมืองพิษณุโลก
 ไปทำการค้าที่เมืองนครราชสีมา เป็นต้น และถ้าพิจารณาถึงกลุ่มกิจกรรมการค้ารายย่อย
 ภายในตลาดผู้ชายน่าจะมีโอกาสเข้าร่วมทางการค้าบ้าง โดยการวิเคราะห์จากการจัด
 เก็บอาคารตลาด ซึ่งกิจกรรมทางการค้าบางอย่างน่าจะเป็นหน้าที่ทางการค้าของผู้ชาย
 อย่างเช่น เชียงชายหมู่ เรือหิน เรือชายสุรา โรงขายไม้ โรงคีทองคำเปลว โรงสุรา
 และร้านขายเครื่องตะกั่ว เป็นต้น^{๑๕} ซึ่งเป็นอาชีพทางการค้าที่เหมาะสมสำหรับผู้ชาย
 มากกว่าผู้หญิงเพราะต้องใช้แรงงานสูงในการทำงาน ซึ่งผู้หญิงไม่น่าจะสามารถทำได้
 เท่ากับผู้ชาย อาจกล่าวได้ว่าการเปิดโอกาสให้มีการจัดเก็บส่วยในระบบเงินตราแทน
 การเกณฑ์แรงงานและการเกณฑ์ส่วยได้มีส่วนทำให้เกิดแรงกระตุ้นที่ไพร่และทาสสามารถ

^{๒๑๒} กทช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๗๘.

^{๒๑๓} กทช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๗, เลขที่ ๒๔๗.

^{๒๑๔} กทช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๔๕.

^{๒๑๕} กทช., จดหมายเหคุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๔, เลขที่ ๗๘ และ จ.ศ.
 ๑๒๐๘, เลขที่ ๔๖.

ที่จะสะสมความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจได้ โดยเฉพาะเงินตราเริ่มบวมบพบาททางการค้าแทน การแลกเปลี่ยนและน่าจะมีการใช้เงินเป็นสื่อกลางเพิ่มมากขึ้นทางเศรษฐกิจในท้องตลาดของหัวเมืองฝ่ายเหนือ เพราะปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ ได้เกิดคดียุทธ์ทำเงินปลอม ซึ่งนายน้อยกับนายข้าท้าวชั้นแล้วแจกจ่ายให้พรรคพวกนำไปใช้ที่เมืองกำแพงเพชร^{๒๑๖}จากหลักฐานดังกล่าวพอจะเป็นเครื่องยืนยันถึงบทบาททางการค้าที่มีเงินตราเป็นสื่อกลางแทน การแลกเปลี่ยนแบบเดิม และกลุ่มผู้ทำการค้ารายย่อยน่าจะบวมบพบาททางการค้าในระดับท้องถิ่นค่อนข้างสูง โดยเฉพาะกลุ่มผู้หนึ่งผู้คุมกิจกรรมทางการค้าในท้องตลาด

ค. การจ้างแรงงาน

การจ้างแรงงานเริ่มปรากฏให้เห็นเด่นชัดในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ ดังที่กล่าวมาแล้วว่ารัฐเริ่มจัดเก็บส่วยทั้ง ๒ ประเภทในรูปของเงินตราเพิ่มมากขึ้น และสามารถให้ไพร่ในหัวเมืองที่ห่างไกลชำระเงินทดแทนสิ่งของค่อพันธะในระบบไพร่ส่วย ดังนั้นการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านการค้าในหัวเมืองฝ่ายเหนือจึงได้รุ่งเรืองเพิ่มมากขึ้น ด้วยสาเหตุที่ว่าไพร่สามารถปลีกตัวออกจากระบบกองส่วยและการเกณฑ์ส่วยไปทำการค้า และไม่ต้องผูกมัดกับการถูกเกณฑ์แรงงานดังปรากฏว่ามีไพร่กองส่วยบางรายไปทำการค้าเป็นเวลาถึง ๒ ปี^{๒๑๗}จากข้อความดังกล่าวเป็นเครื่องบ่งบอกได้ว่าไพร่บางส่วนสามารถรับภาระการจ่ายเงินแก่ทางราชการได้ในการประกอบอาชีพส่วนตัว และประกอบกับปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ รัฐได้เริ่มปรับเปลี่ยนนโยบายการจัดเก็บส่วยในรูปแบบใหม่ๆเพิ่มขึ้น เพื่อป้องกันการหลุดออกจากระบบไพร่ส่วย เช่น รัฐได้จัดตั้งกองส่วยเงินดังที่กล่าวมาแล้วในสมัยรัชกาลที่ ๓ การจัดเก็บส่วยในรูปแบบตัวเงินแทนสิ่งของเพิ่มมากขึ้นและได้เริ่มเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกณฑ์แรงงานมาสู่การจ้างแรงงาน โดยเฉพาะในส่วนของหัวเมืองฝ่ายเหนือ เพราะได้พบหลักฐานว่ารัฐได้เริ่มมีการจ้าง

^{๒๑๖} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๖, เลขที่ ๑๕๕/๔. หนังสือถึงพระยากำแพงเพชร เรื่องผู้ทำเงินปลอม.

^{๒๑๗} กทช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๑๔๗.

แรงงานขึ้น ทั้งนี้จะมีผลสืบเนื่องมาจากรัฐทำการจ้างแรงงานชาวจีนไปเพียงพอ ดังนั้น การจ้างแรงงานจากไพร่ไทยแทนที่จะทำการเกณฑ์แรงงานเพราะจะทำให้ไพร่หลบหนีซึ่ง ยากแก่การตามกลับ และอีกสาเหตุประการหนึ่งก็คือรัฐได้ทำการจัดเก็บส่วยในรูปแบบเงินตรา ดังนั้นจึงทำให้ไพร่มีโอกาสที่จะเสียเงินแทนส่วยจึงทำให้ไพร่มีภาระงานของตัวเอง และ เมื่อรัฐต้องการแรงงานจึงต้องทำการจ้าง ซึ่งได้พบหลักฐานในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ ว่ารัฐได้ ทำการจ้างแรงงานทั้งจีนและไทยในการขนส่งแผ่นศิลาจากหัวเมืองฝ่ายเหนือที่เมืองสุโขทัย สวรรคโลก และพิชัย ซึ่งรัฐต้องจ่ายเงินเป็นจำนวนมากให้แก่ผู้คุมและไพร่ ดังปรากฏ

"สุโขทัย	เก่า	๕๐๔๐	]	๕๓๕๐	]	๕๓๕๓ แผ่น
	ใหม่	๓๐๐				
สวรรคโลก	เก่า	๒๓๕๕	]	๒๘๕๑		
	ใหม่	๑๐๖				

จ่ายเงินค่าจ้าง ๔ ชั่ง ๒ ตำลึง ๒ บาท โดยกำหนดคอคักรากการจ่ายครั้งนี้ นายคนละ ๒ บาท ไพร่คนละ ๑ บาท^{๒๑๘} และยังพบว่ามีการจ้างแรงงานชาวจีนคุมแผ่น ศิลาเมืองสวรรคโลกและสุโขทัย ดังปรากฏ

"เมืองสวรรคโลก	]	๑๕๐	]	๑๐๖	]	เลือกหมด
เงินจันคุมมา						
เมืองสุโขทัย	]	๓๐๐	]	๑๕๑	]	
เงินเล็กคุมมา						

จากการจ้างแรงงานดังกล่าว ทำให้รัฐต้องจ่ายเงินเป็นจำนวนมากสำหรับการจ้างแรงงานในครั้งนี้^{๒๒๐} เพราะแรงงานจากไพร่เริ่มแปรสภาพจากการเกณฑ์แรงงาน

^{๒๑๘} กทศ., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๔. บัญชีเรื่อง ส่งแผ่นศิลาฉบับบัญชีเงินเบิกจ่ายให้แก่ผู้คุมศิลา.

^{๒๑๙} กทศ., จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๒, เลขที่ ๔.

^{๒๒๐} การจ้างแรงงานคุมแผ่นศิลาในครั้งนี้เสียเงินเป็นจำนวนมาก กว่าที่ยกตัวอย่าง มาประกอบ.

มาสู่การจ้างแรงงานโดยมีเงินตราเป็นค่าจ้างตอบแทนแรงงานจากไพร่ จากกรณีที่แรงงานเริ่มมีค่าเป็นเงินตราและเมื่อรัฐได้เกณฑ์แรงงานปรากฏว่ารัฐได้เริ่มรับผิดชอบต่อไพร่ที่ถูกเกณฑ์ในการจัดซื้ออาหารเลี้ยงดู^{๒๒๑} จากข้อความดังกล่าวเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงสถานภาพของไพร่ที่กำลังจะเปลี่ยนแปลงไป เพราะปรากฏว่าการจ้างแรงงานจากไพร่เมืองตากคุ้มไม้ของหลวงเมืองเชียงใหม่ว่า

ข้าพเจ้ากรุมการพร้อมกันได้จัดแจงผูกฟางแพไม้เส้าเมืองเชียงใหม่และไม้ซื่อซอฟ้าลายของบ้านประตูเกณฑ์เมืองตาก ซึ่งลองมาคางอยู่ชโงงหัก บัดนี้ข้าพเจ้าได้จ้างให้นายมีคุมลงมาส่ง...^{๒๒๒}

จากหลักฐานดังกล่าวจะเห็นได้ว่าแรงงานจากไพร่เริ่มมีค่าเป็นเงิน เพราะนอกจากไพร่จะมีรายได้จากการค้าแล้ว ไพร่ยังสามารถรับจ้างแรงงานจากชาวต่างชาติ ดังปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๓๕๐ พม่าซึ่งเป็นคนในบังคับของรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษได้เข้ามาขอทำไม้แก่เจ้าเมืองตาก บริเวณป่าแม่ก๊ก กล่าวคือ "หม่อมส่วยเอื้อให้บ่าวการไว้บางส่วนจ้างกระเหรี่ยงการบางส่วนเป็นไม้ ๑,๖๐๐ ต้น..."^{๒๒๓}

จากหลักฐานดังกล่าวได้ให้ภาพการจ้างแรงงานของชาวต่างชาติในหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะการจ้างแรงงานชาวกระเหรี่ยงซึ่งอยู่ในเขตแดนไทยกานไม้ ซึ่งจะเห็นได้ว่าแรงงานเริ่มมีความสำคัญมากขึ้น และค่าจ้างแรงงานก็ได้ถูกกำหนดเป็นตัวเงินในลักษณะระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของตะวันตก และจากสาเหตุดังกล่าวน่าจะมีส่วนอย่างมากต่อการเริ่มเปลี่ยนแปลงในระบบการเกณฑ์ส่วยเข้ามาสู่แรงงานจ้าง และน่าจะเป็นตัวกระตุ้นที่ทำให้รัฐส่วนกลางมองเห็นความจำเป็นต่อแรงงานจ้างชาวไทยในเวลาต่อมา และจากหลักฐานดังกล่าวน่าจะให้ภาพถึงระบบเงินตราที่ใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนเริ่มเข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันเพิ่มมากขึ้นในท้องถิ่นของหัวเมืองฝ่ายเหนือ

^{๒๒๑} กหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๔๐.

^{๒๒๒} กหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๗๒. ใบบอกเมืองตากส่งเส้าและไม้ซื่อฟ้า.

^{๒๒๓} กหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๑๓๔. ใบบอกเมืองตาก เรื่องส่งส่วยไม้ซอนสัก.

ในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยเฉพาะธุรกิจการค้าและแรงงานจ้างเริ่มเปลี่ยนแปลงไปตามระบบทุนนิยมของตะวันตกในอาณานิคมพม่า และรัฐก็คงจะมีนโยบายที่จะสกัดกั้นการหลั่งไหลของแรงงานไพร่เข้าสู่ระบบการจ้างแรงงานบริเวณเขตแดนพม่า เพราะปรากฏว่าแรงงานจ้างเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยเฉพาะธุรกิจการทำป่าไม้สักของบรรดาชาวอังกฤษและผู้ที่อยู่ใต้อำนาจของอังกฤษ ในขณะที่รัฐไทยก็ได้เริ่มมองเห็นความสำคัญของแรงงานเพิ่มมากขึ้นดังกรณีการจ้างแรงงานจีนและไทยคุบแผ่นดินลา และจ้างไพร่คุมไม้เกณฑ์ส่งรัฐส่วนกลาง เป็นต้น

ดังนั้นอาจกล่าวสรุปได้ว่าความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของไทยโดยเฉพาะในส่วนของหัวเมืองฝ่ายเหนือได้เริ่มคลี่คลายมาก่อนที่จะมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ดังนั้น คำกล่าวที่ว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของไทยได้เกิดขึ้นภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง จึงเป็นการกล่าวสรุปที่เร็วเกินไป